

PROLEGOMENE LA O ISTORIE UNIVERSALĂ

*** DESVOLTAREA ***
așezămintelor politice
și sociale ale Europei

II

EPOCA MODERNĂ

Lecții făcute la Școala de Războiu

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMĂNESC”

Strada Lîpscănilor Noi, No. 12

1921

I.

Îndreptarea Angliei către monarhia absolută.

În partea întâiu a acestei scrieri s'a arătat cum s'au alcătuit, în deosebitele țeri europene, mai puțin de cum se crede în Anglia, mai mult de cum se crede în Franța, așa-numitele instituțiuni reprezentative, cum adecă alături de monarhie, care este în parte de origine romană: continuarea vechiului Imperiu roman, și în parte de origine barbară: continuarea vechii regalități barbare, cum alături de această monarhie, cu organele ei, foarte puține și foarte elementare, incapabile de a se transforma potrivit nevoilor societății, s'au dezvoltat aceste instituții reprezentative.

Le-am urmărit în acele două țeri unde au jucat un rol mai mare în viața nației, a ce se putea numi nație pe vremea aceea, adecă în Anglia și în Franța. Oricum, aceste instituții joacă un rol important în veacul al XIII-lea și la începutul veacului al XIV-lea. Pe la sfârșitul veacului însă și cu atât mai mult la începutul celui următor, instituțiunile acestea reușesc să se discrediteze, nu din pricină unei acțiuni făcute cu hotărîre împotriva lor sau dintr'un interes care ar fi căutat să le dărîme, ci, așa cum ele erau stabilite în evul mediu, ajung să nu se mai bucure de încrederea de care se bucuraseră pînă atunci. Societatea se dezvoltă în așa fel încît instituția reprezentativă, Parlamentul în Anglia, ceva asemănător Parlamentului în Franța, nu poate să încerce aceiași pași cu cari a înaintat societatea. De oare ce evul mediu era mai puțin formalist decît noi, el nu admitea instituții care să nu meargă în același pas cu societatea însăși, și această instituție ajunsese a fi o formă

goală, mîncată cu totul pe dinăuntru, rămînînd o mică pojghiță, și atunci căta să fie înlăturată.

La sfîrșitul veacului al XIV-lea se întîlnește astfel pretutindeni în Anglia un fel de mișcare a societății, a claselor celor mai nedreptățite, mai apăsate și, în același timp, mai numeroase, mai vii și mai necesare, împotriva „regimului parlamentar“, o tendință de a căuta ceva nou. Acest ceva nou trebuie să-l cercetăm.

Am văzut cum clasa țerănească din Anglia încă de la jumătatea veacului al XIV-lea se găsește, și prin desvoltarea ei, și printr'un lucru cu totul neașteptat, care nu atîrna de oameni, ciuma, într'o situație care se poate chema intolerabilă: oameni pușini, muncă multă. De aici a rezultat firește că oamenii căutau să se vîndă mai scump acelor cari cumpăraseră mai ieftin munca până atunci și cari înțelegeau să continue sistemul cel vechiu. Și de aici acea sumă de măsuri represive care n'au putut împiedeca însă o mare mișcare populară, o revoltă țerănească.

Mișcarea aceasta a fost pusă în legătură — și nu fără dreptate, de și poate s'a insistat mai mult decît trebuia asupra acestei cauze — cu mișcarea generală europeană care se întîlnește de la o bucată de vreme, nu numai în domeniul salariilor, dar și în domeniul general sufletesc al evului mediu. E o mișcare a săracilor împotriva bogașilor, a celor fără cultura oficială a vremii, a celor cari erau dispuși să iubească mai puțin autoritatea, împotriva celor cari o dețineau. Mișcarea se întîlnește întăiu în domeniul bisericesc, și împotriva Papei, care era înfățișarea lui Hristos pe pămînt: mișcarea Sfîntului Francisc, care a dat Ordinul Franciscanilor, călugării cari nu numai voiesc să fie săraci, dar doresc ca toată lumea să fie săracă așa cum sînt ei: să nu existe cardinali bogași, să nu existe Papi tronînd asupra bogășilor clerului superior, ci să se întoarcă lucrurile așa cum fuseseră pe vremea predicăției lui Isus; o manifestație sentimentală pauperistă. La început era o mișcare serafică, de atîta naivitate, încît, dacă am scoate sfințenia, am putea zice că era activitatea unui sacru idiot.

De la acești frați — noi li ziceam „barași“ după ungurescul „barát“, care înseamnă „frate“, de unde și „Bărăția“, biserica Franciscanilor din București, — s'a trecut la „frățiori“ la „fra-

ticeii“, și de la ei la acei călători pe toate drumurile Italiei și pe cele renane cari se flagelau despoiați pînă la brîu, pe vremea cea mai aspră, pînă li ieșia sîngele, precum în Orient astfel de chinuri pe propria carne erau o tradiție foarte veche, mai ales la Persani și la sectatorii ceilalți ai lui Ali.

S'a ajuns apoi la „Frații vieții comune“, cari trăiau într'un fel de comunism. Sectatorii lui Gerard Groot, „Gerard cel Mare“, cari mergeau pe același drum pe care au mers mai tirziu comuniștii protestantismului.

În Anglia a fost ceva corespunzător (iar prin influența Angliei s'a avut și în Boemia mișcarea lui Huss). Cea din Anglia a fost condusă de Wycliffe. Acesta, care de altminteri nu era singurul — căci John Ball predică în același sens —, condamnă, ca și Sfîntul Francisc, ca și urmașii lui, „fraticelli“ și „frații vieții comune“, Biserica bogată în rîndul întăiu, și, pentru că nu se face o împărțire între Biserică, închisă în ușile ei sacre, și între societate, ci societatea însăși era concepută ca Biserica lui Hristos, Biserica propriu-zisă fiind numai altarul ei infinit de mic, odată ce se condamnă Biserica bogată, trebuia să se condamne și societatea bogată, și mai ales anumite mijloace de a se căpăta bogăția. Se osîndește dobînda, camăta, cerindu-se legi care să împiedece usura. Și, pentru că pe vremea aceea trebuia să-și îndreptățească cineva orice părere pe Sfînta Scriptură și pe scolastica ce se învîrta în jurul Sfîntei Scripturi, se răzîma principiul necesității pedepsirii cămătarului pe aceia că el „vinde un timp care aparține lui Dumnezeu“. În același timp mișcarea se îndreaptă împotriva luxului, nu numai în ce privește întrebuintarea, dar și fabricarea lui: un fel de tolstoianism medieval; se condamnă deci „artele mecanice“, care fac anume lucruri fără să fie nevoie de dînsese, cum și alte arte industriale aplicate. S'ar fi vrut un patriarhalism foarte sărac, producînd numai lucruri de primă necesitate, revenind astfel la vremea cînd omîenirea trăia în formele cele mai vechi.

Între mișcarea lui Wycliffe și între mișcarea țerănească este fără îndoială o legătură. Nu una între doctrina teologului și orientarea pe care țeranul poate că nici n'a avut-o la început, dar care se potrivea cu nevoile lor elementare, ci o legătură ca între toate mișcările pauperiste și anarhiste sentimentale.

Războiul dintre dinastia englesă și cea francesă reclamă bani, mai ales că nobilii nu erau datori să servească dincolo de marginile comitatelor lor și, atunci, neputînd fi siliți să se bată în Franța, trebuiau luați străini cu plată ori elemente indigene care serviau numai pentru că li se plătia. Pentru această armată de mercenari se cereau mijloace. Regele Angliei avea domenii, dar ele nu ajungeau: orice domeniu produce cum e administrat și, cu administrația rudimentară de atunci, domeniul regal producea foarte puțin. Anglia nu era încă o țară exportatoare, ca una ce nu stăpîniă drumurile maritime. Și atunci a trebuit, cu voia Parlamentului, să se puie impozite, și s'a pus și unul pe fiecare locuitor al Angliei, bogat sau sărac: de la patru spre zece ani în sus. Taxa aceasta a fost apoi mult sporită.

Pe de altă parte, fiindcă nobilimea nu mai cîrnuia economicește moștile sale, țeranii s'au simțit în stare să le cîrnuiască ei, căci nu e putere pe lume care să poată împiedeca pe cel volnic de a înlocui pe cel nevoimc. Atunci în conștiința clasei țărănești a intrat convingerea că se poate să însemne mai mult decît însemnătaea ce i se atribuia. S'au ridicat deci țerani supt conducerea lui Wat Tyler, fără vre-o înțelegere cu aderenții lui Wycliffe, cu așa-numiții „lollards“ a căror mișcare căpătase un caracter predicator revoluționar.

Mișcarea are o importanță foarte mare pentru noi în acest sens că oamenii n'aveau încredere în Parlament, în instituția represintativă de atunci, ci credeau că într'o formă revoluționară se poate face mai mult decît prin acel așezămînt de o vechime seculară și ajuns la o înaltă dezvoltare.

Nu era de loc o pornire contra regelui. Regele, Ricard al II-lea, care parcă știa ce datorește în calitate de cavaler numelui său, era atunci un tînar care promitea, și într'adevăr s'a arătat și viteaz, cum se și potrivea cu fiul „Principelui Negru“, vesitul conducător al armatei englese împotriva Francesilor, biruitorul regelui Ioan. Nu se atacau anume clasele bogate, care o priviau toate cu dușmănie. Erau episcopi cari dădeau dreptate lui Wycliffe și, pe de altă parte, dintre nobili acela chiar care trebuia să capete mai tîrziu coroana Angliei, ducele de Lancaster, înțelegea pornirea țeranilor¹. Ba negustorii din Londra,

¹ V, Brodnitz, *o. c.*, *passim*.

de și oameni bogați, erau favorabili mișcării, avînd de formulat anumite reclamații, de exemplu în ce privește amestecul străinilor în viața economică și faptul că Parlamentul își ținea de un timp ședințele în afară de Capitală.

Revoltații formau o adevărată mică armată, care putea să împuie. Venind în fața regelui, ei cer desființarea șerbiei și chiar a clăcii, a serviciului pe care trebuiau să-l facă la proprietari și, în ceia ce privește intrarea 'n stăpînire a pămînturilor, ei înțelegeau să fixeze singuri renta de desrobire. Negustorii, din partea lor, aveau alte pretenții: comerțul să fie liber, monopolul de Stat să fie desființat. Regele a trebuit să primească aceste condiții, și astfel s'a produs pentru întia oară acel mare proces de liberare a țeranilor, cum zice Robert de Walsingham, cronicarul contimporan: *manumissio rusticorum*.

E foarte greu de mulțămît însă o clasă nepregătită cu viața politică, și de aceia trebuie să se pregătească orice clasă, căci altfei, nu numai că va cere mult, dar nici nu va mai ști pînă unde poate cere, neavînd simțul realității. Țeranii englesi capătaseră cele ce ceruseră de la rege, de și fără învoirea Parlamentului, și poate că regele a și acordat totul atît de ușor, știind că aceia ce dase fără aprobarea Parlamentului nu avea valoarea constituțională. După aceia țeranii au început să prade, să desființeze castelele, care mai tirziu nici nu s'au mai refăcut, pentru că și regele avea interes la aceasta. Au cerut pădurea, strașnic obiect de discuție, încă de la regele normand cuceritor: să li se permită să vîneze; voiau apoi să nu fie împiedecați în libertatea de a pescui în bălți, să li se dea și averile bisericesti.

Cînd însă Wat Tyler a venit a doua oară cu cereri la rege, fie că a luat o atitudine amenințătoare față de acesta, fie că așa s'au potrivit lucrurile, cineva care sta în preajma domnului său a omorît pe șeful răsculaților; trupele au împrăștiat mulțimea, negustorii din Londra s'au declarat pentru rege, și regele a luat în stăpînire Londra. Mișcarea s'a oprit pentru anul acesta, pentru ca numai la 1383 și 1393 să izbucnească în alte părți.

Îndată după aceasta s'a ridicat însă chestiunea dacă măsurile acordate de rege au valoare legală, și Parlamentul a cerut desființarea concesiilor făcute. Ele au fost deci formal retrase, și măsuri de represiune au urmat; cei cari plecaseră de pe moșiile seniorilor au fost aduși cu forța înapoi, și s'a prevăzut ca

nici un copil de doisprezece ani n'are voie să între în cler ca să scape de munca la cîmp.

S'a întîmplat însă lucrul următor: legal, țeranii pierduseră partida, de fapt însă ei au cîștigat-o. Pentru că Parlamentul putea să ieie orice fel de hotărîri, dar, pe de o parte, clasa care stăpînise singură pămîntul până acum era intimidată de cele ce se petrecuseră și doria ca astfel de mișcări să n'o mai amenințe pe viitor, iar, pe de altă parte, șerbii căpătaseră o încredere pe care n'o avuseră înainte. Astfel, indiferent de ce dăduse regele și de hotărîse Parlamentul, între țerani și proprietari a intervenit o înțelegere, cei d'întăiu căpătînd ceia ce puteau lucra. Astfel țeranii au devenit arendași perpetui ai moșiilor pe care le lucraseră până atunci în calitate de șerbi, fiind trecuți într'un anume registru, cu toate dreptuile asupra acelu pămînt. Dar dreptul la clacă se căpăta odată cu pămîntul, și el nu se mai cerea de către arendaș, și în felul acesta un drept pe care niciun Parlament nu ar fi putut să-l înlătore, a fost înlăturat de la sine.

Singur acest fapt însă, că o schimbare socială atît de importantă s'a îndeplinit fără Parlament, ba chiar în ciuda Parlamentului, scădea firește prestigiul acestuia.

Parlamentul însă a încercat alt mijloc pentru a menține regimul cel vechiu contra apucăturilor de absolutism pe care fără îndoială le-a avut, măcar în avîntul tinereței lui, în conștiința puterii lui, splendidul cavalier ce a fost Ricard al II-lea. A căutat să schimbe dinastia pentru a avea o alta care să purceadă de la el și să-i represinte puterea. De acela a susținut pe fiul duceleui de Lancaster, care avea sentimente mai conservative decît tatăl, cînd acesta s'a pus în fruntea noii porniri revoluționare, contra lui Ricard.

Povestea schimbării este puțin interesantă pentru cine nu se ocupă de istoria pragmatică a Angliei, mai ales în partea ei politică. Henric al IV-lea, cu toate că, în domeniul religios, fără să fie ca tatăl său, avea mai multă libertate decît alții înaintea de dînsul, s'a pus să guverneze prin Parlament în interior, iar în afară a căutat să cîștige pentru regalitate o parte din prestigiul pierdut, reluînd războiul contra Franței și deschizînd astfel o nouă epocă a războiului de o sută de ani, — și

în această epocă a avut mare noroc, căci luptele de la Verneuil și Azincourt reinnoiesc ceia ce, în veacul al XIV-lea, făcuseră Englesii la Crécy și Poitiers.

Dar, încă odată, ceia ce au făcut regii englesi în Franța, guvernată *frances*, este pentru noi fără altă însemnătate decît a unui element de explicație; aici interesează ce s'a făcut înăuntru, în organizația regatului.

Henric al IV-lea a fost — am spus-o — un rege parlamentar, ca unul care și situația lui și-o datorîa Parlamentului, neavînd drept de moștenire decît pentru că Parlamentul admisese victoria lui și consfințise închiderea lui Ricard în închisoarea unde a fost omorît apoi în împrejurări obscure. Parlamentul care luase măsurile de consacrare a noii regalități era astfel stăpîn peste această regalitate.

Atunci el și-a atribuit o mulțime de drepturi pe care nu le avuse pînă atunci: de exemplu, bugetul nu trecuse niciodată, înainte de dînsul, pe la Camera Comunelor. De acum cavalerii comitatelor au dreptul să-l verifice ca și acela de a vorbi în adunare orice, fără a putea fi urmăriți. Consiliul regal, care avea un rol foarte însemnat, un fel de mic Parlament în jurul regelui, a fost numit întîiu în Parlament, iar după aceea dreptul chiar de a numi acest Consiliu regal a fost acordat Parlamentului.

Brodnitz, în întăiul volum al „Istoriei economice a Angliei“, spune lămurit și cu dreptate: „de la 1404 la 1437 se poate vorbi chiar de un Guvern parlamentar“. Regele înainte de toate comandă oastea și nu stă în Anglia. Avea și el nevoie de bani, și atunci supunerea față de Parlament era o necesitate absolută. El este, de altfel, rege frances în Franța ocupată, hrănindu-se în calitatea lui de rege engles din Anglia părăsită. În această Anglie părăsită el nu se uită de aproape: îl uimește gloria victoriilor sale, iar, pe lîngă aceasta, fiindcă toți regii englesi, pînă foarte tîrziu, au vorbit limba francesă, au fost pînă la un moment duci ai Normandiei, la începutul veacului al XIII-lea, păstrînd și după aceea Maine, Anjou și Poitou, moștenirea Angevinilor, iar în Sudul Franciei pînă la jumătatea veacului al XV-lea Guyenne cu Bordeaux (străbunii lui Henric fiind cei mai mulți îngropați în mănăstiri franceze), lui îi convenia mai

bine Franța. Între Anglia și Franța era la regele acesta engles aceiași proporție de interes și iubire care era la regii germani din evul mediu între Germania lor de acasă și Italia: cum pe toți regii germani îi atrăgea Italia și-i ardea lumina și căldura ei, așa Franța atrăgea pe regii englesi, îi reținea și-i distrugea.

După moartea lui Henric al V-lea, Parlamentul acesta a fost și mai mult în măsură să guverneze prin sine, fiindcă moștenitorul noului rege biruitor dincolo de Canal era un copil. Henric al VI-lea, pe lângă că era copil în leagăn când a fost proclamat rege, data aceasta a fost proclamat formal ca rege al Franciei, de la începutul stăpînirii lui, cea ce nu se întîmplase cu nici-unul din înaintașii lui, cari începuseră ca regi englesi cuceritori. Această calitate dublă, ca să zic așa, o avea în însuși trupul său, unde elementele materiale franceze erau mai multe decît cele englese: pe lângă că se cobora prin străbuni din Filip-cel-Frumos, mama lui era Ecaterina de Franța, fiica lui Carol al VI-lea, regele frances de la care a moștenit și nebunia.

Dacă Henric al VI-lea, în situația lui particulară, nu se putea amesteca destul în afacerile englese, Anglia ajunge și mai mult pe mîna Parlamentului.

Ce însemna însă Parlamentul în acel moment? Era el o instituție represintativă liberală, democratică? Mergea în aceeași direcție cu timpul, sau ba? Corespundea el desvoltării nației sau ba?

De la 1445 nu se pot alege în Parlament decît numai nobilii, în afară de represintanții orașelor. Judecatorii de pace, cari jucau un rol foarte important în Anglia, se ridicau cu drepturi peste ale administratorului; și ei trebuiau să fie nobili; de la o bucată de vreme s'a ajuns ca judecătoria de pace să fie ereditară. În orașe care ar fi trebuit să represinte elementele democratice, se producea o mișcare în același sens, care, în Scoția, merge așa de departe, încît de la 1469 feudali ajung stăpîni absoluți pe orașele de acolo: viața municipală, ca viața de clasă, a dispărut, și totul încape în mîna celor bogați și puternici, socotiți ca fiind cei mai destoinici și mai cinstiți.

Pe de allă parte, numărul alegătorilor se fixează în așa fel încît aceasta ajunge a fi o funcțiune. Se pregătește prin ur-

mare de pe acum regimul care în Anglia secolului al XVIII-lea va răsări din nou pe baza altui Parlament, care nu este cel medieval distrus de regalitatea absolută, ci unul în legătură cu partide care se schimbă. Evident, dacă Parlamentul acesta ar fi fost capabil de a progresa, dacă ar fi trăit în neconținut contact cu viața însăși a nației, ca să-i înțeleagă suferințele și să li aducă îndreptări, el ar fi stat împotriva oricărei încercări de a stabili o monarhie absolută. Dar Parlamentul, fiind oligarhic fără drept, în sensul rău al cuvîntului, ducea către monarhia absolută în acele țeri ale Europei unde aceasta s'ar fi așteptat mai puțin.

S'a mai adăugat ceva care a contribuit la aceasta, care a sprijinit regalitatea tot timpul până s'a mîntuit războiul cu Franța prin armistițiul de la Troyes și prin trevele care s'ar încheiat pe la jumătatea veacului al XV-lea. Anglia era deprinsă, nu a face politică internă pașnică, ci o politică externă războinică. O sută de ani avuse totdeauna un dușman în față; cînd dușmanul nu s'a mai găsit în Franța, cînd Englezii au fost scoși de acolo, prilejul de activitate războinică l-au căutat luptătorii din ajun și înăuntru. Cînd un războiu procede, nu pe indivizi, ci pe alcătuirii organizate, organizarea se poate opri, cum se poate cea mai puternică mașină în mers; dar, cînd fiecare resort ar funcționa independent de întregul mașinei, atunci evident că n'am mai putea-o opri. Războiul de o sută de ani a fost însă un războiu individualist de cavaleri, fiecare operînd mai mult pe sama lui, și, atunci, odată războiul din Franță terminat, omul, care și el și tatăl și bunicul trăiseră numai în aceste lupte și pentru această activitate, au căutat gîlceavă acasă la dînșli, cu acei cari făceau parte din aceiași țară, ascultau de același rege, cu conașionalii lui, cu tovarășii lui de clasă.

Să se mai observe apoi și existența pretențiilor Casei de York, represintată prin Ricard de York, împotriva familiei de Lancaster, — Casa de York coborîndu-se din Eduard al III-lea prin al doilea fiu și prin femeii din al patrulea fiu, pe cînd Casa de Lancaster se cobora de la al treilea fiu. Ricard de York a fost îndemnat către răscoală de ambiția lui și de refuzul opus unor anumite drepturi ale lui. Nu strică să se ob-

serve că așa de mult stăpîniă Parlamentul pe atunci, — Henric al IV-lea biruise după ce l-a fost recunoscut Parlamentul, — încît el a venit cu o petiție la Adunare, împotriva regelui, arătînd că are drepturi mai multe decît acesta și pînă în urmăre cerea ca Parlamentul să-i recunoască aceste drepturi. A fost însă refuzat, și, după ce s'a răsculat, a fost bătut și omorît, iar capul expus într'un virf de prăjină. Fiii lui însă, acel care va fi Eduard al IV-lea și cellalt așa de cunoscut prin drama lui Shakespeare, teribilul Ricard al III-lea, duc lupta mai departe împotriva lui Henric al VI-lea și mai ales împotriva nevestei lui, foarte inteligentă, foarte activă și simpatică, Margareta de Anjou, o Francesă, care avea să sprijine un fiu minor și un bărbat nebun. Lupta a continuat mai multă vreme, pînă cînd fiul lui Henric al VI-lea a perit în luptă, măcelărit, iar Henric al VI-lea a dispărut în închisoare.

Acum, în mijlocul acestor turburări, clasele de jos au încercat să vorbească numai odată, prin mișcarea lui John Cade, la 1450, care s'a înfățișat cu o plîngere, plîngerea «comunelor din Kent», cerînd doar libertatea alegerilor și o schimbare de miniștri. Nu mai este deci vechea clasă țerănească nesatisfăcută, fiindcă se petrecuse improprietărea țerănimii, ci a persoanelor care au interes politic de a trezi mișcarea, — pe cînd cea de la sfîrșitul veacului al XIV-lea era a masei însăși, care manifesta cerînd drepturile ei.

În lupta care se poartă pentru coroană, clasa nobiliară se usează cu desăvîrșire, și în ce privește șefii, și în ce privește soldații, distruși și aceștia mai cu desăvîrșire. Pentru că între felul cum se ducea o luptă politică cu armele în mîină în secolul al XV-lea și între felul cum se duce o luptă de acum înainte este o deosebire. Părea că învie viața de clan, pe care am avut-o și noi odinioară, pe care Scoțienii au avut-o pînă dăunăzi și pe care Albanesii o au pînă în momentul de față. Era un fel de legătură personală între mai mulți indivizi inferiori și unul superior, care-i hrănea și-i întrebuința. La Warwick, cel mai însemnat represintant al acestui nou sistem, putea să se înfățișeze oricine, să mănince la cazan, să doarmă zeci de mii de oameni la acest «făcător de regi», cum i se zicea, Oa-

menii aceștia cari veniau la Warwick, cari se hrăneau, se adăpostiau la dînsul, formau armata lui, purtau «devisa» lui, uniforma lui, făceau parte din așa numita «retenue» a lui, Regii au încercat să oprească aceasta. Henric al IV-lea luase măsuri, fiind samă de faptul că: «zilnic persoane mari din Regat intră cu sila în casele oamenilor și scot pe posesori din ele». Din scrisorile familiei Paston, foarte importante pentru secolul al XV-lea, se vede cum, dacă unul mai puternic rîvnea la casa altuia, venia cu oamenii lui și da pe proprietar afară cu familia și mobilele, iar, dacă locuitorii resistau, se da foc casei.

Era, cum se vede, o stare de anarhie permanentă a unei clase care, avînd Parlamentul, avînd pe rege, nu se supunea nici hotărîrii Parlamentului, nici regelui, ci întrona un regim în serviciul său propriu. Vestitul Talbot, care a fost amestecat în epepeia Ioanei d'Arc, avea oameni pe cari-i scotea la drumul mare, ceia ce în vremea aceea echivala cu contrabanda sau cu alte mijloace prin care se poate ajunge la un cîștig răpede. Clasa s'a compromis în felul acesta cu desăvîrșire, și mai ales s'a distrus fiindcă luptele au continuat foarte multă vreme. Atunci, la un anume moment, s'a ivit cineva care avea aderenți.

Țara Galilor, unde vitalitatea se arătase prin mișcarea de la sfîrșitul veacului al XIV-lea a unui șef gal, Owen Glendower, care arată că acolo era un prisos de forțe ce căutau să se cheltuiască, Țara Gallor, care dăduse răscoala de la sfîrșitul veacului al XV-lea, dă acum un rege. Din această regiune a venit prin urmare Henric Tudor, care, în puterea unei înrudiri prin femei cu vechea dinastie, va căpăta tronul după Ricard al III-lea. Ricard, care ucisese în închisoare pe fiii lui Eduard al IV-lea, pe nepoții lui, și pusese de i-a îngropat în josul scării, unde peste două secole li s'au găsit scheletele, a fost bătut de Henric de Richmond, om foarte întreprinzător și viteaz, mai presus de orice considerație morală, și Ricard, infirm la trupul său și bolnav și în suflet, a căzut în luptă. Henric Tudor devine Henric al VII-lea al Angliei.

Cu aceasta monarhia absolută este întemeiată acolo.

Nu s'a întemeiat din ambiție, pentru că Henric Tudor nu s'a

gîndit ușor să ajungă rege. Nu era la basă un principiu, pentru că Anglia nu era stăpînită de spiritul Renașterii, ca să dea tirani ca în Italia, ci regalitatea absolută s'a întemeiat pe incapacitatea Parlamentului de a îndeplini ce se aștepta de la dînsul și pe usura politică a clasei care, pe urma așa-numitului războiu al celor două Rose, — cum e numită lupta între Casa de Lancaster și cea de York —, trebuia să se ostenească, nu numai supt raportul politic, ci și supt cel militar, economic și uman.

II.

Stabilirea absolutismului monarhic în Franța.

Să vedem în Franța procesul de înlăturare a formelor pe care le putem numi reprezentative și înlocuirea lor printr'o formă de guvern absolutistă sau care să se îndrepte către monarhia absolută.

Și aici, mai ales în cursul Războiului de o sută de ani, au existat totuși anumite tendințe de a introduce un regim parlamentar. Pe lângă sforțările, arătate în partea întâiu a acestei lucrări, care se fac, în veacul al XIV-lea și la începutul veacului al XV-lea, pe lângă acele mișcări populare și tentative de așezăminte noi, sînt unele declarații ale contemporanilor în același sens. Și avem pentru Franța norocul, care ni lipsește pentru Anglia, unde istoriografia rămîne medievală și foarte simplă în ce privește ideile, că în a doua jumătate a secolului al XV-lea trăiește aici un scriitor, un istoric de foarte mare merit, pătruns de nevoia explicațiilor filosofice, care încearcă aproape ceea ce va încerca pe urmă în Italia un Macchiavelli, căruia nici nu-i este inferior, căci avea o practică a afacerilor mai mare decît Florentinul și, dacă nu scrie în formă doctrinară ca acesta, totuși amestecă în povestirea împrejurărilor contemporane tot ce trebuie pentru a se desface o doctrină. Este vorba de Philippe de Commines.

El spune într'un loc că Parlamentul i se pare așezămîntul reprezentativ cel mai nemerit și pentru Franța și recomandă alor săi să introducă și ei un fel de guvern asămănător cu cel engles, care i se pare cel mai perfect. În același timp el crede că adunările cele mari ale regatului, așa-numitele State Generale,

pot să primească și numele de Parlament, căci atribuțiile li-ar fi de o potrivă cu ale Parlamentului engles¹. Numai cu voia lor se poate ridica orice contribuție, regele neavînd, de drept, decît venitul domeniilor sale². Și prin aceste mărturisiri se arată limpede că Franța are în evul mediu, supt alt nume, ceia ce a avut Anglia, ba că în unele privinți ea a pornit înaintea Angliei, în ce privește crearea de instituții reprezentative. Afița numai că aici adunările ajung să se convoace la un termen scurt, fixat mai mult de obicei decît de o constituție, pe cînd în Franța Statele Generale sînt convocate după nevoi, de și așa-numita «ordonanță a lui Caboche», la sfîrșitul unor mișcări parislene, prevedea chiar periodicitatea Statelor. Apoi, dat fiind temperamentul frances și pornirile revoluționare foarte puternice în regat, aceste State, dacă s'ar fi adunat periodic, ar fi avut un caracter mult mai agitat și o notă mult mai politică și mai puțin administrativă și financiară decît la Englesi, la cari Parlamentul se ocupă înainte de toate de impozite și presintă doar unele plîngerî, «doleanțe», ale comitatelor, înfățișate prin reprezentanții lor în adunare. Afară de aprobarea unei schimbări de dinastii, a lui Ricard al II-lea cu Henric al IV-lea, și refuzul de-a da o formă parlamentară înlocuirii prin dinastia de York a dinastiei de Lancaster, în Războiul celor două Rose, nu există cas în care Parlamentul engles să fi adus înaintea lui probleme politice, pe cînd vom găsi în veacul al XV-lea frances, către sfîrșit, o adunare hotărît politică — partea financiară era mai mult o introducere —, care a emis teorii foarte îndrăznețe, în momentul chiar cînd Anglia se părăsia în puterea regelui.

Dar în Franța aceasta, care avuse deci instituții reprezentative tinzînd să capete și periodicitatea și să fie considerate ca un Parlament, se întîmplă, către a doua jumătate a veacului al XV-lea, un fapt care împiedecă desvoltarea instituției și contribuie a pune în loc monarhia absolută cu organe speciale administrative, care să atîrne numai de rege, cu miniștrii săi, cu Consiliul său, cu tot ce se ține de dînsul.

Iată faptul :

¹ Le Parlement qui vaut autant à dire comme les Etats.

² Il n'est roi ni seigneur sur terre qui ait pouvoir de lever un denier sur ses sujets en sus des revenus de son domaine, sans l'action et consentement des peuples ; I, XIX.

În a doua epocă a Războiului de o sută de ani, Franța regală — căci sînt mai multe Franții: este și Franța ducelui de Burgundia, și Franța de Sud, Guyenna, care este încă supt Englesi — Franța regală dccî, mai mare decît toate celelalte și care era să înghită încetul cu încetul pe celelalte, este atacată de Henric al IV-lea, biruită cu totul de Henric al V-lea și stăpînită în numele lui Henric al VI-lea, dar, în același timp, cutreierată de bande englese, alcătuite în cea mai mare parte din mercenari străini, și e adusă, și supt raportul material, nu numai supt cel politic, în cea mai rea stare. Dacă nu putea fi vorba de o încălcare a vechilor așezămînte, era o foarte rea administrație englesă, fără niciun fel de control, fără nicio sancțiune împotriva jăfuitorilor, și aceasta se simția mai ales de populația de jos. În ce privește pe cei de sus, de oare ce regele Angliei era aici, în Franța, regele Franției, doar cu alt titlu de legitimitate decît Delfinul, fiul lui Carol al VI-lea, biet „rege de Bourges“ după orașul unde se refugiase acel Delfin care era să fie pe urmă Carol al VII-lea, de vreme ce el se da drept regele de drept al Franției, reprezentanții claselor privilegiate îl acceptaseră în mare parte, pe acela pe care aveau astfel motiv să nu-l considere ca străin. Clerul încunjura pe acest rege sfințit, cum nu era Carol, și el îi va pune la îndemînă sentințele lui bisericești contra cui va încerca să-i conteste, prin „revoltă“, titlul de posesiune. Iar burghesia, cum vom vedea, era a ocupațiilor ei, de și mai târziu, contra regelui național, ea a găsit spiritul împotrivirii și chiar al revoltei¹. Deci față de această atitudine a nobililor, a episcopilor, a rămas pentru a înlătura stăpînirea englesă, care sugea țara, o distrugea cu desăvîrșire, numai suferința și conștiința populară

E o întrebare — o spunem în treacăt — dacă mișcarea nobilă și curată a Ioanei Darc, care a putut fi pe urmă beatificată, așezată în rîndul sfinților, n'are vre-o legătură cu acea iritabilitate a poporului de jos, care se observă în fasa întăiu a războiului de O sută de ani. Pe vremea lui Jacques Bonhomme, lumea la sate arătase că are epideima foarte sensibilă cînd o atinge cineva cu stoarceri bănești prea mari, la care se adaugă brutalități prea revoltătoare. Evident că supt raportul perșoa-

¹ V. Iorga, *Istoria poporului francez*, p. 188 și urm.

nelor nu poate fi nicio asămănare între brutalul șef al răscu-
laților țerani din secolul al XIV-lea, care se pare a se ridica
și împotriva regelui, împotriva regimului legitim al Franciei, și
între Ioana. Cel d'întăiu a fost un șef ridicat de țerani, pe cînd
aceasta, o țerancă, n'a lucrat cu țeranii, n'a ridicat cete țeră-
nești pe care să le înarmeze și să le pornească împotriva En-
glesilor; însă, supt anume raporturi, este indiferent dacă o miș-
care este represintată prin masa însăși, sau printr'un individ
care personifică masa. Dar faptul că Franța a fost mîntuită de
Englesi, cu manifestații puternice de instinct național, pe care
nimeni nu le aștepta, și mai ales nimeni nu le aștepta de jos,
dîn lumea inculturii și a sărăciei, faptul că *de acolo* a venit
salvarea patriei și a regelui, puțintel cam fără voia lui și cu
totul fără meritul lui, a lovit esențial, fără ca Ioana Darc să fi
spus un singur cuvînt în această privință, în situația acelei clase
care singură putea atunci să sprijine un regim parlamentar.

În Anglia am văzut că răscoala țerănească n'a izbutit în ultimă
instanță, că i s'a substituit Parlamentul și că în curs de vre-o
treizeci de ani a fost un regim parlamentar. Dincoace, în Franța,
s'a întimplat invers: existau State Generale și se prevăzuse, —
am spus-o — periodicitatea lor, și cu toate acestea acei cari pu-
teau juca un rol în ele — și evident că nu țeranii erau să vor-
bească în Statele Generale —, burghesia orașelor, nobilimea,
clerul, aceia nu erau în jurul regelui, nu colaborau la opera de
refacere națională.

Întregind expunerea unei atitudini atinse și mai sus, nobilimea
în mare parte perise și, mai tîrziu, cînd Carol al VII-lea a tre-
buit să-și caute consilieri și ajutători, a trebuit să se folosească
de oameni cari n'aveau niciun fel de trecut genealogic, ca La-
hire, Xaintrilles, etc., sau cu un rînd întreg de bastarzi, cari
veniau dîn vechi familii, dar în formă nelegitimă, un bastard
de Orléans, Dunois, un bastard de Bourbon, de pus alături cu
acel d'Armagnac, mic senior din Sud, care jucase un foarte
mare rol la începutul veacului. Ei făceau parte dîntr'o nobleță
oarecum improvizată, dar acei cari stătuseră în fruntea aristo-
crației franceze, dînd și pe așa-numiții «pairs de France», aceia
nu mai erau. La încoronarea regelui, dintre acești «pairs» s'a pre-
sintat unul singur; celelalte familii erau stînse.

Cînd, mai tîrziu, împotriva lui Ludovic al XI-lea, fiul și suc-

cesorul lui Carol al VII-lea, personalitatea foarte vicleană și foarte dibace care a izbutit să consolideze regalitatea — după ce însuși încercase o mișcare contra tatălui său, așa-numita *Praguerie*, după imitația revoluției lui Huss și a lucrurilor petrecute la Praga —, când împotriva lui și a încercării regalității de a deveni absolută s'a făcut „Liga binelui public“, mișcarea a fost susținută mai ales de nobilii rămași în afară de Franța regală, ca, de pildă, teritoriul burgund pe care Englezii nu-l prădaseră, ducele Burgundiei fiind aliatul lor, ori Bretania, care ne participase continuu la războaiele regilor și prin urmare fusese cruțată, fără a mai vorbi de fratele însuși al lui Ludovic. de Carol ducele de Normandia și de Berri. *Acestea* sînt elementele care s'au ridicat cu prilejul «Ligei» împotriva regelui, iar nu aristocrația veche a regatului. Și în această mișcare era poate mai mult decît credința că ar putea reveni ceea ce fusese Franța de odinioară, tendința de a se împiedeca Franța regală de la încălcarea teritoriilor celorlalte, care se mențineau, cu cîrmuirile lor proprii, în vechea lor viață feudală.

Lăsînd la o parte clerul, al cărui rol l-am definit, în ce privește burghezia, cu sărăcirea orașelor care rezultase din războiul îndelungat, ea pierduse foarte mult: cea din Paris nu mai era, după atîtea sforțări, cea de la începutul veacului. Rămînea, astfel, de o parte spiritul țerănesc intrupat în Ioana Darc, și, pe de altă parte, adunarea aceasta de oameni strînși din toate părțile cari se întîmplase de erau în jurul lui Carol al VII-lea: legiști credincioși, bastarzi din familii mari, capi de companii improvizate din voluntari, tot așa de prădători ca și cei englezi, și o mulțime de aventurieri.

Pe lângă aceasta în orice direcție este un element de legitimitate care atrage, în puterea unor vechi obiceiuri, spiritul mulțimii. Și sentimentul acesta trebuia să se manifeste cu deosebită intensitate față de regalitatea francesă, o veche regalitate căreia națiunea era dispus să-i atribuie toate progresele și toată ordinea cîtă exista, toată prosperitatea care se dezvoltase de pe urma acestei ordini.

S'a mai adaus și un element sentimental: Carol era un om părăsit de toată lumea; tatăl lui, nebun, era incapabil să apere drepturile lui de moștenire, ba chiar a iscălit înlăturarea lui de la tron, Henric al VI-lea fiind, de altfel, fiul fiicei lui, Ecaterina;

mama lui, teribila Isabela de Bavaria, fusese una din cauzele nenorocirilor Franciei. Pribeagul din colțul de țară de la Bourges putea influența prin părăsirea și miseria lui asupra spiritului mulțimii ca un biet băiat fără părinți, mai rău chiar decît fără părinți.

De altfel Carol al VII-lea, dacă a fost un om de bun simț, dar personal nu s'a distins prin nimic, părăsind chiar pe oamenii cari-l ajutaseră și ridicînd alții cari nu-l puteau ajuta.

Alături de dînsul, după biruință și încoronare, cine mai rămăsese, ca părtași ai marii opere îndeplinite? Acei auxiliari militari strînși din toată lumea cari în ei înșii n'aveau niciun titlu politic, iar, în ce privește meritele militare, dacă n'ar fi fost Ioana Darc, nu s'ar fi despresurat Orléans și regele n'ar fi ajuns la Paris. Biata fată din Domrémy, prinsă de Englesi, osîndită ca eretică, arsă pe rug, trecuse ca o viziune miraculoasă care a dispărut răpede. Și iată cum a rămas *regele singur*.

Să arătăm ce a putut face, dacă nu prin el, care n'avea nici inteligența, nici energia trebuitoare pentru aceasta, dar prin alții.

Dacă burghesia, ca o clasă, nu izbutise să se impue în această a doua fasă a războiului, contribuind la eliberarea țerii, în schimb o parte din burghesie, ca o castă, fusese în jurul regelui: *burghesia de funcționari*. Nu cea de industriași și negustori, nu cea de bogăție, ci burghesia de drept și de situații oficiale pe lîngă persoana regelui. Legiștii aceștia sînt, și în zilele cele mai rele, secretari regali, alcațuitori de scrisori în cancelarie, încasatori de impositie și oînduțorii ai finanțelor. Și, atunci cînd s'au dus Englesii, cînd ei au rămas singuri în jurul unui rege care nu însemna nimc, aceștia au creat regimul lui Carol al VII-lea, — dar firește nu pentru dînșii, căci funcționarul nu poate crea ceva în Stat pentru sine, ci pentru stăpîn, pentru rege.

Astfel s'a întemeiat monarhia absolută pentru Carol, și iată cum:

Secretarul regal a căpatat o importanță pe care nu o avusese niciodată înaintea, — un Étienne Chevalier, de pildă, — pe cînd dregătoriile de odinioară, cu titluri mari de seneșal, mareșal, *bouteiller*, au fost desființate, pentru că nu se aflau persoane cu vază suficientă ca să poata îmbrăca astfel de funcțiuni. Așa încît secretarul, micul om de birou, îmbrăcat Dumnezeu știe

cum, acela a ajuns, trăind lângă rege, prin rege, atîrnînd întru toate de rege, fără drept de moştenire a funcţiei, dar cu dreptul de îmbogăţire în funcţie, îmbogăţind însă şi pe rege pe alături, acesta a înlocuit pe pomposul senior care umbria une ori persoana regală.

Pe lângă această, Consiliul regal a crescut foarte mult ca importanţă, — aşa de mult, încît Comines, vorbind de Carol al VIII-lea, nepotul de fiu al lui Carol al VII-lea, venit foarte tînăr la domnie, cam zăpăcit şi uşuratec, doritor de mari aventuri războinice, a trebuit să-i spuie că nu se cade ca un rege să se ascundă după Consiliul lui, căutîndu-şi numai de petreceri. Consiliul ajunge să aibă o importanţă extraordinară, împărţindu-se pe secţiuni care corespund ministeriilor moderne : pentru războiu, pentru justiţie, pentru finanţe. Se formează, pe lângă Consiliul regal, şi un Consiliu privat, întru cîtva ca în Anglia, şi hotărîrile Coroanei se presintă astfel : «fait par le Roi en son Conseil». La noi se zicea că Domnul întreba pe boierii mari şi mici, tineri şi bătrîni, dar aceasta avea valoare la început, căci de la Ştefan-cel-Mare în Moldova n'a mai însemnat nimic sfatul boierilor, pe cînd în Franţa însemna într'adevăr ceva. Mai tîrziu aflăm în deosebi un «Conseil des Finances», un «Conseil des parties», cu atribuţiuni judecătoreşti. Supt Carol al VIII-lea, Marele Conciliu, «Grand Conseil», era acela care strîngea toate puterile Statului în mîinile lui : regele asista sau ba la şedinţile lui. Îl represintă adesea Cancelariul, a cărui dregătorié exista şi înainte, dar fără nicio importanţă. Se pare că instituţia, care se întîlneşte şi în Anglia, a fost luată mai ales după exemplul regalităţilor de cruciata de dincolo de Mare, ca în Cipru, unde a îndeplinit aceste funcţiuni unul dintre cei mai însemnaţi reprezentanţi ai spiritului cruciatelor în secolul al XIV-lea, Philippe de Mézières. Iată un foarte important dregător, pe lângă care nobilimea nu mai are vechea importanţă, mai ales după ce încercarea de a tăia unghiile regelui prin acea «Ligă a binelui public» va fi zdrobită.

Consilierii regelui, cu Cancelariul, pe lângă secretarii regelui, aceia aveau politiceşte ţara în mîna. Ei aveau şi judecăţile toate, pentru că încă de mult nu se mai admitea să-şi judece cineva singur cauza, cum am văzut că se făcea în Anglia. Finanţele toate erau în sama unor funcţionari, cari, dacă nu erau inamovi-

bili, cum era Cancelarul, în schimb aveau un rol extraordinar de important, pe o vreme de bani și într'o țară a crizei de bani. Este un «receveur», care primește, un „changeur“, care schimbă monedele deosebite, și erau și doi „tesaurieri“. La un moment dat regalitatea, care ajunsese să aibă venituri foarte mari, de sute de mii de livre, făcând din anumite imposibile extraordinare imposibile obișnuite, creînd astfel un regim normal de dări și interzicînd oricărui particular de a mai strînge biruri, încredințează administrația banilor săi uneia din cele mai interesante personalități franceze din acest secol al XV-lea, Jacques Cœur.

Un burghes de origine foarte umilă, care, prin singura lui dibăcie, ajunge să realizeze averi foarte însemnate, un Napoleon al comerțului frances din acest timp. Avea flota lui de comerț, legăturile lui pretutindeni, și cu cele mai îndepărtate locuri din Orient, cu care regele n'avea tratate, dar Jacques Cœur își putea trimete mărfurile lui și oamenii lui. Nici Italia, cu toată marea înaintare a vieții sale economice, n'a avut pe cineva pufînd exercita în tot cuprinsul lumii mediteraniene o influență asemănătoare cu a lui. Curtean foarte prezentabil, înțelegător al artelor, — la Bourges se arată încă foarte frumoasa lui casă cu devisa ambițioasă, pe care o afișa ca un nobil: «A cœur vaillant rien impossible». Căzut în disgrație în urma unor intrigă de Curte, supt acușafia stupidă că ar fi otrăvit pe femeia care a îndulcit multă vreme zilele regelui, Agnès Sorel, văzîndu-și averea confiscată, el se va duce în Italia, unde pe lângă Papa Nicolae al V-lea va fi o mare putere financiară.

În administrația provinciilor atîtea se schimbă. Era și natural, dată fiind sarcina imensă de îndeplinit acolo, în ținuturi total ruinate. Vechii *baillis*, cari cîrmuiseră supt vechiul regim, nu păreau să aibă autoritatea suficientă acum, și astfel regele numește *locotenenți regali*, al căror titlu înseamnă mai mult. Și ei încep prin înlăturarea cu desăvîrșire a Statelor provinciale.

Pentru a menține un astfel de regim trebuia neapărat o puternică *armată*. Armata aceasta n'a creat-o Carol al VII-lea, ci, oarecum, a găsit-o: ea se formase în cursul luptelor pentru liberarea teritoriului, și nu-i rămînea decît să o permanentizeze și să-i dea altă basă financiară, pentru că ea se întreținea singură, piadînd ceia ce nu prădase dușmanul. Trebuia deci să fie așezată pe o basă onestă, normală, cruțătoare pentru populație,

și iată cum. Ea se alcătuește tot din «compagnies» — Grandes Compagnies se chemau cetele prădalnice, lucrînd pe sama lor proprie, pe care le-a desființat Carol, puindu-le supt comanda fiului său, Delfinul, într'o expediție 'n Svițera, unde, la Skt. Jakob, ele au fost distruse, spre marea mulțămire a cui le trimesese acolo. Au rămas din ele elementele cele mai bune (dacă nu și cele mai viteze), în fruntea cărora era cîte un căpitan, „chief-taine“. Pe lîngă mercenari, soldați, «soudoyers», mulți dintre dînșii arcași, erau însă și țerani, și burghesi în aceste «compagnies d'ordonnance», permanente, din ordinul regelui. Fiecare companie cuprindea un număr de «lances» (organizarea e din 1439), fiecare «lance» consistînd dintr'un «homme d'armes», care era elementul principal, dintr'un paj, un scutar și trei arcași.

Ca recrutare, o ordonanță de la Montils-lez-Tours de la 1448 prevedea că un om va fi ales de fiecare parohie, ceia ce da 16.000 de soldați, și acel om era scutit de bir. Sătenii ceilalți, cari nu mergeau la războiu, aveau să ajute pe delegatul lor, care făcea parte din «compania de ordonanță» a regelui, pe «franc-archer», arcașul liber (adecă nu „soudoyer“). Artileria, al cării rost se văzuse în ultimul războiu, e organizată, se poate zice, numai de Carol al VII-lea supt conducerea unor oameni — și aceasta este interesant — cari nu erau de profesie, ci tot dintre secretarii din jurul regelui, burghesi: frații Bureau. De la 1439 au început să fie și garnisoane fixe, așa încît autoritatea regelui să fie represintată pretutindeni de oameni ai mași, la poruncile sale.

Bani pentru plata armatei veniau din «aides», din impozite pe vetre: „fouage“, din „taille“, impozit extraordinar înainte, și care s'a prefăcut și el în permanent. Soldații nu primiau însă plata numai în bani, ci mai ales în provisiu și mijloace de întreținere, un „franc-archer“ avînd pe lună: două oi, o jumătate de bou, un șfert de porc, un șfert de vas de vin, o sarcină de grîu, o sarcină de ovăs, un șfert de car de fin și, în monedă, 20 de solizi. Astfel Carol dispunea de o armată, pe care a transmis-o fiului său Ludovic al XI-lea, capabilă de-a-l scuti cu desăvîrșire de primejdii în interior și de atacuri din afară.

Acest urmaș, la 1461, stătuse ca Delfin în legătură cu noul duce de Burgundia, pe care era să-l combată în urmă în duelul istoric celebru și tragic dintre el, Ludovic al XI-lea, laș, dar

istef, și între acel Carol de Burgundia. Carol Cutezătorul, cu teribilul cap pătrat, cu croiala trupească extraordinară, avind în el focul rasei portugheze, căreia-i aparține după mamă, gata totdeauna să se lovească cu capul de cel d'întăiu părete și menit să isprăvească așa cum a isprăvit, în lupta pentru Lotaringia, avea gîndul de a preface ducatul lui într'un mare Stat mijlociu între Franța și Germania, cu Flandra și celelalte provincii de la gura Rinului, cu comitatul și ducatul de Burgundia, cu Alsacia și aspirațiile asupra, Lotaringiei, cu Svițerii, ca aliați ai lui, sprijinindu-se, pe de o parte, pe Alpi, iar, pe de alta, pe gurile Rinului, — un puternic Stat, pentru care s'a cerut la un moment și Coroana regală de la Împăratul german, care avea, după practica medievală, dreptul de a o da. Dar regele Ludovic nu-și simția de loc datoria de a ținea în samă prietenia foarte aproape pe care o avuse cu Carol și vedea adun într'însul numai pe șeful feudalității, după ce fratele său însuși dispăruse în împrejurări misterioase, unii spunînd chiar că ar fi fost cu ajutorul lui Ludovic. Căzut în mîinile lui, regele a avut dibăcia să scape, și mai târziu el a întrebuițat toată lumea contra vrăjmașului său fără să se amestece direct, ci mulțămindu-se să asiste numai la prăbușirea acestuia, pentru ca pe urmă să împiedece Casa de Austria de a moșteni, odată cu căsătoria dintre Maximilian, fiul Împăratului, și Maria de Burgundia, situația teritorială a vechii Case burgunde și de a lua, pe calea altei căsătorii, și ducatul de Bretania,

Dar aceasta este politica externă a lui Ludovic, și pe noi ne interesează numai întru cît el a păstrat sau a dezvoltat instituțiile părintelui său.

El nu era un teoretician, ci omul micilor măsuri de oportunitate, totdeauna foarte bine luate și duse cu multă dibăcie la capăt. Teoriile nu erau specialitatea lui, și nici n'avea respect mare pentru pedanții concepțiilor politice. Aceasta nu-l împiedecă — spun izvoarele contimporane — să dorească a introduce în Franța, unde opera cea grea fusese făcută, supt tatăl său, de legiști, o unitate de forme administrative. Se spune astfel că voia să traducă datinile din Florența sau din Veneția, care să fie puse într'o „carte frumoasă“: „toutes les coutumes seront mises enfin dans un beau livre“¹.

¹ Michelet, *Histoire de France*, VIII, p. 354.

Dacă la această mare reformă n'a ajuns, el a știut să aleagă oameni cari fără dînsul nu însemnau nimic, pe cari cît voia îi ridica foarte sus, iar, cînd nu-i mai voia, îi destitua, dar nu-i lăsa să plece de la dînsul, ci-i ținea în falmoasele cuști de fier. Era astfel încunjurat de oameni ca Balue, Tristan l'Hermite, Olivier le Daim, dift* burghesia cea mai de jos, sfătuitori buni fără niciun fel de pretenții. Iar, la urmă, cum era foarte bănuitor, a ajuns să se sfătuiască numai cu bărbierul său, acum persoana cea mai importantă din tot regatul. Și, totuși, atît de mult se simția el dator să intervie în afacerile Statului și era gelos de ce s'ar fi putut face fără dînsul, încît, după ce un atac de aplopexie-i l'ase aproape cu desăvîrșire graiul, reținea lîngă sine pe Comines, care-i putea desluși șoaptele

Îmbrăcaț rău, trăind în împrejurări extraordinar de modeste, burlesc aproape pînă condițiile lui de presintare în public, Ludovic al XI-lea sarănă, nu cu un rege al Franciei, represintînd o veche dinastie — de și oarecare asămănări erau cu Ludovic al IX-lea, care, și el modest la înfățișare, dar din smerenie față de Dumnezeu —, ci cu un secretar regal de aceștia, sărăcuț, zgîrcit, egoist, invidios, nesuferind pe nimeni lîngă sine. Carol al VII-lea se ajutase cu secretarii regali, iar fiul lui întrase 'n pielea acestor secretari. N'a avut numai legiști, ci el a fost legistul lui însuși.

Cînd Ludovic dispăre, s'ar părea că prestigiul regal va dispărea și el cu dînsul. Regatul era de fapt împovăraț cu datorii. În ultimii ani administrația era proastă, confusă.

Din aceste nevoi financiare și ca exemplul Angliei parlamentare supt ochi a fost nevoie, deci, de o consultație națională. S'au chemat — întâia oară după adunarea din 1467, cînd Ludovic era în luptă cu Carol de Burgundia, la 1484, rege fiind Carol al VIII-lea, un bălețaș, iar regentă o femeie, Ana de Beaujeu, sora lui Carol, femeie avînd toate calitățile tatălui ei —, State Generale.

Ele au fost foarte bine cercetate, de și nu în chip egal, căci au lipsit unii așteptați, și alții neașteptați au venit. Adunarea a ținut cîteva săptămîni de zile, și știm ce s'a vorbit acolo, de și e o întrebare dacă procesul-verbal, scris la sfîrșitul secolului al XVI-lea, nu e influențat de atmosfera revoluționară, republicană

de atunci, — cum observa Guizot. Cu această rezervă iată cam ce declarațiuni se făceau acolo prin oameni ca Philippe Pot, un mic nobil, delegat de provincie, și alții: «Toată puterea vine de la popor și toată puterea se întoarce la popor (*Tout pouvoir vient du peuple, tout pouvoir lui retourne*), și prin popor înțeleg toată lumea» (*et par le peuple j'entends tout le monde*). «Nu scot din popor niciun locuitor al regatului. Poporul a făcut pe rege, pentru dînsul regele domnește (*Je n'en excepte aucun habitant du royaume. Le peuple a fait les rois, c'est par lui qu'ils règnent*). Regele lipsind, ei sînt suverani» (*Le roi manquant, la puissance appartient aux États*). E aproape teoria lui Rousseau din «Contrat Social».

Carol al VIII-lea nu putea fi luat în serios ca rege: nu era rege activ, și prin urmare Statele nu-i puteau admite recunoașterea suveranității absolute. Evident însă că mai departe decît atîta nu se putea merge. Între teoriile acestea pe care le făceau unii și alții, dar nu le prea auziau cei de la Curte, impozitele se votau însă, de și cu condiția ca Statele să se adune în chip periodic, ceia ce în teorie s'a și admis. Până ce oamenii s'au întors acasă și nu i-a mai chemat nimeni.

III.

Monarhia absolută în peninsula iberică.

Să vedem cum se face concentrarea monarhiei absolutiste la un popor romanic în hotar cu Franța și supus influențelor care pleacă de aici, la poporul spaniol (nu și la cel portughez, pentru că importanța lui din punctul de vedere al instituțiilor este foarte mică). Se va cerceta deci cum a ajuns poporul spaniol, până la luarea Grenadei, ultima cetate a Maurilor în peninsula iberică, să aibă forme organizate care corespund mai mult sau mai puțin formelor ce se întâlnesc în aceiași vreme în Franța.

În regatul Castiliei, la sfârșitul veacului al XIII-lea se întâlnește o cîrmuire regală de o foarte mare strălucire, de mai multă strălucire decît soliditate : Castilia însăși folosește numai în mică parte supt anume raportului din această glorioasă domnie. Este vorba de Alfons cel Înțelept, care continuă și el lupta împotriva Maurilor, rațiunea de a fi a oricărui rege castilian. Alfons a vrut să fie și Împărat în Germania, unde a fost ales după isprăvirea dinastiei Hohenstaufenilor, dar nu s'a putut stabili acolo, ca unul care n'avea niciun fel de puțință materială de a o face. Am văzut că în propriul lui regat el a îndeplinit aici sarcina pe care Ludovic al IX-lea cel d'întăiu o îndeplinește în Franța, încercînd a stabili monarhia pe base de drept. Un alt semn deosebitor pentru stăpînirea lui este că, precum Ludovic nu și-a considerat supușii după clasele din care făceau parte, ci s'a privit însuși ca părintele țerii și pe toți ceilalți ca niște copii ai lui, asupra cărora autoritatea-i se întindea în aceiași măsură, tot așa a făcut Alfons, și nu numai din punctul de vedere al claselor sociale, ci și din acela al naționalităților și religiilor ; el

iea de la Mauri și de la Eviei tot ce-i trebuia pentru opera lui de „înțelepciune“, de cărturărie, de filosofie politică¹.

Sancho, fiul și citiva rivalul lui Alfons, Ferdinand al IV-lea, supt regența mamei lui, are o stăpînire importantă numai din punctul de vedere al cruciatei contra Maurilor, pentru că el este cel care a cucerit de la dînșii Gibraltarul.

De altfel, lupta împotriva Maurilor devenise de la o bucată de vreme mai ușoară decît înaintea, și iată de ce: ei nu existau în Spania prin propriile lor puteri; puțini la număr, duceau în regiunile încîntătoare ale noii lor așezări, în Andalusia și părțile vecine, o viață moleșitoare, întocmai cum se întîmplase, într'o epocă mai veche, cu Vandalii din Africa. Se țineau totuși prin afluxul de populație musulmană, ce venia din Africa, dar natural că nici Africa nu era un rezervoriu inepuizabil, așa încît, după ultimele mari năvăliri de la începutul veacului al XIII-lea, Mohammedanii spanioli n'au mai putut fi împospătați și au rămas ca un fel de sentinele pierdute ale religiei lor. Ultima oară cînd din părțile marocane — unde era rezerva de oameni și de energie a Maurilor — se încearcă a veni unele elemente de înnoire și de întărire, este pe vremea lui Alfons al XI-lea, urmașul lui Ferdinand al IV-lea, care izbutește, într'o luptă care a aflat mare răsunet și aiurea, la Rîul Sărat „Rio Salado“ (1340), să înlătore această primejdie pentru consolidarea creștină.

Pe noi ne interesează însă problema maură de aici, nu din punctul de vedere al ei înseși, ci ca una din condițiile pentru dezvoltarea internă a Statului castilan. Se va vedea îndată că singură Castilia nu poate duce procesul pînă la capăt, ci el va fi reluat în legătură cu Aragonul, cînd acesta nu va mai fi preocupat de misiunea lui în străinătate.

Învingătorul de la Rio Salado poartă un supranume care-i arată misiunea interioară: este „făcătorul de dreptate“, *el Justiciero*, ceia ce corespunde cu Francesul „justicier“, întrebuințat neconținut în ce pricește regalitatea francesă. Alfons e cel ce rupe cel d'întăiu legătura cu nobilimea, care pînă atunci îl ajutase în opera de cruciată, și care acum nu-i mai era, atît de

¹ Cf. Iorga, *Istoria literaturilor rom. vol. I*.

necesară. Regele este mult mai liber în ce privește atitudinea lui față de nobili. De altminteri, situația lui era așa încît să poată începe atacul în contra lor. Aragonul e o țară de libertate, pe cînd Castilia o țară de șerbie. În Castilia nobilii sînt făcuți, măcar în parte, de regi, pe cînd în Aragon regele depinde în fiecare moment de nobili. Între Aragon și Castilia, este cam situația dintre Franța și Anglia care, la un moment dat, erau și una și alta tot țări franceze: în Anglia se scria franțuzește, se vorbea franțuzește, mai toată clasa dominantă era normandă și prin urmare nu era nicio deosebire între nobilimea din Anglia și cea din Franța: partea continentală a vieții națională franceză era Anglia cucerită de Normanzi. Dar, cum Franța avea regi cari dispuneau mult mai mult de națiune decît regii englesi controlați de Parlament, tot așa Castilia dispunea mult mai mult de toate clasele sociale decît Aragonul.

Doi ani după ce se dăduse rînduiala de la Alcalá, cea d'întăiu operă legislativă importantă după «Cele șapte partide», cînd Alfons Justițierul moare, urmează Petru-cel-Crud. Acest Petru ar echivala, pentru Spania din secolul al XIV-lea, cu ceia ce e a fost pentru Franța din secolul al XV-lea Ludovic al XI-lea, cu deosebire că acolo Ludovic găsește o societate gata să fie supusă și influența lui se întinde pe căi piezișe, pe cînd Petru-cel-Crud ieia în piept lupta pe care o duce împotriva nobilimii pe care Alfons, făcătorul de dreptate, începuse să o îngusteze în privilegiile sale. De și împiedecat de lupta pe care o purta, pentru motivele pe care le vom vedea, cu anonimul său din Aragon, Petru al IV-lea, cu toate acestea el se poate ocupa de la început cu ducerea mai departe a operei de legislație pe care o începuse părintele său: este și el prin urmare un „justiciero“. Tot de odată nu cruță personal pe nimeni dintre cei ce-i stau în față și de aceia a și fost numit «Cel crud»: și-a omorît nevasta, principii din familia regală, pe frații lui bastarzi, chiar pe arhiepiscopul de Santiago. Procedînd în felul acesta, a grabit, prin mijloace pe care orice epocă le socotește imorale, un proces istoric care și fără aceste porniri violente s'ar fi desfășurat în chip mai normal.

Opera monarhică a Castiliei este de odată întreruptă însă printr'o schimbare de dinastie, într'o vreme, cînd, cum am văzut, și aiurea a avut loc o schimbare de dinastie, în Anglia, de două

oți. După această schimbare, regalitatea castiliană nu mai are, cum am zice, același valoare de rasă. Căci înlocuitorul lui Petru-cel-Crud este propriul lui frate bastard, aducînd deci o altă ereditate femeiască, Henric de Trastamara. Între ei doi se dăduse lupta de la Montiel din 1369, și cum se întîmplă une oii în evul mediu, armatele neputînd să hotărască lucrul, lupta se transformă într'un duel purtat între Petru și fratele său Henric. Petru fiind ucis, Henric ajunge rege, dîndu-i-se de sentimentul public numele de Henric Fratricidul. Dar «Ucigătorul de frate» mai are un nume: el este „El Liberal“, cel amabil, cel darnic față de nobilii săi. De la început el se împacă cu nobilii, de și în adunarea de la Duro — adunările acestea se chiamă în Spania „cortes“, „curți“ și echivalează cu „Statele“ din Franța — el duce mai departe opera legislativă a înaintașilor săi. O face însă 'n înțelegere cu nobilii, și aceasta se explică prin spiritul timpului, căci să nu uităm că sîntem în timpul Războiului de o sută de ani, cînd cavalerul ajunge să aibă o valoare pe care n'o aveau înaintașii lor. El aduce cu sine un spirit de libertate, de aventură, un spirit de autonomie sufletească, și astfel nobilimea, biruită sub raportul teritorial și juridic, se înalță printr'un fel de înviere morală. Avem astfel, după fasa feudalității din evul mediu, fasa cavalerismului, care exista și înaintea, dar nu ieșea în rîndul întăiu.

Curentul se observă foarte bine în Franța lui Ioan-cel-Bun, «bunul cavaler»; el se întinde și în Spania, care, de alminteri, este foarte mult pătrunsă de influența francesă: Aragonul, la începutul veacului, era să aibă doar un rege frances, pe Carol de Valois, care mai târziu visează și Imperiul de Constantinopol.

În legătură cu acest războiu, în sfîrșit, și un Engles se amestecă în rosturile Spaniei, și a fost un moment cînd Castilia ar fi putut să aibă de rege pe ducele de Lancaster, înrudit cu familia domnitoare.

Cînd, la 1379, Henric al II-lea de Trastamara moare, otrăvit de regele Navarei Carol-cel-Rău, răul cavaler, care avea și posesiuni în Franța¹, Ioan I-*iu* scapă regalitatea castiliană de o luare în stăpînire din partea Casei de Lancaster. Avînd nevoie de un sprijin — căci era a doua dinastie venită prin revoltă și

¹ I-a succedat fiul său „Carol-cel-Nobil“, numit așa pentru că era nobil supt raportul cavalerismului.

ăsăsinat —, Ioan este cel d'întăiu care favorisează elementul popular în Castilia, întru cît acest element putea să însemne ceva în viața politică. Urmașul lui, Henric al III-lea cel Jalnic, *el Do-liente*, un fel de rege merovingian de decadență, face planul de a cucerii Grenada, dar în stăpînirea internă se poate înțelege ce a putut fi acela care a rămas în amintirea urmașilor supt po-recla de mai sus. Apoi decăderea regatului castilian supt Casa de Trastamara urmează. După moartea lui Henric al III-lea, fiul lui, Ioan al II-lea, este un copil, pe cînd acela dintre rude care ar fi putut să-l susție e ales rege în Aragon. Acest copil, fiu al unui tată fără niciun fel de prestigiu și lipsit de tutorul care ar fi putut să-l sprijine, duce și mai departe scăderea regatului castilian, care va urma uecontentit până la suirea pe tron a Isabellei Catolica.

Supt Ioan al II-lea se mersese, în siguranța de sine a nobilimii, așa de departe, încît, ea se aliază cu moștenitorul tronului, Henric, împotriva favoritului regal. Căci s'a început acum epoca dominației prin favoriți, care s'ar părea a fi împrumutată de la Musulmani, autorii sistemului Marilor Viziri. Favoritul, Alvaro de Luna, e dat în judecată și executat la Valladolid, ceia ce scade și mai mult situația regelui însuși.

Urmașul lui Ioan al II-lea, Henric, poartă numele de „Neputinciosul“, justificat și supt alt raport decît cel politic. Ioana, fiica lui, măritată cû regele Portugaliei, era socotită ca fiica de fapt a favoritului care înlocuise pe Alvaro, Bertrand de la Cueva, și se zicea Beltraneja.

Lumea doria să nu succedă această fată, mai ales că și regele Portugaliei era impopular, ci cerea să vie în loc sora lui Henric, acea Isabelă, în contra succesiunii căreia s'au întrebuițat fel de fel de mijloace. Cîtă vreme era un frate al lui Henric, acesta a fost aruncat împotriva regelui, care a fost depus formal în adunarea de la Oviedo.

În Aragon, lucruri de acestea puteau fi obișnuite, pe cînd în Castilia era ceva extraordinar. Isabela, căreia i se oferă deci coroana Castiliei, declară că nu poate să o primească atîta timp cît va trăi fratele ei, dar se poate considera că era Isabellei începe din acel moment: regele era tolerat numai pentru că aceia care putea oricînd să-i iea locul nu voiă să o facă, dintr'un firesc sentiment de familie.

Țrecînd la Aragon, ceia ce am spus despie situația tristă a regatului la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea poate fi considerat ca punct de plecare. Învățătul german Gervinus, care a înfățișat desvoltarea constituțională a regatului într-o serie de studii, observă un lucru: că noi, cari cunoștem desvoltarea regalității absolute, atribuim loviturilor date Coroanei în evul mediu o importanță mai mare decît o dădeau, contimporanii și mai ales regele însuși; credem în umiliri acolo unde așa ceva nu putea. Regele aragones, așa de «înjosit» acasă, la dînsul, putea juca deci în domeniul istoriei universale un rîl mult mai mare decît rolul jucat între ai săi.

Anume se pregătește, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, reunirea amîndoror malurilor Mării Mediterane, în acest triunghi apusean, supt stăpînirea dinastiei de Aragon. Balearele vor fi smulse Musulmanilor, așezați de mai multă vreme acolo, și reunite cu regatul de Aragon și Catalonia.

De aici se va merge apoi în Sardinia, asupra căreia se întindea și ambiția Genovei și a Pisei, care duseseră lupte pentru a scoate pe Saracini de aici. Aragonul venînd, le înlătură pe amîndouă. În același timp, în regatul de Neapole și Sicilia, după căderea Hohenstaufenilor, pornirea e contra noii Case, franceze, de Anjou, care stăpînia și Provența, partea de Sud-Est a Gălei și prin urmare a fost și atunci o încercare a malului de Vest de a stăpîni malul răsăritean al Mării Mediterane. Împoziția încercării, Aragonul catalan, depîns a concura Provența Angevinilor, se gătește de luptă. Carol de Anjou nu poate fi scos din Neapole, dar e scos din Sicilia, care întră deci în stăpînirea Casei de Aragon. Și, la un moment, după multe lupte pe uscat și pe mare, se ajunge la o înțelegere între Angevinii din Neapole și Aragonesii din Sicilia, încheindu-se și legătui de familie.

Alta vreme însă cit regele Aragonului nu se va putea hotărî să lase altui membru al familiei sale stăpînirea în Sicilia, la care se adauge, în secolul al XV-lea, și stăpînirea în Neapole, după moartea Ioanei a II-a și înfrîngerea unei nouă tentative angevine, regele acesta, de și spaniol, are interese mai multe dincolo de Marea Mediterană; el este absent de acasă. Pentru Aragon o problemă care se va desfășura un secol întreg: rămîne regele acesta rege spaniol în rîndul întâiu și se lasă de parțtenirea Italiei, asupra căreia s'a întins stăpînirea sa? Se poate

întîmpla, cum se va și întîmpla mai târziu, ca regele Aragonului, după ce părăsise Sicilia, să se întoarcă în Neapole; atunci însă situația lui e cu totul alta. În cazul întâiu el nu s'a stabilit încă *modern* în Aragon și are ambiții dincolo de Mare, pe cînd în cazul al doilea s'a stabilit în Aragon și apoi, după ce are o situație constituțională asigurată, el își poate întinde ambițiile și asupra teritoriului italian.

Încă înainte de a se ajunge la această osebire între Sicilia și Aragon, se deschide pentru regalitatea de aici posibilitatea luptei împotriva nobililor. În adevăr, pe de o parte, atunci cînd s'a cucerit Sicilia, o parte dintre nobilii aragonesi s'au așezat acolo și, pe de altă parte, cucerirea italiană, ambițiile napolitane cer o serie întreagă de lupte, așa încît unii dintre acești nobili se strămută acolo, alții se prăpădesc în aceste lupte. Prinși apoi de spiritul de aventură, ei se duc mai departe decît Italia, amestecîndu-se, la începutul veacului al XIV-lea, în viața Imperiului bizantin. Unul ajunge mare-duce bizantin și luptă în Anatolia contra Turcilor; un șir întreg de fruntași ai nobilimii aragoneze formează «compania catalană», care joacă un rol extraordinar de important în lucrurile aceluia Imperiu de Răsărit: un Roger de Flor, un Berenger de Entença și așa mai departe. Împutînîndu-se nobilimea din regatul de Aragon, situația regelui devine astfel *prin aceasta* mai puternică, pe cînd în Castilia e altfel: aici nobilimea, cîtă este, n'are unde se cheltui și rămîne deci întreagă în fața regelui. Se schimbă deci situația: ceia ce înainte era natural în Castilia, este acum natural în Aragon, unde se încearcă, prin urmare, încă de la începutul veacului al XIV-lea, o întărire a regalității.

Ea se petrece supt Alfons-cel-Blind, cuceritorul Sardiniei și acela care creiază pentru un prinț din familia lui un regat de cadeși, în Maiorca, și mai ales supt Petru Ceremoniosul.

Titlul acestuia are semnificația lui: el înseamnă că regalitatea a ieșit din epitropie și se înfățișează în toată mindria pe care i-o dă o situație nouă. Petru pune la 1377 în Sicilia pe infantul Martin ca vicariu: e despărțirea între rosturile siciliene și cele aragoneze.

Cît se cîștigase însă astfel începe a fi pierdut către sfîrșitul veacului prin două împrejurări: pe de o parte apare, printr'un hasard al individualităților, după Petru Ceremoniosul un om care

nu făcea de dimineață până seara nimic decît să meargă la vînătoare sau să pregătească vînătorea viitoare. Acest Ioan Vînătorul, care domnește până la 1395, cată să lase altcuiva grija afacerilor Statului. Se întemeiază prin urmare în Aragon ceva care nu se cunoscuse până atunci: nobilimea aragonesă era hărțăgoasă, nesupusă, gata de gîlceavă, dar partea mai fină a vieții cavaleresti îi era cu totul necunoscută. Ei bine, supt acest «vînător», nobilimea începe să se asimileze, supt raportul strălucirii vieții, cu cavalerii cari-i serviau de model în Franța și Anglia. Patrusprezece ani însă după sfîrșitul domniei lui Ioan se întîmplă însă pentru vechea dinastie de aici cea ce de sigur nu se prevăzuse: moartea și a moștenitorului Aragonului și a regelui Siciliei, fiul celui d'întăiu, cari amîndoi se chemau Martin. Dinastia stîngîndu-se, se adună Parlamentul de la Caspe, care trebuie să ia măsuri în ce privește succesiunea.

Cu spiritul ce domnia atunci luarea unei hotărîri a fost însă grea. Pe de altă parte, Aragonul nu era unul singur și, cînd se ivește vacanța tronului, baronii aragonesi aveau o concepție, iar negustorii din Barcelona alta. Atunci, pentru a pregăti alegerea, se desemnează niște judecători («jueces») sau „compromiseros”. Li se înfățișează mai mulți candidați, dintre cari unul vine din Navarra, și, la capătul îndelungatelor intrigi, care țin mai multe luni de zile, se alege Ferdinand de Castilia.

Așa încît dinastia din care va face parte mai tîrziu alt Ferdinand, soțul Isabelei, dinastia supt care Aragonul se va uni cu Castilia, nu este vechea dinastie de Aragon, ci dinastia de Trastamara mutată din regatul de Castilia, în persoana celui mai destoinic prinț din această dinastie, căci Ferdinand fusese, până în momentul alegerii lui, tutorul regelui castilian. El vine cu cunoștințele lui de guvern de acolo și va transmite însușiri politice distinse fiului său o personalitate cu totul extraordinară, Alfons Mărinimosul, care, la 1416, ajunge să domnească în Aragon și, de oare ce murise, cum am spus, regele Siciliei, capătă și stăpînirea acestuia, așa încît poate începe lupta pentru luarea în stăpînire a Neapolului.

Aici, cum am mai spus, noua Casa de Anjou încearcă să impuie ca rege pe contele de Provența, care, ca și urmașii lui, va purta titlul regal din cauza pretențiilor asupra Neapolei. A fost o luptă mai multe decenii între Alfons Magnanimul și între Lu-

dovic de Anjou, apoi între ei și regele René, ori fiul lui, Ioan de Calabria. La urmă, Alfons a biruit, și astfel Coroanele Neapolei, Siciliei, Aragonului se găesc pe fruntea aceluiași om (1435).

Fără îndoială, cel mai mai însemnat pas care se făcuse până atunci pentru reunirea peninsulei iberice a fost în momentul când, supt acest Alfons, era vorba să se confunde cele două coroane de Aragon și Castilia, fiindcă supt Ioan al II-lea Castilanul, în clipa când s'a ivit răscoala împotriva lui, i s'a propus încă un tron lui Alfons. Așa încît, atunci când, la 1479, la moștenirea lui Ioan al II-lea, fiul lui Alfons, vine Ferdinand Catholicul, situația acestuia este așa de covârșitoare, încît Castiliei i-ar rămînea sau să zacă într'o imobilitate politică asemenea morții, incapabilă de a susține măcar regalitatea într'o țară unde atît de puternic se ridicase nobilimea împotriva regelui, sau să caute legături firești cu regalitatea aragonesă și să scape în acest fel pe de o parte mișunea de cruciată, pe de alta viitorul însuși al Coroanei. Acesta este motivul politic al căsătoriei Isabellei de Castilia cu Ferdinand Catholicul.

Căsătoria însă făcută, n'ar trebui să se creadă cîtuși de puțin că aceasta însemna contopirea celor două regate. Două țeri atîta vreme deosebite nu se contopesc într'o vreme cînd dătina stăpînia așa de mult, și cele două țeri au continuat să trăiască deci alături, unite numai prin viața de familie a regelui și a reginei, cari cu atît mai ușor puteau să ducă o căsnicie perfectă, cu cît Ferdinand Catholicul nu era de origine castilan numai prin bunicul după tată, ci chiar mama lui făcea parte din nobilimea castilană.

De la 1469, cînd se făcu căsătoria, până la 1474, cînd Isabela se suie pe tron, este numai o legătură între doi prinți de coroană; de la 1474, cînd Isabela ajunge regină, până la 1479, este legătura între regina Castiliei și moștenitorul Tronului aragones. Numai de la 1479 începe opera comună a lor.

Atunci, cel d'întăiu lucru care se face este, nu unificarea, care a fost grăbită, ci căutarea mijloacelor de care de acum înainte se poate sprijini regalitatea spaniolă, indiferent dacă este vorba de Castilia sau de Aragon. În primul regat se admite ordonanța nouă de la Montargo, care, pusă în legătură cu toate celelalte, plecînd de la codul lui Alfons înțeleptul, constituie

basa regalității castilane. În același timp începe distrugerea castelurilor, a adăposturilor unde stătuseră nobilii până atunci, — al doilea act important care pregătește regalitatea absolută. În curțile de la Toledo, din 1480, pentru întâia oară regalitatea se înfățișează cu un prestigiu pe care nu-l avuse până atunci.

Și, pentru a avea la îndemână mijloace militare, se creiază, cum se va arăta mai pe larg în alt alt capitol, o «frăție» semi-religioasă, o «hermandad», care va fi poliția regilor catolici, o poliție avînd într'însa și elemente cavaleriești, un adevărat Ordin de cavalerie devotat regelui (*hermandad* este pentru regele catolic ceia ce au fost Iesuiții pentru Papă). Iar, pe de altă parte, pentru a întări caracterul religios al acestei regalități, se va întemeia, la 1492, un tribunal inchișițional împotriva ereticilor, ca și împotriva Maurilor și Evreilor cari ar fi trecut la creștinism în mod simulat, continuînd a practica în ascuns religia cea veche; dar încă de la început el lucrează și contra acelor cari ar încerca să se împotrivescă regalității, socotită și ea ca sacră.

Astfel spiritul cavaleresc ca și sentimentul religios se vor găsi reunite pentru a sprijini regalitatea cea nouă.

În același timp ea se va întemeia și pe un sistem de drept, pe care Aragonul nu l-a avut niciodată, dar pe care Castilia l-a elaborat în timp de două secole, de la Alfons Înțeleptul până la sfîrșitul veacului al XV-lea. Așa încît, în tovărășia aceasta, partea Castiliei, temeiul juridic, este dat Aragonului, iar energia și situația de istorie universală sînt date de Aragon Castiliei.

IV.

Italia și ideia monarhiei absolute : tiranii.

Până pe la 1400 măcar, Italia face parte, supt raportul politic, din corpul Imperiului care este, ca teorie, tot Imperiul roman, dar care, în persoana care reprezintă acest Imperiu, este germanic, iar teritoriul unde trebuie să vie regele din Nord ca să se încoroneze, putînd fi astfel recunoscut ca supremă autoritate politică, este cel italian.

Pentru ideile noastre de acum, lucrul pare greu de înțeles, pentru evul mediu însă nu este așa. Noi trăim o epocă de realități pe care le controlăm, iar pentru evul mediu lucrul de căpetenie era autoritatea, chiar dacă realitatea nu corespundea autorității. Din secolul al XI-lea încă acest Împărat avea apoi dreptul ca în orașele loiale să așeze un dregător al lui, care se chema „podestà“. Podestați întîlnim la Genova, Milan, Lodi, Novara și în toate orașele care făcuseră parte din Liga Lombardă, atît de dese ori îndreptată împotriva Împăraților germani.

Orașele italiene-i primiau. În vechea lume romană, din care veniau foarte multe din aceste orașe — fiindcă Neapole, Roma, Milan și atîtea altele au originea lor în vremea cea veche romană —, ordinea de Stat era o realitate sprijinită pe legi, pe așezăminte foarte solide. Pe lîngă aceasta, oricine se gîndește la istoria romană, nu trebuie să uite un lucru : că toată ordinea politică romană are un caracter religios, supt zeii cei vechi sau, de la o bucată de vreme, cum anexau Romanii împreună cu provincia și zeii de acolo, supt zeii lumii întregi. Zeii s'au dus însă, și Imperiul s'a refăcut în altă formă ; în Italia s'a întemeiat viața politică pe bazele materiale ale trecutului, dar cu atîtea

elemente cu desăvîrșire nouă, medievale. Însă ordinea cea veche romană, care era sprijinită pe concepții religioase ținute în curent cu timpul, nu s'a mai putut restabili, și atunci a rămas interesul contra interesului, pasiunea contra pasiunii, intriga contra intrigii, pornirea de răzbunare contra pornirii de iăzbunare. Dacă lucrul acesta poate găsi un frîu la un popor deprins a fi cîrmuit, prin urmare incapabil de a se amesteca însuși în cîrmuirea sa, sau la un popor de foarte mare cultură materială, cum ar fi Americanii, cari găsesc în ei înșiși, în viața lor de toate zilele, elementul de solidarizare al deosebitelor clase, partide și persoane, nu era aceasta starea în Italia. Pe de altă parte, de la un timp, în Italia aceasta, s'a dezvoltat o viață materială extraordinar de bogată și de rodnică. Din viața aceasta a rezultat și alt interes decît cele de familie sau personale: întreprinderi care stăteau în fața altor întreprinderi, „meșteșuguri“ care se luptau pentru stăpînirea vieții politice cu alte „meșteșuguri“. În Florența, de o parte erau negustorii și meseriașii mai nobili și de alta cei mai puțin nobili; acei cari făceau funii, cizme, haine, socotiți ca «arți minore» combăteau pe medici, advocați, notari, cari erau „arți“ superioare, „majore“. La un popor meridional, focos, de o alcătuire nervoasă superioară, mai impresionabil, mai gata de reacțiune, orașele acestea au dat astfel de la o bucată de vreme spectacolul unui înspăimîntător haos.

Nu se poate lectură mai penibilă, în afară de amănuntele colorate, decît lectura cronicilor italiene. O avalanșă de fapte zilnice care n'au politicește cine știe ce importanță, amănunte biografice, tumulturi, scene de stradă, omoruri, dări de foc, reacțiuni pedepsitoare. Dar, atunci cînd nimeni nu e sigur de pe o zi pe alta, cînd toți dorm cu casele lăcătuite, cînd totul e supus la prăpăstioase schimbări, atunci lumea e bucuroasă dacă găsește pe cineva care să îndeplinească funcția de poliție. Podestatul îndeplinia această funcție, și nu se putea trăi fără podestat. Podestatul avea mai multe avantagii: întăiu era mult mai puțin civilizat ca apucături decît aceia pe cari-i administra. Pe lîngă aceasta nu era interesat în certurile interne. Deci podestatul a putut să rămîie și instituția însăși, chiar după ce în forma d'întăiu nu mai putea să dureze.

În secolul al XIV-lea mai sînt coborîri de Împărați în peninsula italiană: a lui Henric de Luxemburg, care a și murit acolo,

după ce luni întregi fusese amestecat în certurile dintre orașe, și a fost înmormântat în Campo Santo din Pisa, de unde rămășițele lui au fost strămutate dăunăzi în dom. Apoi după el au fost chemați alții dintre stăpînitorii de dincolo de munți, ca să facă ordine: Ioan de Boemia, cel care s'a luptat la Crécy, în rindurile Francesilor, apoi Carol al IV-lea, fiul lui Ioan, care va ajunge Împărat german, cum și Împăratul Ludovic de Bavaria, iar, la începutul veacului al XV-lea un Împărat contestat, Ruprecht von der Pfalz, până ce un Sigismund, și mai tîrziu un Frederic al III-lea, vor veni să se încoroneze la Roma.

Dar, în timpul cînd nu mai erau podestați și cînd Împăratul german nu se putea opri în Italia, se recurge și la alte persoane: în Florența, de exemplu, stătuse o bucată de vreme ducele de Atena, de origine Frances, Gautier de Brienne, apoi, aici și în Genova, fiul regelui de Neapole, și acela de sînge frances. Erau însă și orașe care și-au păstrat neînterupt libertatea.

Acela care a izbutit mai mult la aceasta, dar numai în anumite forme, libertatea externă fiind legată 'n interior cu cea mai strictă formă de guvernămînt, este Veneția. După închiderea „Marelui Consiliu“, ea devenise o republică oligarhică. Din momentul acela, ea se desparte din mișcarea generală italiană, formînd o lume politică pentru sine, precum Sudul italian se desfăcuse de viața italiană prin aceia că aventurierii normanzi ajunseseră a-și întemeia ducatul și apoi regatul Celor două Sicilii și precum Roma se despărțise din lumea italiană pentru că era a Papei. Restul însă, republicile în care nu se poate o împăcare între partide, între interese, între individualități și care au nevoie de ceva permanent, în teorie măcar desinteresat, chiar dacă întrebuițează mijloacele cele mai violente împotriva tradițiilor celor mai respectate ale trecutului, recurg la sistemul care pentru veacul al XV-lea poartă numele de *tiranii*.

O tiranie nu înseamnă însă un regim neapărat foarte aspru, necruțător, sîngeros. jăfuitor. Puteau fi tirani foarte buni, binefăcători, blînzi, înțelegători pentru arte, litere și științe, o adevărată binecuvîntare a lui Dumnezeu pentru locul unde se găsiu. «Tiran» este însă totdeauna acela care ia, într'un oraș sfișiat de partide, conducerea pentru ei singur, ceia ce înseamnă un

Stat fără niciun fel de drept, un Guvern fără niciun fel de răspundere și care nu recunoaște niciun fel de lege.

Această tiranie este interesantă și prin sine, dar și altfel: cînd monarhiile absolute se vor întemeia într'adevăr în deosebitele părți ale Europei, în Franța, în Spania și, dacă nu în Germania întreagă, cel puțin în anume părți: Brandenburgul, Bavaria, Saxonia, modelul pentru dînsese, — cum vom vedea mai pe larg — s'a luat de la tiraniile italiene. Italia este astfel generatoarea de forme politice atunci, precum în timpul nostru generatoarea formelor politice, prin Revoluția francesă și ceia ce i-a urmat, este Franța.

Și, ca să se înțeleagă mai bine cum s'a putut face această transmisiune, relevam încă un lucru: Împăratul roman de nație germanică n'a părăsit niciodată public și legal drepturile sale: n'a mai fost în măsură să le îndeplinească, dar nu le-a părăsit formal. La sfîșitul secolului al XV-lea va apărea în Italia, jucînd un rol oarecare, și fiul lui Frederic al III-lea. Tatăl fusese un om fiicos, incapabil de inițiativă, lacom de bani; fiul, din potrivă, Maximilian, era un perfect cavalier —, a scris o carte pe care a ilustrat-o foarte frumos, în care se înfățișează supt numele cavalerului Teuerdank. Este ca o răsfrîngere de ev mediu într'însul. El vine în Italia ca să înnoiască aventurile imperiale de odinioară. Italienii n'au mers după dînsul, de și era foarte chîpos; și, cu toate că făcuse o căsătorie care-i permitea mult mai mult decît moștenirea de la părinți, cu Maria de Burgundia, fata lui Carol Temerariul, era tot un om fără bani în buzunar, și de aceia a și rămas astfel în amintirea Italienilor.

Pe de altă parte, Spaniolii, cari prin Casa de Aragon au Sicilia, de unde vor trece în Neapole, trăiesc într'un fel de devălmășie cu Italienii: literatura italiană de atunci este influențată de literatura spaniolă și literatura spaniolă de cea italiană; viața de Curte, rostul nobilimii sînt exact aceleași, de o parte și de alta; Neapole, Palermo sînt orașe spaniole, dar moda italiană e în schimb pretutindeni în Spania, în toate domeniile. Așa încît pentru Ferdinand de Aragon, soțul Isabelei și împreună cu dînsa creatorul unității spaniole în Peninsula Iberică, metodele de guvernare din Spania se confundă cu metodele de guvernare din Italia. Și metodele din Italia sînt și supt Coroana regală tot metodele tiraniei italiene, cu deosebire că aici aceasta

este o tiranie legitimă. Căci pe lângă vechiul sistem de guvernare moștenit de la Frederic al II-lea se introduc și anume licențe politice pe care tirania contemporană și le permitea.

În al treilea rând, Francezii s'au amestecat neconținut în Italia. Cel mai strălucitor dintre întemeietorii tiraniei în Milan, Giangaleazzo Visconti, se înrudește cu Casa domnitoare din Franța prin căsătoria Valentinei, fiica lui, cu ducele de Orléans, și anume practice de viață socială mai strălucitoare și mai frumoase au fost introduse în Franța de pe la 1390 prin Valentina Visconti, Francezii fiind, pe lângă cea ce erau atunci Milaneseii, pe o treaptă de inferioritate a vieții sociale. Mai târziu în Genova joacă rolul podestaților de odinioară un vestit căpitan aventurier francez, care a mers și pe malul Bosforului, ducând aici epopeia lui militară, Le Meingre, sire de Boucicaut. Am văzut că ducele de Atena era Frances, că înainte ca dinastia de Aragon să se așeze în Neapole prinți francezi stăpîniseră Florența. Carol al VII-lea însuși e poftit să vie în Italia, și fiul lui, Ludovic al XI-lea, poruncia la Genova. Prin urmare și viața franceză a fost strîns amestecată în Italia, și se putea lua învățătură de la această viață.

Acum venim la ceva din amănunțele acestor tiranii.

Luăm trei republici italiene, din care una n'a admis tirania, alta a primit-o într'o formă blindă, iar cea de-a treia este Statul în care tirania s'a întemeiat în forma cea mai aspră.

În Veneția la o anume epocă s'a căutat să se treacă de la forma de republică oligarhică aristocratică la forma de democrație cu tiran, — fiindcă tirania nu exclude democrația pentru a lovi în familiile mari, în așezămintele vechi, tirania fiind un amestec de autoritarism sus și de demagogie jos. Atunci s'a făcut la Veneția conspirația vestită a dogelui Marino Faliero, care în detalii nu se cunoaște nici până acum. Povestea spune că bătrînul luase o nevastă tînără și că la o petrecere Michele Steno a scris pe spatele scaunului dogal două versuri cam în cuprînsul următor: «Marino Falier cel cu nevasta frumoasă. altul se bucură de dînsul, dar el o ține», și, ca răspuns la această insultă, dogele s'ar fi gîndit să lovească în magistratura aristocratică, în Senat, în Collegio și să devină tiranul democrat al Veneției. A fost descoperit însă, dat judecării și executat. În

sala cea mare a Palatului dogilor din Veneția, unde sînt portretele tuturor șefilor Sîngoriei, locul lui Marino Faliero este înlocuit cu însemnarea: „aici e locul lui Marino Faliero decapitat pentru crimele sale“. După nesuccesul acesta, evident că niciun doge din Veneția n'a mai încercat aventura. În secolul al XV-lea împotriva puterii și demnității dogelui și în folosul magistraturilor republicane s'au luat măsurile cele mai aspre: dogele putea să fie dat în judecată oricînd, el nu putea lua nicio măsură decît împreună cu Consiliul, și s'a ajuns așa de departe încît, față de un ambasador din vremea aceia, dogele întrebuița formula: «eu răspund așa, dar, dacă dumnealor, — adică Consiliul —, au ceva de adăugat, să poftasca». Ba dogele Foscari, pe la jumătatea veacului, a fost urmărit în ceia ce sufletul omenesc poate avea mai delicat: în iubirea pentru copilul lui exilat, devenind astfel un adevărat martir al oligarhiei venețiene.

Florența odinioară era împărțită în Ghelfi și Ghibelini, iar, de fapt, supt aceste nume se strecura ura între familiile vechi. La 1293, printr'o mișcare revoluționară, familiile vechi pierd însemnătatea lor. Atunci, în locul negustorilor, cari ei erau aristocrația orășenească, se ridică meșteșugarii, «artele mari» cu «artele mici», care apoi duc între ele lupta pentru ocuparea funcțiunii de căpetenie, de „gonfalonier“, de „stegar“, și a celeia de „prior“, ceia ce înseamnă stăroste de breaslă. În lupta aceasta partidul democrat învinge întăiu; la sfîrșitul veacului al XIV-lea însă birurile breslele mai bogate și mai culte, în urma unei serii de greve întru toate corespunzătoare celor de astăzi: într'un text de la jumătatea aceluia veac se spune că «artele mici» «nu voiau să lucreze dacă nu se dă drumul lui Giotto», un șef al lor care fusese arestat, și «dacă nu vom fi mai bine plătiți».

Se mai adaugă că Florența e bîntuită de două ciume cumplite, la 1348 și la 1383, iar cei cari scăpaseră s'au deprîns a trăi bine, începînd o eră de sîrașnice afaceri și de petreceri. Aceasta cerea o garanție de ordine publică; deci s'a produs o reacțiune și se ridică prin ea familia de Medicis: întăiu Silvestro, și Giovanni, apoi Cosma și fiul lui Cosma, Piero, cu fiii sai, Lorenzo și Giuliano.

Cei d'întăiu Medicisi au fost numai cetățeni cu vază; Cosimo, care la moarte a fost declarat «părinte al patriei» și pe care celelalte orașe îl considerau ca șef al Florenței, era

un bancher foarte bogat, care finanțea toate întreprinderile și prin această legătură între politică și afaceri făcea ca toată lumea să depindă bănește de dînsul. Pe de altă parte, foarte cuminte, el știa unde să dea cu împrumut și cum să țină în frîu pe datornici. Totdeauna însă foarte discret, părănd că nu se amestecă în nimic. Într'o epocă ce ținea la artă și literatură, Cosimo s'a încunjurat de artiști și literați. Resultatul a fost că nepotul lui de fiu, Lorenzo, a fost ca un rege. Cînd apoi din dușmănia dintre familia de Medicis și familia Pazzi s'a pus la cale o conspirație, în înțelegere cu Papa, împotriva Medicisilor, și resultatul a fost omorîrea în biserică a lui Giuliano, a doua zi toată lumea s'a dat de partea lui Lorenzo. Sprijinit pe banii, pe inteligența și frumuseța lui, pe talentul lui chiar de poet, Lorenzo, care a murit la patruzeci și patru de ani, a stăpînit pînă la sfîrșitul zilelor sale.

Acesta este tiranul blînd.

Cealaltă formă a tiraniei, cumplită, o găsim la Milan, încă înainte de începutul veacului al XIV-lea. După regimul arhiepiscopului Maffeo, apoi al lui Ioan din familia Visconti, *de Vicecomitibus*, căci fuseseră viconți la Germani pe vremuri, apar din același neam o serie de firi complexe, fără niciun fel de grijă de onoarea, de averea și de viața aproapelui, urmînd tradiția celui înspăimîntător tiran care fusese în veacul al XIII-lea Ezelino da Romano, creatorul însuși al genului. Era obișnuit lucru în această familie ca după o masă la care se petrecuse prietenește să se audă căzînd în stradă trupul unuia din comeseni, omorît. Amănuntele acestei tiranii sînt îngrozitoare: adversarului politic învins, căzut în prînsoare, astăzi i se tăia urechea dreaptă, apoi, după o zi de „odihnă“, urechea stîngă, și tot așa: mîna dreaptă, mîna stîngă, pînă ce trupul era duminicat bucată cu bucată.

Viscontii: Azzo, Galeazzo, Bernabò, Gian-Galeazzo, Gian-Maria, Filippo-Maria, oameni de mare inteligență și energie, erau să fie regi ai Italiei întregi, dacă n'ar fi fost regatul de concurență al Neapolei. Italia întreagă tremura în fața lui Gian-Galeazzo, omul cel mai bine înzestrat cu talente politice din timpul sau. Fiul lui a fost un om mai slab, dar tot așa de crud ca și tatăl său. Înainte de moarte a adoptat pe cel mai îndrăzneț dintre mercenarii timpului, pe Francesco Sforza, făcînd dintr'însul întemeietorul noii dinastii Sforza, care a stăpînit o

jumătate de veac și mai bine la Milan. Om de o cruzime nestăpinită, energie de fier care administra Milanul așa cum un stăpîn ar fi pus la muncă pe sclavii săi.

Se înțelege bine că o astfel de stăpînire atîrnă de persoane.

Tirania nu creiază un drept ; talentul unui tiran nu se moștenește de urmașul lui. Astfel, după moartea lui Francesco Sforza, a trebuit, prin degenerarea dinastiei de tirani, să se ajungă acolo unde se ajunge totdeauna prin lipsă de orice respect față de drept și de lege, și anume : ori la anarhie, ori la intervenția străină, ori și la una și la alta. Căci, prin degenerarea familiilor de tirani, s'au deschis porțile Italiei pentru invazia Francesilor și la împărțirea peninsulei între dînșii de la Nord și Spaniolii din Sud.

Toate, lucruri care se vor vedea mai pe larg în alt capitol.

V.

Germania și lupia pentru noua organizație modernă.

Venim la așezămintele germane din al XIV-lea și al XV-lea veac, studiind două secole din istoria germană supt raportul instituțiilor și al legăturilor dintre deosebiții factori constituționali.

Am ajuns până la marea orînduire a situației constituționale în Germania de Împăratul Carol al IV-lea, care a dat vestita Bulă de Aur, un monument de legislație foarte important fără îndoială, proclamat cu deosebit fast, ca să impună tuturor, dar care nu are nici pe departe importanța ce i se atribuie în ce privește adevărata consolidare interioară a Statelor care la un loc formează Germania.

Modelul pe care l-a urmat Carol, îl descoperim foarte ușor. El fusese crescut în Franța până la o oarecare vîrstă și se influențase de viața francesă supt toate raporturile. Biografia lui, scrisă de dînsul, care merge numai până la cutare moment din cariera Împăratului, corespunde întru toate cu starea sufletească ce se găsea pe vremea aceasta în Franța. E vădită din partea lui tendința de a preface Germania în ceva care să semene cît de cît cu Franța amintirilor și afecțiunilor sale. Precum supt raportul cultural și artistic, prin întemeierea Universității din Praga, el copiază pe Francesi, tot așa a vrut să-i copieze și supt raportul așezămintelor.

În Franța era o regalitate și una singură, recunoscută și iubită de toată lumea, care garantă siguranța Statului și a vieții împreună, în liniște, a deosebitelor clase, și regele avea în jurul său un număr de înalți funcționari, iar, pe lîngă aceștia, ca o

tradiție din evul mediu, cei cîțiva așa-numiți „pairs de France”. Prin Bula de aur, Carol a voit să se apropie de rosturile acestea franceze, acei cari aveau dreptul să aleagă pe Împărat fiind un fel de „pairs d’Allemagne”. Pe lîngă faptul că, de oare ce, de la o bucată de vreme, de cînd se mîntuise dinastia Hohenstaufenilor, de cînd în Germania era o continuă schimbare în situația dinastică, de cînd veniseră Habsburgii, cari în cele d’întăiu generațiuni nu s’au putut așeza solid, cu siguranța dreptului de moștenire, în Imperiu, Carol a voit să evite măcar primejdia de a se găsi la un moment dat doi deținători ai drepturilor imperiale, aleși în locuri deosebite, la date deosebite, de un corp electoral deosebit : nu se uitaseră scenele care se întîmplaseră pe vremea lui Lodovic de Bavaria cu însuși Carol al IV-lea, care fusese anti-rege opus de Papă lui Ludovic.

Însă de la această orînduire a felului de alegere a Împăratului până la stabilirea adevăratei ordini constituționale interne era o deosebire enormă, și deosebirea aceasta era creată și menținută, în chip firesc, de tot ceia ce resulta din dezvoltarea de atîtea secole a Germaniei.

Erau de fapt, precum am spus și altă dată, mai multe Germanii: una veche, la Rin, care făcuse parte din Împărăția lui Carol-cel-Mare, care fusese francă și de aceia i se zicea Franconia ; pe de altă parte, Saxonia cucerită supt steagul carolingian, și în sfîrșit, pe lîngă Germania Francilor, pe lîngă Germania Bavaresilor și Germania Saxonilor, pe lîngă Germania Alemanilor, care a dat mai tîrziu Suabia, mai este o Germanie de cucerire asupra Slavilor, pe de o parte, asupra Borusilor și populațiilor păgîne care locuiau malul Mării Baltice și insulele: Brandenburgul, de altă parte, fără a mai vorbi de Germania din regiunea Dunării-de-mijloc, cîștigată contra Avarilor și Slavilor: Austria. Astfel sînt în Europa centrală patru Germanii vechi și două mai nouă, fiecare cu situații dinastice deosebite. Și, înnaîntea unor greutăți de neînvins, Carol a ajuns la această necesitate de a lăsa mai mult sau mai puțin Germania în sama ei, în sama realităților date, și de a se refugia în Boemia lui, pe care a cîrmuit-o întocmai cum un rege al Franței cîrmuia Franța.

În această Germanie tradițională, care nu putea fi supusă nici într’un chip unei regulamentări, nu erau numai *prinți*, cari aveau

un caracter de localism tradițional consacrat de secole întregi și pe care nimic nu-l putea înlătura, ci și *orășe*. Orașele acestea se pot împărți pe regiuni după condițiile în care au fost întemeiate și legăturile pe care le aveau.

Erau întâiu orașele renane: Colonia, Maientza, Trier, care se continuau cu cele din Țerile-de-jos. După ce s'a întemeiat însă puterea burgundă, cu Filip de Burgundia și Carol Temerariul, și această Casă francesă a stăpînit Flandra, Hainaut, Brabant și celelalte provincii care fac parte acum din Belgia și Olanda, ea a avut interes să și creeze un domeniu economic special: a rupt deci orașele acestea de la gurile Rinului din mediul lor de până atunci, și a creat un Rin burgund deosebit, desfăcîndu-le și din legăturile Hansei, ale orașelor de la Marea Baltică. Prin urmare în cele două mari asociațiuni medievale de orașe intervenirea aceasta a ducilor de Burgundia a produs schimbări radicale, care au lovit în însuși izvorul de viață și în putința de desvoltare a orașelor din Vestul Germaniei.

Și încă ceva: orașele acestea, cu privilegiile și supt Buigunzi, rămîneau totdeauna gata să sărîdice împotriva oricării încălcări de drept, cum s'a văzut în teribila răscoală din Liège, în care a fost amestecat și Ludovic al XI-lea, aducîndu-se distrugerea orașului ca un exemplu pentru celelalte. Astfel ducele Burgundiei a introdus față de orașe un regim care le-a supus puterii prințului, dînd în felul aceasta un exemplu de ce s'ar putea a face și cu alte orașe, de la Rin sau de aiurea, de alți prinți, stăpînitori ai teritoriilor din prejur.

În sfîrșit orașele renane se osebesc și altfel: între Strassbug și celelalte orașe alsaciene — între orașele lotaringiene mai puțin — și între orașele din Svițera au fost cîndva legături foarte strînse. Pe la 1280-90 Zürichul, dar mai ales Basel, au întreținut raporturi continue cu orașele din Alsacia, și prin ele cu acelea care se întind la Nord, pe aceeași linie a Rinului. S'a întîmplat apoi, de la o bucată de vreme, de cînd s'au așezat Habsburgii pe tronul german, devenind din mici seniori Împărați, gilceava pe care acești Habsburgi, ca seniori feudali, o aveau cu orașele din vecinătatea lor, și atunci, față de încercarea de a întinde o dominație fiscală foarte apăsătoare și foarte jignitoare pentru tradițiile locale, dacă orașele une ori au cedat, în schimb țărînimea, care avea și ea privilegiile țeranilor noștri cînd s'a înte-

meiat Domnia în Țara-Românească și Moldova, au resistat. Și s'a început o luptă între Casa de Austria și țeranii din Svițera, luptă care s'a dus cu succes pe vremea lui Albert, fiul lui Rudolf de Habsburg, și din care luptă a ieșit independența țeranilor elvețieni uniți într'un fel de «frăție», *Genossenschaft*, prin jurământ, după luptele de la Morgarten (1315) și de la Sempach, la sfârșitul veacului al XIV-lea (1386). Se întemeiază astfel o democrație rurală, capabilă de a se menține în contra oricui, și ea reține orașele de acolo în legătura lor, rupându-le din vechea asociație unitară a tuturor organizațiilor economice de pe malurile Rinului.

Alt grup de orașe era acela de pe malul Mării Baltice. Aici se alcătuiseră Hansa, unirea pentru comerț, care se sprijinea, pe de o parte, pe Londra Englesilor și, de altă parte, pe Novgorodul Rușilor, avînd aceiași putere până la un anumit moment și pe malul sudic și pe cel nordic al Mării Baltice, în Danemarca și în Suedia și Norvegia.

Hansa slăbește însă esențial prin trei fapte care se întîmplă în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și în tot decursul veacului al XV-lea.

Întăiu se întemeiază o viață economică englesă care aparține numai Angliei, o activitate capitalistă care înaintea de aceasta nu exista. Anglia, colonie economică a Hansei în timpurile mai vechi, începe acum a trăi prin ea însăși, cu orașele avînd privilegiile regale, în «Cinci Porturi», numite cu un nume frances păstrat până acum: Cinq-Ports.

Pe de altă parte am văzut că, alături cu vechea organizare a Hansei, începe să se facă organizarea pe ghilde, care se întîlnește și în Țerile-de-Jos și care era de sigur contrară principiului hanseatic. Și, pe cînd Hansa pierde astfel la Apus, la gurile Rinului puterea burgundă vine să răpească iar o parte din patrimoniul cel vechiu, Hansa fiind redusă la negoțul din Răsărit, așa-numitul «Oesterick». În clipa aceasta însă în Suedia și Norvegia se întîmplă acele lucruri care duc la Uniunea de la Calmar, reunindu-se cele trei regate într'o singură formă politică și, aceasta fiind suprimată, au rămas măcar anumite obiceiuri economice.

Pe lângă aceste trei motive de slăbire a Hansei, s'ar mai putea

adăugi și un al patrulea. Acesta este scăparea Rusiei moscovite de supt stăpînirea tătărească și, ca urmare, unirea Statelor rusești pe care năvălirea mongolică le apucase separate, supt un Mare-Duce moscovit. Atunci Rusia aceasta va căta neapărat să aibă și o viață economică care să-i aparție numai ei. Evident că noua Rusie nu putea să steie cu ușa deschisă pentru Hansă; ea nu putea permite să dănuiască organizațiile ei 'autonome, ca la Novgorod, cu Sfatul lui orășenesc, cu clopotul care se trăgea și împotriva suveranului teritorial, dacă el căuta să se amestece în daraverile interioare.

Dar în afară de orașele hanseatice mai rămîn două categorii de orașe în Germania: rămîn orașele din vechiul Sud și orașele din noul Răsărit; ale Suabiei, de o parte, și cele din Marca Brandeburgului și din cealaltă Marcă, întemeiată, nu de puterea politică germană, dar de națiunea germană, și care este Prusia Cavalerilor Teutoni, așezați aici numai după 1200, formînd ca un fel de nouă Austrie, de nouă «marcă», care se întinde în Răsăritul mai depărtat, cu continuări spre Nord, de-a lungul Mării Baltice.

În regiunea Suabiei sînt vechi amintiri romane, în unghiul dintre Rin și Dunăre, foarte adînc străbătut de colonisația de odinioară și unde orașele au foarte multă asemănare cu cele italiene, ca și, de alminteri, pe malul Rinului chiar și în regiunea Bavariei, Augsburg, Regensburg, care țin să rămîie «orașe de Imperiu». Cînd s'a făcut orînduirea din veacul al XIV-lea, șezeci și cinci de orașe nu atîrnau de prinți, ci numai de Imperiu. Cînd, la sfîrșitul veacului al XV-lea, — o catastrofă în pentru viața orășenească germană —, Regensburgul a fost adus la supunerea față de casa ducilor de Bavaria, Împăratul a întrebuițat toată puterea lui pentru ca orașul să se întoarcă la atîrnarea directă față de Coroana imperială. În părțile acestea, deci, și ducii de Bavaria și conții de Württemberg erau înviersunați dușmani ai neafrînării orașelor suabe, urmînd exemplul Habșburgilor și al ducilor de Burgundia.

În ceia ce privește orașele Nordului, avem două grupe: ale Mărcii, pe de o parte, ale Ordinului Teutonic, pe de alta. În Marcă, întăiu fusese o dinastie care foarte multă vreme a stăpînit acolo, dinastia ascaniană, care se isprăvește în veacul al XIV-lea, strecurîndu-se o bucată de vreme în Brandenburg o stăpînire

bavaresă, a Împăratului Ludovic, care ar vrea să păstreze marea feudă pentru copiii lui. Când apoi Casa de Bavaria pierde Imperiul și vine Casa de Luxemburg, și Brandeburgul trece în stăpînirea acesteia,—de se face chiar o împărțire de teritorii între moștenitorii lui Carol al IV-lea: Jobst, care era în Moravia, regele Boemiei, devenit Împărat după Carol al IV-lea, Venceslas, și fratele acestuia, Sigismund¹—, din luptele acestea a rezultat stăpînirea nominală a lui Sigismund în Brandenburg. Dar, cum acesta umbla cu visuri mari, cu coborîri în Italia și lupte cu Turcii, amestecîndu-se în toate și incurcîndu-le pe toate, el a ajuns, finește, la lichidarea Mărcii de Brandenburg, de și numai într'o formă cuviincioasă și ipocrită, — aceiași în care a fost lichidată de Poloni țara Sepenicului în folosul Domnilor Moldovei —, adoptîndu-se forma împrumutului și zalogirii pentru a ceda de fapt aceste teritorii.

În parțile Suabiei, în care senioratul acesta german era particular de întreprinzător și de aprig, stătea familia de Zollern sau Hohenzollern: un membru din această familie, Frederic, iea parte la lupta de la Nicopol din 1396, alături de Sigismund, așa încît se cunoșteau și prin colaborarea la aceleași lupte de cruciată. Cu atît mai ușor i s'a dat lui Frederic sarcina de administrator, de vicăriu în regiunea aceasta a Mărcii de Brandenburg, unde anarhia era absolută din pricina unor anume familii feudale care-și făceau de cap (1411). Frederic s'a deprins foarte bine cu țara și țara cu dînsul; astfel tot la 1411 i se zalogește de Împărat Marca în sensul pe care l-am arătat prin exemplul moldo-polon. Zalogirea însemna deci rămînere, și după trecere de patru ani a și venit recunoașterea lui Frederic ca Elector.

Cînd el devine astfel markgraf, situația orașelor din Brandenburg era foarte puternică, dacă nu față de seniorii hoși, măcar din punctul de vedere al principiilor constituționale. Căci orașele Berlin și Colonia-pe-Spreia — pe atunci Berlinul era compus din aceste două orașe deosebite, care se luptau chiar unul cu altul, — nu permiteau noului domn să între'n cuprinsul lor fără permisiune de la primar.

Și mai târziu numai, cînd au izbutit să se impună, Hohenzol-

¹ Ioan de Górlitz, Procopiu, Wilhelm de Meissen apar și ei atunci ca deținători momentani.

țernii au construit Schlossul de la Berlin, care era pentru regalitatea prusiană ceea ce este Vaticanul pentru papalitate. Și un istoric observa faptul, foarte semnificativ, că acest castel a fost ridicat chiar lângă Rathaus ca să se arăte că a venit stăpînul cel nou și cutează să stea în apropierea celui vechiu, supus acuma lui.

În partea răsăriteană a Mărcii, Magdeburgul și alte cetăți erau pe pămînturi episcopale, nu seniorale, și toată opoziția era deci față de episcopul singur. Pe pămîntul Ordinului Teutonic, Danzig, Königsberg, Marienburg, Thorn și celelalte erau fundațiuni ale Cavalerilor. Aici Ordinul venise în Ținuturi locuite de păgîni; el civilisase țara și adusese coloni care au dat orașe înfloritoare. Dar Ordinul însuși se schimbase. Crucea continuă să figureze pe mantia cavalerilor, vechea organizație adusă din Ierusalim funcționa fără schimbare în ce privește numele și formele, dar Marele Maestru era acum șeful unor feudali, «regele» de fapt al unei feudalități foarte aspre. De alminterea în Ordin chiar intrau din ce în ce mai multe elemente ale nobilimii, junkerismul din Prusia Orientală fiind în mare parte o ereditate a Teutonilor, în forma aceasta din urmă. Orașele n'au voit de la o bucată de vreme acest regim, și atunci s'a întîmplat acest fenomen la care patrioții naționaliști germani din timpul nostru se gîndesc cu un sentiment de profundă indignare: orașele au părăsit pe Marele Maestru și au chemat pe regele Poloniei, care prin ajutorul orașelor a ajuns să fie suzeranul Ordinului și să ocupe o parte din teritoriul lui. Danzigul a ajuns să fie deci oraș al regalității polone, servind în rîndul întăiului exportul regatului (1410 lupta de la Tannenberg, 1411 pacea de la Thorn, 1440 liga orașelor prusiene, 1445 chemarea regelui Poloniei de către orașe).

În toate orașele acestea, acum, din cauza relațiilor cu Italia, ca și din cauza curentului general economic, și aici, în Germania, este o luptă între orășenii bogați și cei săraci, între plebei și patricieni. Pretutîndenii vechea aristocrație e atacată, și se ajunge, întocmai ca în Florența, că acei cari fac parte din breslele de jos biruie pe acei cari fac parte din breslele de sus, pentru ca pe urmă să vie reacțiunea. Dar în Germania nu s'a întîmplat același lucru ca în Florența și în alte orașe italiene,

adecă după o democrație să vie din nou aristocrația de bani, care să abandoneze frânele politice în minile unui tiran; aici democrația breslelor mici izbutește să păstreze puterea.

Să vedem în adevăr ce se petrece în Colonia și în Frankfurt. Enea Silviu Piccolomini, ca Papă Piu al II-lea, vorbește cu o deosebită admirație de frumuseța Coloniei, de clădirile cele mai însemnate, de bogăția generală, de mândria orașenilor. Dar aristocrația cea veche a dispărut cu desăvârșire. S'a ajuns la un înalt grad de egalitate în libertate, și în cele din urmă toți locuitorii orașului aveau același drept de a se apăra împotriva abuzului ca și vechea aristocrație de pe timpuri. În Frankfurt tot așa, de și orașul n'a avut nici pe departe influența Coloniei: puterea a trecut și aici în minile tuturor cetățenilor. Mai târziu se va mai ivi, e drept, un patriciat, ceea ce înseamnă tot o aristocrație a vechilor familii, dar niciun privilegiu și niciun drept de stăpânire nu-i mai rămânea asupra celorlalți.

Lupta aceasta internă se întâlnește pretutindeni, dar mai mult în regiunile renane și baltice, mai puțin în celelalte, unde lupta se dădea și mai departe împotriva episcopului și a seniorului.

Asupra unei lumi cu aceste caractere nouă vine acum Împăratul cu dorința, firească la moștenitorii lui Carol al IV-lea, de a face din Germania aceasta un Stat, o unitate. Venceslas era însă un om nul supt toate raporturile și pe lângă aceasta bețiv până la îndobitocire, total incapabil deci de a administra Statele sale, necum a le reformă în spiritul timpului. Contra lui se și organizează o luptă, tinzând la detronare. Venceslas nu dădu nicio atenție acestei mișcări; în momente de mare primădie el se ducea să vadă pe regele Franciei Carol al VI-lea la Reims. Pentru a restabili liniștea interioară, la 1389 el decretează o pace publică pe zece ani.

Nu era însă de ajuns ca Împăratul să proclame pacea, ci mai trebuia s'o primească și cei cari se uniseră împotriva lui. Și iată că el se găsește în fața unei confederații din care făceau parte Maiența, Colonia, Palatinatul, Saxonia, Bavaria, Burgundia, și, deci, la 1404 Venceslas este depus.

Astfel, cea d'întăiu încercare de reformă, începută de Carol al IV-lea, continuată așa de rău de Venceslas, dispăre. Se alege atunci ca Împărat Ruprecht, care se scoboară în Italia, unde-și

usează toate puterile. De alminterea stăpînirea lui n'a avut nicio-dată caracterul unei realități bine determinate: n'a fost admis măcar să se încoroneze în orașul lui Carol-cel-Mare, la Aachen, ci la Colonia. Cînd se întoarce din Italia, el găsește o coaliție și contra lui, și ar fi fost depus dacă moartea lui neașteptată n'ar fi rezolvat pe altă cale chestiunea.

Succesiunea lui Ruprecht a luat-o vărul lui Venceslas, Jobst, ales Împărat de cîțiva Electori, dar, murind el după cîteva luni, coroana o capătă Sigismund.

Noul Cesar se va duce să presideze un sinod care avea misiunea să organizeze cruciata împotriva Turcilor. El vorbește pretutindeni ca șef al creștinătății întregi; ocupat în atîtea locuri fără folos, acolo unde ar fi fost nevoie de dînsul el lipsia, și astfel lunga stăpînire a lui Sigismund, de vre-o treizeci de ani, se mîntuie cu catastrofa însăși a puterii imperiale germane.

Ceia ce s'a întîmplat în acest răstimp aici, în Germania, este în afară de dînsul.

După moartea lui Sigismund coroana imperială se întoarce la Casa de Habsburg, care trăise pînă atunci în Austria ei, în situația locală de acolo, prin Albert de Austria, ginerele lui Sigismund, unul care ar fi fost capabil să hotărască ceva: foarte viteaz, foarte îndrăzneț, el moare într'o cruciată contra Turcilor.

La moartea lui Albert, posesiunile lui austriace se împart, și Frederic al III-lea, ales Împărat german (Februar 1440), are numai o parte din ele. Astfel larga basă a lui Albert, care avea Ungaria, Boemia, îi lipsește lui Frederic. Om fricos, zgîrcit, antipatic, el nu putea înlocui prin calitățile lui personale o situație teritorială care-i lipsia.

Atunci a fost un moment cînd Germania părea că se va lichida în totalitatea ei: primejdia turcească de o parte, de alta țeranii din Svițera, «văcarii», cari ar fi în stare să producă în Germania însăși o mișcare a straturilor rurale; din Vest Burgundia, care cere coroana regală și, pînă atunci, cu Carol Cutezătorul, iea episcopatul de Colonia supt ocrotirea sa, atacînd cetatea Neuss,—Burgundia care, să nu uităm, deține gurile Rinului. Imperiul este în așa hal de slăbiciune, încît, cînd a fost de dat o lovitură contra unor anumite elemente rebele, e chemat întru'ajutor regele Franciei, și Carol al VII-lea trimete pe Delfin

cu Armagnacii lui, care dă lupta de la S^{kt.} Jakob (1445). La 1449 Albrecht zis Ahile, «tiranul» Mărcii, ridică asupra Nürnbergului nesupus 22 de prinți, 38 de conți și seniori și peste 3.000 de căvaleri. În Württemberg, în Baden se duce lupta contra orașelor.

Prin 1460 se ivește chiar în mintea multora ideea că, pentru ca Imperiul să aibă rînduială, trebuie să se ducă Frederic și să vină un stăpînitor străin: căci, dacă unii voiau pe Electorul palatin german, alții cereau pe regele Franței sau pe regele Boemiei, Gheorghe Podiebrad. În împrejurările acestea, Germania arată astfel înaintea lumii întregi neputința ei de a se stăpîni prin sine. Împăratul nu poate domina nici pe prinți, nici orașele, prinții nu se pot înțelege cu orașele, orașele nu pot birui pe prinți; toate clasele și toate puterile își stau față în față. Pacea pe zece ani din 1486, în anul alegerii lui Maximilian, fiul lui Frederic, ca rege al Romanilor, e urmată de crearea Ligei suabe. Numai doi ani după moartea lui Frederic, la 1495, se hotărăște, cu sau fără folos, „pacea veșnică“.

În momentul acesta începe însă era războaielor mari europene.

VI.

Lupte constituționale în regatele scandinave.

Regatele scandinave sînt în această epocă mai caracteristice în ce privește așezămintele decît Germania.

Dacă în Germania fenomenul care atrage atenția e că Statele mici nu vreau să moară și Imperiul nu se poate preface din simplă autoritate medievală în Stat mare al epocii moderne fără ca o evoluție să plece din obiceiurile și tradițiile poporului german însuși, cu Scandinavia este altfel. Cele trei regate: Suedia, Norvegia și Danemarca, sînt extrem de interesante, precum am văzut că sînt și regatele din Peninsula Iberică, față de Franța, prin aceia că au fost foarte puțin influențate de viața generală politică din Europa centrală, că s'au păstrat vechile tradiții, care nu sînt numai scandinave, ci general germanice. În Germania tradițiile acestea vechi germanice sînt obliterate, acoperite, și în mare parte distruse de atîtea înrîuriri, care vin din atîtea părți, pe cînd, în Nord, autoritatea Imperiului nu s'a întins, și din cauza zăbăvii creștinismului în aceste părți.

Danemarca are mai ales un caracter particular. Mult mai risipită decît celelalte două regate, fiind alcătuită din Iutlanda și din insule în vecinătatea altor insule care n'au fost danese (Rügen, Usedom, Wolin), ea se găsește într'o Mare a Hansei. Prin urmare Danemarca trebuia să se osebească din Hansă; o condiție pentru întemeierea monarhiei moderne danese era ca Hansa să nu aibă stăpînirea apelor.

Și mai este ceva: Iutlanda este un gît care se desface din Germania, și din corpul germanic vin anumite influențe. Feudatarii

germani aveau aici un cuib, și, dacă Slesvigul are nume danes și a fost locuit în mare parte de o populație vorbind un dialect danes, Holsteinul e absolut germanic: Holsteinul e o Germanie care se îndreaptă către Danemarca, precum Slesvigul e o Danemarcă ce se îndreaptă către Germania, și, unite, cele două provincii formează tocmai elementul de legătură între cele două lumi. Și mai erau și intențiile Imperiului de a-și exercita drepturile de suzeranitate în aceste părți, cum a făcut Împăratul Sigismund, și încă așa de mult încît, în cutare proces dintre regele Danemarcei și vasalii săi, acela a trebuit să se ducă întaiu la Alba Regală și pe urmă la Budapesta — Sigismund fiind și rege al Ungariei —, ca să aștepte aici o hotărîre de la care s'a făcut apel la Papa Martin; și Sigismund a protestat contra amestecului în lucrurile lui, care nu se amestecă în lucrurile lui Isus Hristos.

Danemarca are astfel un caracter mult mai complicat decît cele două țeri nordice. Dar, față de dominația Hansei și în așteptarea pretențiilor imperiale în vremi ca ale lui Sigismund, care urmărește pretutindeni orice rămășiță de drept împăiătesc ca să o valorifice în prezent, țerile scandinave s'au simțit mai de mult aduse să formeze o singură legătură. E Uniunea de la Calmar.

S'a pomenit în partea întâia a cărții despre această Uniune, încheiată la 1397 supt regina Margareta, fiica lui Valdemar. Iată-i și originile: La 1333, un singur rege ajunsese prin moștenire să stăpînească Suedia și Norvegia, om slab de caracter, care e supus înfrîurii soției lui franceze, o principesă de Namur, Blanca. Are doi fii: cu unul nu se înțelege, Henric; cellalt, Hakon, iea pe fata lui Valdemar, regele Danemarcei, acela care face o călătorie în Franța și participă la cruciata pe care o predică Philippe de Mézières și care avea în fruntea ei pe Petru, regele Ciprului. Pare un fel de continentalizare a regiunii acestuia nordice prin căsătorii, prin drumuri, prin judecați la Buda, prin apeluri la Papă, chiar prin călătorii la Roma, cum vom vedea îndată. În luptele pomenite se amestecă și clasa țerăneasă din această regiune, căci Henric se va pune în fruntea țeranilor din Norvegia, răsculați împotriva tatălui său. La urmă, dupa intervenția împăciuitoare a Danesilor, care nu este desinteresată, Magnus moare, lăsînd moștenitor pe Hakon. Și, acesta murind,

Margareta rămîne moștenitoarea Suediei și Norvegiei prin soț, ca și moștenitoarea Danemarcei prin părinte.

De fapt, Margareta este regentă pentru fiul ei, Olaus, însă, Olaus murind tînăr, ea rămîne deplină stăpînitoare a celor trei regate, putîndu-le uni la Calmar.

Dar aceasta nu reprezintă o formație constituțională unică și nouă, căci fiecare regat continuă a trăi după rosturile lui, ci e numai o viață comună supt raportul dinastiei.

Moștenirea Margaretei revine lui Eric de Pomerania, care este cel mai aproape, în ce privește sîngele, de regina moartă. El începe o stăpînire care va fi desastroasă. Fiind din Pomerania, are, evident, legături mai strînse cu lumea scandinavă în care l-a introdus moștenirea, și, prin urmare, ceia ce-l interesează înaintea de toate este chestiunea Holsteinului. La 1413 îl și vedem judecîndu-se în această privință înaintea unui areopag compus din prinți germani, din ducele de Pomerania, din cel de Mecklenburg — toată feudalitatea de pe malul Mării Baltice. El este acela care la 1424 face călătoria de care spunem și întilnește la Buda pe Ioan Paleologul, care a trecut în urmă în Moldova lui Alexandru-cel-Bun. De la Buda teia drumul la Locurile Sfinte și se întoarce acasă întovărășit de legistul italian Cattanei, ca să-și isprăvească procesul.

Față de politica germanică a lui Eric, o mulțime de elemente din Hansă, care gravitau în jurul Danemarcei, se despart de dînsa. Avem în legătură cu aceasta și un model, din 1427, al actelor prin care se desfăcea cineva din datoriile de vasalitate. Iată ce spune un cetățean din orașele hanseatice: „Să știi, înalt rege Eric al Suediei, Norvegiei și Danemarcei, că eu pe viitor îți sînt dușman, și tuturor oamenilor tăi cari sînt în regatele tale“.

De pe urma acestor frămîntări se încheie pacea de la 1435, despre care cel mai competent istoric german al țerilor scandinave, Dahlmann, la jumătatea veacului trecut, spunea că regalitatea daneză a fost întoarsă cu o sută de ani în urmă.

Această politică era să aducă însă ruperea, după o serie de lupte, a Suediei din această alianță, și după aceia era să vie și desfacerea Norvegiei.

Să adăugim ca Eric (1412—39) neavînd din neamul său decît numai o soră, măritată cu Palatinul de Rin, Ioan, din

Casa de Bavaria, moștenitorul tronului era Cristofor, fiul Palatinului: astfel interesul real pentru Danemarca slăbește încă mai mult supt regele cel nou.

Venit de la Rin, legăturile lui sînt în Germania meridională, și pentru prestigiul lui de prinț german îi va trebui o viață mult mai pompoasă decît aceia a simplilor regi scandinavi d'innaintea lui. Cînd li s'a cerut însă țeranilor suedesi să contribuie la cheltuielile sporite ale Curții regelui, s'a manifestat nemulțămirea lor. În fruntea răsculaților nu s'a așezat feudalitatea, fiindcă nu exista o feudalitate propriu-zisă, ci tot țerani cari aveau proprietăți de mine în Sudul țerii, în regiunea Dalecarliei, unde locuitorii aveau o conștiință de sine, o mîndrie și o energie cu totul deosebită. Un țeran, Engelbrechtson, conduce, la 1431, rezistența suedesă, basată pe tradițiile țerii. Punctul lui de vedere este acesta : dacă s'a încheiat uniunea de la Calmar, aceasta n'a însemnat supunerea unei țeri innaintea celeilalte, și deci în Danemarca să guverneze Danesii, dar în Suedia, Suedesii și, în Norvegia, Norvegienii.

Niciunul din regatele unite n'a adoptat datinile celuilalt; prin urmare regele să recunoască starea de lucruri seculară, pe care n'are dreptul s'o schimbe fără o autorizare pe care Suedesii ei înșii nu au acordat-o niciodată. Nemulțămirea se preface în rascoală, și nobilimea fără caracter feudal se unește cu țeranii : numai o parte din cler, cu arhiepiscopul din Upsala, era pentru regale Danemarcei. De aici rezultă că regele e decretat tiran, de adunare, și depus.

Pentru ca să se înțeleagă această depunere, să amintim un fapt anterior, care este cel d'intîiu de acest fel : la 1380 Suedesii, cari aveau ca rege chemat de cîțiva ani un prinț de Mecklenburg, Albert, îl depun în favoarea Margaritei, regina Danemarcei. Pentru a doua oară deci Suedia arăta că nu poate să trăiască cu obiceiuri germane, după care țeranul liber era excepție, pe cînd în Suedia el era norma.

O nouă răscoală, la 1448, va aduce chiar proclamarea unui rege suedes deosebit, Carol, care va fi și el depus, de ai săi, la 1457. Și Engelbrechtson este omorît în luptă, însă aproape în același timp se produce și în Danemarca o răscoală a țeranilor, cari se ridică într'o formă cu totul particulară și deosebit de interesantă : se raspîndește printre dînșii vestea că s'a adunat Con-

cilful general la Constanța, care e menit să dea o 'nouă așezare lumii și ei au crezut deci că se va revisui și soarta lor. Atunci au declarat că nu plătesc impozitele până ce nu va hotărî Conciliul.

Trebuie să adaug că și țeranii din Norvegia vor manifesta o tendință de eliberare. Întăiu ei vor să așeze la dînșii pe regele depus, Eric, care colindă lumea în ultimii douăzeci de ani din viața lui, apoi, cînd regelui Cristofor îi va urmă regele Cristian, la 1448, dar supt condiții de libertate tradițională, venind acesta să ieie în stăpînire regatul, țeranii cer ca ei înșiși să se adune și să ieia o hotărîre, căci nu primesc de-a dreptul pe un rege care nu și-a arătat titluriie.

Domnia lui Cristian, care ține aproape patruzeci de ani, e cu atît mai neted germanică, cu cît el se însurase cu fata lui Ioan markgraful din Brandenburg, care represinta una din tendințele cele mai neîmpăcate cu viața orășenească. Cristian e fiul lui Dicitrich, contele de Oldenburg, și fiul surorii lui Adolf de Holstein. Cînd acum în locul lui va veni fiul său, regele Hans (1481-1513), el va continuă politica înaintașului său, de care va rămînea legat multă vreme prin acea principesă d. Brandenburg, soție și mamă de rege.

Se observă însă în această relație de familie un lucru semnificativ : din căsătoria lui Cristian cu principesa din Berlin se nasc patru copii, dintre cari unii poartă nume danese: Olaf și Canut, iar cei doi mai tineri nume germanice : Hans și Frederic. Mama ar fi vrut să facă rege pe Frederic, pe cel mai german dintre copiii, botezați nemțește, ai acestei căsnicii. Este adevărat că o soră, Margareta, este măritată în Scoția, prin mediație francesă, că influența francesă încearcă să pătrundă în Nordul scandinav și prin planul de a se însura regele Hans cu fata lui Ludovic al XI-lea. Regele însă ieia în căsătorie pe fata lui Cristian de Saxonia.

Dar, cînd regii cari au urmat Uniunii de la Calmar, în loc să se îndrepte către Nord pentru a da o formă modernă Scandinaviei, se rup de legăturile scandinave ca să se îndrepté din ce în ce mai mult către Sud, confundîndu-se prin Iutlanda în unitatea generală a poporului german, Norvegienii încep să arăte din nou nemulțămirea lor, iar, în Suedia, rolul pe care-l

avuse odinioară Engelbrechtson, apoi Carol Knudson, e luat acuma de cineva care are un caracter cu mult mai hotărît și norocul să trăiască mai multă vreme: Stenon Sture, întemeietorul unei adevărate dinastii, pentru că, după moartea lui, un Cromwell suedes, rolul de conducător a venit fiul său Svante.

Împotriva ridicării lui Stenon, care are un caracter mult mai radical și mult mai hotărît decît al răscoalelor anterioare, regele se adresează Papei, căruia-i cere excomunicarea rebelului. Roma-l și excomunică, fără ca lui Stenon să-i pese. Hans atunci se compromite și mai mult, plănuiind o alianță cu toți vecinii săi împotriva libertății supușilor scandinavi, un adevărat act de trădare față de popoarele sale. Era vorba ca Moscoviții să năvălească în Finlanda unită cu coroana suedesă și, pe de altă parte, erau să vie Scoțienii în Norvegia. Se discuta chiar și asupra împărțirii regatelor, ceea ce ar fi transformat Uniunea liber acceptată în puterea principiului dinastic în anexarea la Danemarca a unei părți din teritoriul peninsulei scandinave, partea cealaltă trecînd la Scoția și la Rusia.

La 1484, părăsindu-se acest gînd, se încheie o înțelegere trecătoare cu șeful țeranilor suedesi: se ajunge astfel la o restabilire a Uniunii de la Calmar pe o nouă basă, acceptată de toată lumea. Trebuie să fie trei consilieri regali din Danemarca, Suedia și Norvegia, cari să se adune pentru a hotărî o constituție a celor trei țeri, regele fiind dator să se înfățișeze înaintea consilierilor în calitate, am zice, de împuricat. Aceasta era să se facă la un an după încheierea învoelii cu Stenon Sture.

În tot acest timp însă curentul țerănesc în Nord crește necontentit și, pentru ca să fie menținut, se răspîndește în Scandinavia știrea despre situația tristă a țeranilor în Danemarca, spuindu-se că acolo nu mai sînt vite, că țeranii trag la plug; regele a fost silit să arăte numărul de vite vîndute ca să se învedereze neadevărul.

Apoi Suedia, în loc să adopte constituția voită de dînsa, e silită a se întoarce la legăturile de la început, prin expediția formală pe care o face regele Hans. La 1497, 30.000 de oameni pătrund în țară. Armata silește populația să primească tot condițiile de mai înainte. Suedesii și Norvegienii nu admit

această situație nepotrivită cu vechea lor viață patriarhală, cu libertatea lor seculară, cu spiritul ior nortmanic, cu dorința lor de a rămînea cum fuseseră strămoșii lor. Dacă impunerea s'a putut face momentan, a fost numai pentru ca rezistența să urmeze și mai dîrză pe urmă.

Îndafă după aceasta se întîmpină însă atacul lui Hans împotriva Dîtmarșilor, vecinii lui de pe coasta Mării Baltice, țeranî de veche libertate, organizați original, în «parohii» autonome, atacare, cum vom vedea, aduce catastrofa lui. Și imediat după aceasta intervine revolta cea mare a Suediei, de la 1501, care izbutește atît de bine, încît regiîna însăși e prinsă și pusă în închisoare, într'o cetate. Stăruințele regelui pe lîngă revoltați nu sînt de niciun folos, și astfel la începutul secolului al XVI-lea Suedia e pierdută definitiv. Acasă la el chiar, regele danes a pierdut încă de mult orice influență reală, fiind la discreția aristocrației.

În aceste condiții își începe Domnia, la 1513, Cristian al II-lea, care va pune problema regalității în legătură cu alte împrejurări europene.

VII.

Războaiele italiene și monarhia absolută în Franța.

N'ar trebui să se creadă că până la momentul la care am ajuns, la începutul secolului al XVI-lea, avem undeva o monarhie modernă. Monarhia modernă este numai în pregătire. Că atitea elemente ale ei se găsesc, că s'a rupt cu evul mediu supt atitea raporturi, este un lucru adevărat, dar că, fie într'o formă locală, pentru fiecare țară, fie într'o formă generală, pentru toate, am avea în apropierea anului 1500 o organizație de monarhie absolută modernă, aceasta nu e adevărat. Pentru ca monarhia să fie organizată se cere o concepție, se cere un plan, un șir total de vederi nouă, care să se lege între dînsele, formînd un întreg. Ceva de felul acesta nu există până acum, ci există numai o serie de măsuri de oportunitate: cutare rege, în cutare țară, în legătură cu dezvoltarea cutării națiunii, la cutare moment, simte nevoia de a introduce schimbări. Dar ele sînt lucruri de caracter incidental, și unele dintre dînsele chiar de caracter trecător.

Nu există o teorie a monarhiei moderne, și nici măcar idealul monarhiei moderne. În capetele oamenilor din secolul al XV-lea este mai mult ev mediu decît și-ar închipui cineva. Pentru ca să aibă concepția teoretică ce lipsește până acum, pentru aceasta trebuie să treacă toți printr'o școală în care să învețe întâiu numele și după aceia lucrurile care sînt cuprinse în acele nume: marea școală a politicii naționale.

Școala pe unde trebuiau să treacă toți, ca să ajungă la concepția cea nouă și la tot ce poate ieși din această concepție nouă era una singură: anticitatea romană. Numai aici în epoca

Renașterii putea să se găsească planul monarhiei moderne. Și, când e vorba de o mișcare ca aceasta, nu e destul să existe în capul citorva oameni, ci, unde este puțin în mintea tuturor, ea devine un element esențial de cugetare obștească. Teritoriul acesta era Italia. Trebuia să treacă prin urmare cineva prin această Italie sau să ajungă în legături cu dînsa chiar aiurea decît pe pămîntul Italiei. Aceasta și pentru Spanioli, fiindcă, odată ce regele Aragonului are în același timp și, în Sudul Italiei, regatul de Neapole și păstrează Sicilia, în Spania se introduce, prin această stăpînire aragonesă, încetul cu încetul spiritul Renașterii.

Franța, la sfîrșitul veacului al XIV-lea, s'a așezat în Genova, unde mareșalul Boucicaut a fost guvernator al orașului. Ea are o mulțime de legături de familie cu Italia: ducele de Orléans, fratele Țregelui Carol al VI-lea, a luat de soție pe o Visconti; viața milanesă e influențată de spiritul frances, dar într'o măsură și mai mare viața francesă e influențată de spiritul italian. Marchisatele care se găsesc supt Alpi și care s'au contopit pe urmă în comitatul și ducatul de Savoia, cel de Saluzzo și cel de Montferrat, care se slujesc de dialectul piemontes, frances pe cît și italian la sunet —, aceste regiuni sînt de multă vreme în legături de civilizație cu Franța. În Nordul Italiei s'a vorbit și s'a scris limba provençală; la sfîrșitul veacului al XIV-lea în Italia dintre Alpi și Pad în mare parte se vorbea și se scria franțuzește: marchisul Toma al III-lea de Saluzzo scrise opera sa «Le chevalier errant» după rețeta romanelor ce se scriau în Franța pe vremea aceea. Contele de Savoia e un nobil frances, și tot ce se găsește la Curtea lui aparține cavalerismului frances, care înflorește și în comitatul vecin de Geneva (Gènevois). Și am spus că în secolul al XIII-lea Veneția și-a avut prima cronică scrisă în limba francesă, iar, cînd Marco Polo, vestitul explorator al țerilor orientale, care a mers pînă în regatul Chitailor, care e China, și a avut cunoștința Iaponiei, și-a alcătuit cartea de minuni, ea a fost redactată în franțuzește. Altceva este însă legătura de cultură între Franța și Italia și altceva este reunirea supt aceiași dinastie a unui regat iberic, cei din Aragon, cu părți din Italia-de-Sud, cu regatul celor două Sicilii.

Francesii sînt socotiți pe dreptate ca întemeietorii monar-

hie absolute, dar, cu toate legăturile lor culturale d'innainte, ei au trebuit să meargă de-a dreptul în Italia ca să se inițieze, între alte lucruri, și în ideile care servesc de basă monarhiei absolute. Căci între tirania italiană și monarhia modernă din Franța sînt elemente comune : atîta rumai că monarhia absolută în Franța este legitimă, pe cînd tirania este o usurpație. S'ar mai putea notă o deosebire : aceia că tirania are totuși un caracter personal. Familia Visconti din Milan, familia Sforza tot de acolo au creat o dinastie, dar persoana întemeietorului este lucrul de căpetenie, mai de căpetenie decît dinastia, pe cînd în Franța sistemul monarhiei moderne se va introduce, nu în legătură cu un om, ci cu dinastia însăși, peste persoanele care represintă această dinastie. Și din anume nevoi naționale, care în Italia tiranilor nu există.

Castelul familiei Sforza din Milan arată, prin proporțiile extraordinare ale lui, prin puterea lui deosebită de apărare și de atac, puțința de a sfărîma un oraș întreg. Cine-l privește își poate da sama că Sforzeschii se țineau cu de-a sila, îngrozind permanent orașul care supt raportul artistic evolua, supt raportul liniștii putea să înainteze economiceste, însă nu se poate zice că stăpînirea familiei Sforza în Milan a fost cu asentimentul populației. Dar în tirania italiană, dacă este, pe de o parte, manifestarea unor oameni extraordinari ca voință, de o cutezanță fără margini, de o lipsă de scrupul absolută, capabili de orice crimă pentru a ajunge și a se menține la putere, pe de altă parte — și aceasta face tirania mai vrednică de considerație pentru istorie—, este ceva din ideia romană. Tiranii italieni căutau să semene cu anumite modele din Roma veche, cum, mai tîrziu, pe vremea Revoluției franceze, oamenii conducători, cu faptele lor, bune sau rele, căutau să fie asemenea cu eroii pe cari-i vedeau în paginile lui Plutarh sau în Istoria Romanilor a lui Rollin.

Contactul cu Italia era o necesitate a Statului frances ca să ajungă la formele definitive la care nu va ajunge decît pe la 1500, după ce se vor primi și unele elemente spaniole, care se vor vedea pe urmă.

Care e însă Italia, cu care Francesii încă din secolul al XV-lea intră în contact ?

Țrebuie înlăturată părerea că Italia era un frumos trup nesimțitor la dispoziția oricui se ivia cutezător pe vîrfurile Alpilor. Italia nu era de fapt așa de expusă oricărei lăcomii și oricărui instinct de cucerire cu dorință de exploatare.

În Italia aceasta de republici, de tirani și cu un regat de legitimă dominație, pe lângă elementele materiale erau și unele elemente morale care tindeau, poate mai mult decît în Germania, unde încercarea de unificare n'a izbutit, către o unificare. Era ceva de acest fel în sufletul italian.

Cînd Milanul ajunsese mai puternic, supt Gian-Galeazzo Visconti, se vede din toată activitatea acestuia că-i umbla prin minte dorința de a fi rege în Italia, de a realiza, peste Roma și contra Neapolului, o unire italiană în folosul lui. Evident că mijloacele-i lipsiau, dar, cu toate acestea, în relațiile lui diplomatice multiple, în pasiunea-i, care se observă în orice ocazie, de a închege într'un sistem strîns orice teritoriu dobîndit, se vede la dînsul ceva care întrece cu mult ambițiile unui duce. La Francesco Sforza, mercenarul și fiul de mercenar, înlocuitor al dinastiei Visconti, se vede aceiași tendință de a face din Italia-de-Nord o forță dominantă asupra peninsulei.

Aceleași ambiții le au și alții în Italia: le are Aragonesul care stăpînește în Sicilia și acel, de altă ramură, care stăpînește deosebit în Neapole. Alfons Magnanimul din Neapole este într'adevăr o foarte mare personalitate politică. Cînd, în fața atacului turcesc, care, după ce răpise Veneției posesiunile ei din Peninsula Balcanică și unele din insule, amenința Italia însăși—și Mohammed al II-lea a ocupat cîndva coasta Italiei la Otranto, în locuri odată reunite cu Imperiul bizantin, continuat de acești Osmani, — a fost vorba să se creeze o ligă italiană, ea a fost susținută întîiu de Alfons, care spunea limpede că toată Italia este interesată în această apărare a regelui de Neapole.

Dar cînd Veneția însăși, după ce pierde posesiunile ei din Peninsula Balcanică, se întinde cu forțele-i, care de fapt nu slăbiseră, în peninsula italiană, cucerind Padova și o parte a Italiei-de-Nord, cînd ea ocupă o poziție în Apulia, atacînd, cum s'ar zice, peninsula italică prin laturea cealaltă, de altă parte fiul Papei Alexandru al VI-lea, Cesar Borgia, duce de Valentinois, fiindcă avea ducatul cu acest nume, dat de regele Franței Ludovic al XII-lea, el care a servit de model lui Macchia-

velli pentru vestita-i carte „Principele“, interpretată de unii mai bine sau mai rău, dar care este constatarea de fapt a felului cum se făcea politica în Italia, cucerește, cu mandat de la tatăl lui, o mulțime de orașe din Romagna, unde erau instalați mici seniori datori să plătească tribut Statului pontifical; rîvnește și la Florența, și astfel trece de la ideea Statului pontifical încăput pe minile lui și guvernat, să zicem, în numele Sfîntului Scaun, de și în folosul lui propriu, la o noțiune mai vastă : ideea Italiei era în mîntea lui, ideie pe care ieri nu o avea nimeni. Și, cînd se zice acum : Italia, se înțelege, nu o anume parte din miezul peninsulei, ci toată țara de la Alpi până dincolo de strîmtoarea de Messina.

De alminterea în secolul al XV-lea Italia avea un sens măcar pentru că *se învâța*, supt influența Renașterii, cuprinsul noțiunii de Italia.

Și aici era prin urmare pe cale de a se pregăti o monarhie absolută. Monarhia modernă o vedem preparîndu-se și în ligile italiene cu care au fost întîmpinați deosebiți năvălitori în peninsula. Cînd Francesii au sosit în Italia cu Carol al VIII-lea, fiul lui Ludovic al XI-lea, cel d'întîiu care a trecut Alpii și, străbătînd Lombardia, prin Florența, a ajuns la Neapole, pregătindu-se să atace Costantinopolul, orice putere italiană cedează înaintea lui. Dar îndată se face o ligă împotriva regelui Franciei, ligă care cuprinde Milanul lui Ludovic Maurul din dinastia Sforza, pe Papa Alexandru al VI-lea, Veneția și Casa de Aragon. Un fel de apărare comună a Italiei, la început numai cu forțe italiene, la sfîrșit și cu altele adause pe lîngă cele italiene, care joacă totuși rolul de căpetenie. Mai tîrziu, cînd Ludovic al XII-lea pătrunde în Italia pentru a o stăpîni, contra lui se face de asemenea o ligă, liga de la Cambrai. Cea d'întăiu era formată pentru ca Milanul să-și recapete independența, cealaltă, pentru ca Sfîntul Scaun să nu ajungă în dependență față de Francesi.

Papa era acum, după stricatul Alexandru al VI-lea, preocupat de soarta fiului său Cesar, Iuliu al II-lea, un bătrîn dîrz și ambițios, avînd în vedere mai ales interesele Bisericii, iar nu scopuri teritoriale pentru familia lui. El se îndreaptă împotriva Veneției, care i se pare că, în înțelegere cu Turcii, profită de prezența Francesilor pentru a se întinde, ocupînd acele

puncte din Sud de care s'a vorbit mai sus : atunci el se unește cu Ludovic, cu Ferdinand Catholicul de Aragon și cu Cesarul Maximilian. În aparență este o ligă internațională ; de fapt nu este numai internațională, căci Ferdinand e interesat pentru populația lui italiană, Ludovic e considerat, provisoriu, ca duce de Milan cu drept de moștenire, iar, cît privește pe Maximilian, el intervine, din vanitatea lui de rege al Romanilor, pentru a servi unui scop italian. De fapt e Italia care se apără și prin aceste legături contra posibilității unei stăpîniri străine. În sfîrșit o nouă confederație se face, în contra regelui frances, între Veneția, Papa, Spaniolii, pentru moștenirea lor italiană, și chiar regele engles,— Svițerienii mercenari, cari nu represintă o țară, fiind de vînzare pentru oricine.

Acum, după ce ni putem da sama exact de interesele italiene, să vedem întru cît Franța ea însăși, prin contactul cu Italia, a ajuns la o misiune mai aproape de concepția firească a unei adevărate monarhii absolute.

Ludovic al XI-lea moștenise de la tatăl lui o armată a cărei compunere s'a arătat.

Carol al VII-lea formase, pe de o parte, așa-numitele «compagnies d'ordonnance», care mai târziu s'au numit «jandarmerie», cinsprezece la număr, care puneau la dispoziția regelui 9 sau 10.000 de oameni pentru cavalerie de companie. În compunerea acestei cavalerii intrau și elemente nobiliare care, ne mai putînd lucra pe sama lor proprie, erau bucuroase să fie întrebuințate de rege.

Aceasta constituia, în orice cas, o armată permanentă. Pe de altă parte, cu datoria pe care fiecă parohie o avea de a da un număr oarecare de oameni ca să servească pe jos regelui, fiind scutiți de impozite, se crea o infanterie de *francs-archers* (*francs*, adică liberi de impozite) ; aceștia erau, supt Ludovic al XI-lea, 16.000 de oameni. În total o armată, foarte importantă, de 26.000 de oameni cu totul, capabilă să asigure Franța față de vre-o întoarcere ofensivă a Angliei, cum era posibil supt Henric al VIII-a, om foarte lacom, ambițios, doriitor de bani, care e rivalul lui Francisc I-iu la coroana imperială. Dar această forță militară nu era suficientă pentru ca să hrănească dorința unei mari expediții depărtate.

Am arătat alurea¹ că expedițiile din Italia sînt datorite la mai multe motive, între care o nouă înțetire a spiritului cavaleresc. Lumea din Apus revenise la idealul vechiu al vremii lui Carol al VI-lea, de cuceriri, de lupte, de pompe strălucitoare, ideal care se datorîă unei anume literaturi pe care o cetia toată lumea.

Dar expedițiile italiene au fost datorite, ca și războiul de O sută de ani, și existenței unei forțe militare care a provocat ea un ideal. Forța militară pentru războaiele italiene nu putea fi, în niciun cas, armata de 26.000 de oameni; aceasta era, cel puțin în ceia ce privește arcașii, o armată de casă, oameni legați de satele lor, de locurile lor și cări nu erau bucuroși să plece pe meleagurile lumii pentru cine știe ce fantasmă a regelui sau a nobilimii. Pentru ca expedițiile italiene să fie posibile trebuia și altceva. Am spus că încă pe la 1450 mai rămăsese ceva din așa-numitele Grandes Compagnies, din acele bande care serviau și pe unii și pe alții pe vremea războiului de O sută de ani, și am mai spus că Ludovic al XI-lea, cînd era delfin, s'a amestecat în războiul cu Svițerienli pentru ca în lupta de la Skt. Iacob să aibă mulțămirea de a fi învins, obținînd astfel zdrobirea unor elemente periculoase pentru liniștea Franciei. Imediat ce faimoasele Grandes Compagnies au dispărut, alți mercenari răsar de pretutindeni. Căci la sfîrșitul veacului al XV-lea apar mai multe categorii de ostași, gata să primească plata de la oricine, și prin urmare dispuși să lupte pe orice cîmp de luptă, împotriva oricărui dușman. /

Erau așa-numitele *franches compagnies*, erau așa-numiții Hennuyers, oameni din Hainaut, *Hennegauer*, cum li se zicea în nemțește; erau Landsknechții, „lansquenets“, Germani din popor, deprinși să lupte mai ales în țara lor și cari jucau un rol foarte important, cînd într'o tabără, cînd într'alta. Și caracterul variabil al alianțelor este determinat și de faptul acesta că, forțele militare trecînd dintr'un lagăr într'altul, ele provoacă în felul acesta alianțe noi, și, prin circulația trupelor dintr'un lagăr în într'altul, se introduce confuzie și în legăturile politice.

Pe lângă aceștia erau, în sfîrșit, Svițerii, cari acum se pun la dispoziția tuturor, ca și un alt element de armată, oriental, în

¹ *Istoria poporului frances*, p. 263 și urm.

care se putea întâmpla să fi fost amestecați și unii din rasa noastră, așa-numiții stratioti, cari nu erau Greci în cea mai mare parte, ci Albanesi. (Dintre acești Albanesi a răsărit și Gheorghe Basta, adversarul și ucigașul lui Mihai Viteazul, Albanes din Sudul Italiei.)

Cu aceste elemente s'au început campaniile din Italia. Regele Franciei s'a convins foarte răpede de faptul că, dacă o astfel de armată este bună pentru cucerirea răpede a unei provincii, ea nu oferă nicio garanție pentru reținerea provinciei, și a trebuit deci să se gîndească la altă armată.

Atunci, cum în Italia au dat de ideea romană în toate domeniile, cum au dat, de altă parte, de trupele spaniole ale Aragonului, regii Franciei și-au format o nouă alcătuire militară, care pe urmă a învățat lumea întreagă ce este o armată. Cel d'întăiu care a întemciat o astfel de armată a fost, nu Ludovic al XI-lea, așa de puțin soldat încît înghiția toate umilințele numai să nu se bată, ci Francisc I-iu. El a creat cele șapte legiuni pe provincii, fiecare provincie a Franciei trebuind să dea o legiune. Legiunile erau împărțite în companii, zise tot *compagnies franches* (de aici *compania* noastră; cuvîntul *regiment* este mai nou, de origine spaniolă). Companiile acestea aveau în frunte un colonel (cuvînt de aceeași origine), iar pe urmă a fost un «colonel general», care comandă toate trupele regelui. Svițerii au ajuns apoi să păzească numai pe rege, până în ziua cînd erau să fie măcelăriți în timpul marii Revoluții.

Cu această armată s'a continuat lupta în Italia, contra celor din urmă dintre *companii*, ca a lui Giovanni de' Medici, *delle bande nere* (după culoarea uniformei), urmaș al vestiților antreprenori de mercenari, *condottieri*, un Sforza, un Carmagnola, un Colleoni, un Braccio di Montone, un Alviano, oameni strașnici pe vremea lor.

Va să zică, acum o armată există. Pentru ca monarhia absolută să existe însă se cerea, nu încă miniștrii, cari, aceia, ființau oarecum încă de pe vremea lui Ludovic al XI-lea, nu persoane pompoase, pe care regii să-i cheme să asiste la consiliu, ci trebuia un tesaur.

În ceia ce privește finanțele, Lebas, autorul unui dicționariu al lucrurilor franceze, foarte prețuit pe vremea lui, spunea așa :

«Neîndoios că singurul moment de oarecare interes și oarecare proporție în materie de organizare financiară a însemnat domnia lui Carol al VIII-lea și Ludovic al XII-lea».

Prin urmare, dacă am admite că Ludovic al XI-lea a întemeiat monarhia modernă, ar fi trebuit ca baza ei să existe la sfârșitul domniei lui sau la începutul domniei lui Carol al VIII-lea. Dacă acesta a fost silit să se întoarcă, dela cele d'întăiu săptămîni, din Italia, scăpînd cu greu prin victoria de la Fornovo, dacă Ludovic al XII-lea, avînd Milanul, n'a îndrăznit să meargă la Neapole cu trupele sale, ci a lăsat ca posesiunile cîpătate să cadă în mîinile regelui Aragonului, cauza este, nu numai că nu exista o armată permanentă, dar că nu existau mijloacele materiale pentru a plăti pe cealaltă. Adevăratul întemeietor al finanțelor franceze este dar tot Francisc I-*iu*.

Supt dînsul apare un ministru al Finanțelor, pentru *le trésor de l'épargne*, ministru care avea supravegherea peste «intendenții finanțelor». În așa-numitul „fonds des finances” se contopesc două lucruri: veniturile ordinare, care proveniau din posesiile regelui, și veniturile extraordinare, care erau ale Statului, nu ale regelui. Francisc I-*iu*, în războaiele sale îndelungate, a confundat aceste două feluri de venituri și a făcut acel «fonds des finances». Așa încît *aides*, *tailles*, *gabelles*, dijma clerului, venitul orașelor, toate la un loc formau un singur budget.

Și regele nu mai este îndatorit, ca odinioară, să cheme pentru creșterea impozitelor Statele generale. A găsit un mijloc să nu le mai cheme: vechea Curte de justiție a Parlamentului, care înregistra hotărîrile regelui și căreia regele îi dă acum atribuții mai mari. De cîte ori este vorba de un impozit nou, îl înregistrează în Parlament, și, cum Parlamentul era numit de rege, dispozițiile regelui trebuiau ascultate: se da astfel o formă legală în aparență unui lucru în fond ilegal.

Cu aceasta monarhia modernă este întemeiată în Franța. Rămîne ca ea să-și capete Curtea și organele de acțiune pe care le va avea mai târziu numai.

VIII.

Schimbările constituționale în Spania.

În Spania, veacul al XV-lea aduce concentrarea națională supt o păreche de regi în regatele de Castilia, Aragon, chiar și Navara, pe care tocmai Ferdinand Catolicul izbutește să o capete pe jumătate, numai partea de Nord a ei rămânând în legătură cu regalitatea francesă.

De la început se poate spune — și în aceasta stă interesul lucrului — că felul cum se face în regatele spaniole monarhia absolută este cu totul deosebit de felul cum se face în Franța. Aici nu este nici silă, nici viclenie, și concursul împrejurărilor externe, ciocnirea cu un popor vecin, luptele pentru păstrarea teritoriului și conservarea naționalității lipsesc cu totul. Felul în care izbutește a se crea monarhia spaniolă pe rămășițele tradiționale ale vieții spaniole din evul mediu este cu totul particular, și putem să adăugim că este foarte simpatic, pentru că este foarte *moral*. Aici, printr'o fericită potrivire a circumstanțelor, caracterul particular al regelui Ferdinand și mai ales al Isabellei de Castilia, oameni de ispravă, de o viață absolut curată, a consolidat monarhia modernă în forme cum e de dorit ca orice fundație istorică să se poată întemeia la orice popor.

Secretul stă în aceia că nu e vorba de înlăturarea silnică a lucrurilor vechi pentru creațiunea dintr'o dată a lucrurilor noi, ci de întrebuițarea formațiunilor existente, atrăgându-le către regalitate.

Ce a întrebuițat deci Isabela și Ferdinand — mai mult Isabela, în regatul de Castilia, mai potrivit pentru dezvoltare

decît Aragonul, mai rigid, mai înapoiat, mai medieval —, care sînt elementele acestea locale, am zice : particular naționale, pe care le au la îndemînă și de care au profitat ?

Regatul Castiliei se formase el însuși dintr'o lungă luptă împotriva Maurilor. Această luptă, de la o bucată de vreme trebuind să fie continuată, n'aș zice alături de regalitate, dar și cu alte forțe decît ale regalității, se creiază Ordine cavalierești.

Ordinele cavalierești în Castilia erau trei : al Sfîntului Iacob de Compostella, în colțul nord-vestic al Peninsulei Iberice, pe urmă Ordinul de Alcantara și cel de Calatrava. Aceste trei Ordine represintau o miliție dispunînd de trei lucruri foarte necesare regelui : soldați totdeauna gata, un tezaur plin și o popularitate deosebită în mijlocul populației spaniole. Dar, pe cînd, în Franța, Filip-cel-Frumos, avînd în față pe Templieri, i-a strivit, făcînd să piară pe rug Marele-Maestru al Ordinului, Jacques de Molay, și confiscînd averile Ordinului, pe cînd Teutonii au rămas izolați în Prusia lor, în Spania nu s'a procedat așa : Ordinele cavalierești nici n'au fost neglijate, nici nu s'a dat luptă împotriva lor, ci ele au fost cîștigate de regalitate, care a căpătat conducerea lor, regii devenind Mari-Maeștri ai Ordinului : șeful Ordinului era întăiu regina, și prin testament — ceia ce arată curioasa concepție pe care o avea Isabela despre rosturile ei — a lăsat bărbatului ei calitatea aceasta, tot așa cum prin testament i-a lăsat jumătate din veniturile Lumii Nouă, considerîndu-se, prin urmare, ca proprietară, cu drept de moștenire, a acestor Ordine, de acum nedeslipite de regalitate.

Aceasta formează prin urmare un element.

Al doilea element : În Castilia nobilii nu erau, în generalitatea lor, mai buni, mai dispuși pentru păstrarea ordinii publice și pentru îngăduirea relațiilor de comerț decît nobilii de oriunde. În Castilia însă — și lucrul este vrednic de a fi însemnat — exista o deosebire față de nobilimea din Franța : aceasta represinta pe moștenitorii scăzuți ai unor State care existaseră pe lîngă regalitate, de multe ori mai puternice decît regalitatea : Flandra, Vermandois, Bretania, Normandia, formațiile din Sud, iar, pe de altă parte, în Franța secolului al XIV-lea se crease feudalitatea apanagistă, Ioan-cel-Bun dînd cel d'întăiu provincii foarte întinse fiilor săi mai mici. În Spania erau nobili mulți, foarte dîrji, de o mindrie deosebită, capabili, în Castilia, de a

răsturna, în toate formele, un rege. Erau cam așa cum a fost «feudalitatea» noastră românească în deosebite timpuri, și mai ales boierii olteni, mai totdeauna gata de războiu, dar puțin cam sărăcăcioși, în deosebire de boierii moldoveni din aceiași vreme. Și, fiind mulți, fiind săraci și neastîmpărați, supărau orașele, iar acestea s'au organizat pentru asigurarea comerțului lor. După practica vechilor Ordine călugărești, s'a alcătuit deci un Ordin burghes, supt influența ideilor religioase, Ordin cu caracter democratic, potrivit cu tendința generală europeană din acel timp. E așa-numita *Hermandad*, «frăție». Această *Hermandad*, sau Sfântă *Hermandad*, a fost câștigată de regalitate, și era așa de puternică, încît în războaiele împotriva rămășiței de stăpînire a Maurilor, pe lîngă alte ajutoare, pe lîngă un foarte mare număr de dobitoace pentru a transporta poverile, ea a putut da regilor catolici 8.000 de oameni, ceia ce înseamnă o întreagă armată. Sfînta *Hermandad* a fost foarte bine organizată și avea legăturile ei — un fel de francmasonerie — în toate colțurile Peninsulei iberice.

Iată prin urmare două din elementele existente pe care dubla regalitate spaniolă le strînge lîngă dînsa și le folosește. Dar în același timp regii catolici întemeiază creațiuni ale lor în domeniile 'n care oriunde se creiază monarhia absolută: în domeniul armatei, în domeniul finanțelor și în cel al administrației.

Întăiu, pentru ca să aibă o armată în afară de *Hermandad* și în afară de trupele Ordinilor cavaleresti, regalitatea și-a dat sama de un lucru: că în Spania de la sfîrșitul veacului al XV-lea exista, și în afară de cavalerismul strîns în Ordine, un spirit cavaleresc gata de luptă frumoasă în cîmp deschis, pentru onoare și glorie. Și acest element a fost canalizat de regalitatea dublă. Atunci s'au început războaiele împotriva regatului de Grenada, care era în așa stare de nu putea să supere pe nimeni: un număr de castele, rămășițe ale califatului de Cordova, turburate prin fel de neînțelegeri.

El Zagal se ridicase contra stăpînitorului legitim al Grenadei, Abdallah, personalitate cu totul ștearsă. Evident că Statul maur s'ar fi împrăștiat de la sine, fără o mare lovitură, dar Isabellei și lui Ferdinand *li trebuia* un mare războiu împotriva Maurilor, așa cum războaiele în Italia au fost făcute de regalitatea francesă ca să se întărească. Războaie, e drept, au mai fost făcute,

dar numai de Ferdinand Catolicul: astfel cînd a fost vorba să capete, pe lângă Sicilia, pe care o stăpîniă, și Neapole, de unde a înlăturat și pe Francezii, dar și pe moștenitorul lui Alfons Magnanmul, din altă ramură a Casei de Aragon. Și acest războiu n'a fost niciodată popular: Castilia n'a participat la dînsul, și Isabela I-a privit cu ochi răi. De alminteri era și un element urît în aceasta, fiindcă regatul de Neapole a fost cucerit de Ferdinand Catolicul prin două călcări de cuvînt: întălu față de tratatul cu Ludovic al XII-lea și apoi prin înlăturarea unei rude care avea toate drepturile de a stăpîni acest regat.

Războiul acesta l-a înjghebat regalitatea spaniolă cu o strălucire extraordinară. Este mai mult o foarte mare represintație de cavalerie, care a atras ochii Europei întregi, pe o vreme cînd ea se gîndia să înlătore pe Turci din cuprinsul hotarelor ei și nu putea. Neavînd succese asupra Musulmanilor din Răsărit, s'a căutat un succes asupra celor din Spania. Lupta a durat de la 1481 până la 1492, deci unsprezece ani, atunci cînd Mohammed al II-lea a cucerit Constantinopolul în cîteva săptămîni. Era mai mult un fel de manevră care trebuia făcută cu toată națiunea spaniolă, ca s'o învețe să asculte de rege. Castelele cad unele după altele, și în cursul ostilităților se găsesc alături în luptă contingentele Ordinilor cavaleriești, Hermandada orașelor și cavalerii doritori de glorie. În sfîrșit, fiind vorba de cuceriri împotriva Musulmanilor, s'a trezit și fanatismul religios.

Penru cercetările împotriva Evreilor cari reveniau la religia lor și împotriva Musulmanilor cari de formă treceau la catolicism exista o veche instituție religioasă, dependentă de regalitate, a Inchiziției, creațiune a Ordinului Dominicanilor, atîrînd de Sfîntul Scaun. De oare ce regii luaseră asupra lor această sarcină, Inchiziția intră și ea în ministerele regalității spaniole, care dispune și de acest element.

Venind la finanțe, fiindcă era nevoie de bani în lupta contra Maurilor, regii pot impune și un impozit special: *alcavala*, în afară de cel care se plătia pentru Hermandad. Isabela a avut chinuri de conștiință de pe urma impunerii acestei taxe, și în testamentul ei a sfătuit ca impozitul să se prefacă într'unul legiuit.

Era însă și un alt mijloc pentru a se căpăta bani: Aragonul stringea bani din Italia-de-Sud, de și, cu toată această stringere

de impozite, regimul lui Ferdinand în Italia a fost foarte simpatic, — două veacuri după moartea lui la aniversarea morții făcându-se o comemorare pioasă din partea poporului napoletan.

Venituri se culegeau deci și din Italia, dar venitul cel mare era din America. Norocul principal al regalității spaniole a fost că America a fost descoperită pe sama Isabelei, și ea era considerată ca o proprietate a regalității.

Acum, în ce privește administrația, este întâiu creațiunea normelor de drept. Căci reforma dreptului spaniol a fost făcută de legiștii Isabelei, din Consiliul ei regal: sînt așa-numitele „ordonanșas reales“, în contra cărora s'au ivit oarecare nemulțămiri în legătură cu vechile tradiții, care interziceau formal regelui să ia măsuri care n'ar fi trecut prin cortes. Aceste cortes, care corespundeau Statelor generale din Franța, s'au strîns foarte rar de Isabela și Ferdinand.

În afară de ordonanșele acestea s'a făcut o mare codificație de drept: aceia de la Toro. Iar pentru paza dreptului s'au creat tribunale speciale. În fiecare oraș erau doi alcazi (alcade, un termen maur care s'a păstrat, e *cadiul* turcesc). Apoi în fiecare-provincie era o *junta*, adunare locală, și peste tot o adunare generală. Se judeca după legea nouă a hermandadei sau după „ordonanșele regale“, sau după codul nou. Sancțiunile erau foarte aspre: mutilările, condamnările la moarte la ordinea zilei. Orice rezistență era imediat zdrobită; cînzeci de fortărețe au fost distruse numai în Galicia. Ca element democratic se pot adăugi și așa-numiții «advocați ai săracilor», asistența judiciară gratuită, care pe urmă s'a introdus în toate țerile.

În finanțe s'au retras ceia ce am putea numi bonurile de te-saur, și astfel s'au putut însănoșa finanțele Statului.

Aceste mijloace erau în primejdie să dispară și rezultatele căpătate să se împrăștie, din cauza condițiilor în care s'a găsit de la o vreme această regalitate.

Regii catolici avuseră un fiu, Juan, care a murit de tînăr: „se uscăse“, spun izvoarele contimporane. Rămăsese o fată: Ioana Nebuna' (Juana la Loca). Nebunia ei era o melancolie datorită gelosiei, dragostei prea mari pentru bărbatul ei. Fusesse măritată cu Filip-cel-Frumos, fiul lui Maximilian de Aus-

tria, un perfect cavalier, om foarte strălucitor și risipitor de bani, și, când a venit în Spania, țara i s'a părut lui o mănăstire întunecată, fără aler, încît a căutat să plece imediat de acolo. Ioana cade atunci în cea profundă melancolie în care era să trăiască o lungă viață foarte nenorocită. Cînd Filip moare, la 1506, Ioana a pus să-i aducă trupu'n odaia ei, nevrînd să se despartă de dînsul, ba nicio femeie să între în odaia unde păzia pe mort.

Ferdinand a trăit mai mult decît Isabela. Ar fi dorit să capete 'n Castilia aceleași drepturi ca și 'n Aragon, dar Castiliani nu voiau aceasta. Murînd Isabela, conform testamentului ei, moștenitoarea trebuia să fie Ioana și cu bărbatul ei Filip. Dispărînd pe neașteptate și acesta; la 1506, Ferdinand a vrut să iele moștenirea soției sale; dar Castilia s'a împotrivit. Ferdinand, atunci, s'a însurat de năcaz : după ce încercase să iea pe vechea moștenitoare a Castiliei, Belfraneja, fata socotită ca adulterină a regelui Henric al IV-lea, el s'a însurat cu o Francesă în vrîstă de optsprezece ani — el avea șaizeci, — Germaine de Foix, care a fost adusă apoi să presideze o teribilă dietă spaniolă. Fiul ei cu Ferdinand n'a trăit, și acesta a murit fără moștenitori, de și ar fi dorit să lase tronul mai curînd copilului său din flori, arhiepiscop de Saragosa.

Până acum situația în amîndouă Regatele era de așa natură încît se puteau rupe legăturile care se făcuseră între ele, cu atît mai mult, cu cît o administrație propriu-zisă nu exista. Era un Consiliu suprem, un Consiliu al celor trei Ordine cavale-rești, un Consiliu al Aragonului, mai târziu unul al Indiilor și foarte târziu unul al Italiei.

Moștenitorul lui Filip, fiul său Carol, a fost, de la început, foarte puțin respectuos față de obiceiurile țării. Voiă, trăind încă mama sa, să fie proclamat rege al Castiliei. Regența a fost încredințată, în amîndouă țerile, unui om extrem de capabil, care nu se represinta numai pe dînsul, ci era un mare element de viață în Spania : el venia din sârăcimea spaniolă, dintr'o familie foarte mică, și a rămas sărac el însuși, supunîndu-se normelor Franciscanilor : a trebuit ca Papa să-i îndemne a trăi ceva mai omenește. E cardinalul Ximenes, care ajunsese a fi arhiepiscop de Toledo. Armata cea nouă a Spaniei o întemeiază el : el strînge cei d'întăiu soldați, el crează artileria regelui.

Pretextînd că Maurii sînt periculoși, el a ținut armata necoștenit la dispoziția lui, căci, dacă Maurii nu erau de fel periculoși, armata era extraordinar de folositoare. S'a încercat o răscoală a orașelor Saragossa, Valladolid, dar ea a fost sfărîmată.

Cînd a venit Carol, în momentul acela încă un om foarte ușuratec, și a cerut să fie recunoscut rege împotriva drepturilor mamei sale, Ximenes a refuzat, dar la urmă a frînt în folosul lui rezistența baronilor trufași cari aveau țara în mîină.

Carol a pus însă a doua oară în joc existența monarhiei absolute, prin străinii pe cari i-a adus în Spania. El a crezut că țara putea fi tratată ca o colonie, cum era America, dispunînd de dînsa în folosul Flamanșilor săi, căci el era înaintea de toate moștenitorul Casei de Burgundia, și pentru dînsul elementul mai important, mai strălucit din moștenire era Țerile-de-Jos. S'a încunjurat de Francesi și de Flamanzi, de un Chièvres, de un Guillaume de la Croix, din care a făcut un arhiepiscop de Toledo, provocînd un imens scandal, pentru că favoritul nu știa nici măcar spaniolește; din altul, Sauvage, a făcut un cancelar al Spaniei. Și atunci cînd s'a mai adaus, pe lîngă această invazie a străinilor cari mînceau banii Spaniei și desprețuiau pe toată lumea, faptul că, cu bani din America, Carol s'a ales împărat, hotărît să rămîie în Imperiu, s'a produs în Spania rezistență, supt formă constituțională, dar de fapt națională. Orașele s'au revoltat: Valencia întăiu, la 1520, care întemeiază un fel de hermandad și, cînd regele chiamă pe toți Spaniolii la Compostella, unde credea că hotărîrile lui vor stîrni mai puțină rezistență, măsurile luate de Adunare sînt decretate de conștiința spaniolă ca neacceptabile. Și conștiința spaniolă era decisă să meargă pînă la revoltă. Într'adevăr, la 1520 izbucni revolta la Toledo, unde s'a instalat un fel de guvern pe parohii, ca la Veneția, în fruntea mișcării fiind un om de o rară energie, Juan de Padilla, ajutat de soția lui, foarte îndrăzneț și capabilă de a duce mai departe lupta, Maria Pacheco.

Mișcarea aceasta a cîștigat toate orașele Spaniei; revoltații se duc unde era biata nebună Ioana, pun stăpînire pe dînsa, îi cer o audiență solemnă, o expun în public, solemn. Căci de fapt, Ioana nu încetase să fie un moment regină a Castiliei, și, cînd Carol a fost recunoscut, el a fost recunoscut împreună cu

dinsa, mama fiind în rîndul întăiu stăpînă. I se înfățișează lui Carol o întreagă listă de revendicații : în afară de faptul că i se cerea să adune cortesele la fiecare trei ani, se pretindea ca Spania să fie numai pentru Spanioli: Francesii și Flamanzii să fie izgoniți ; regele să șadă în țară, întrebuițînd funcționari spanioli pentru Spania ; și nici Sfîntul Scaun să nu se poată folosi de truda și sudoarea poporului spaniol. I se impunea chiar, în materie de căsătorie, să nu se căsătorească fără voia Spaniolilor, pentru ca nu cumva printr'o anume căsătorie să se înstrăineze și mai mult.

Carol, tînăr, ambițios, hrănit de alte succese, dispunînd de mijloacele militare lăsate de Ximenes, s'a împotrivit, a dus lupta împotriva comunelor și, în lupta de la Villareal, răsculații au fost zdrobiți, la 1522, iar șeful mișcării executat. Astfel, după încetarea ultimelor încercări de a menținea starea de revoluție în Valencia, în regiunea Cataloniei, Carol rămîne stăpîn pe Spania.

Aceasta înseamnă însă a rămînea stăpîn pe mijloacele Spaniei, și în ce privește armata, și în ce privește finanțele, dar viața morală și acea independență politică care este un element esențial al vieții morale, fuseseră grav atinse.

Căci deosebirea cea mare între Franța și Spania este aceasta : în Franța monarhia absolută se întemeiază pe un popor care trăiește încă, dar pe care-l vă slăbi neconținut, după ce va aduce servicii mari; dincoace, în Spania, monarhia absolută se întemeiază pe nimicirea de la început a forțelor vii ale poporului spaniol.

IX.

Reforma luterană și așezămintele germane.

Carol Quintul este o personalitate multiplă, dar o mulțime de lucruri, interesante în ele înseși, aici nu ne privesc de loc: nici legăturile pe care le are cu regiunea renană de unde a venit, ca moștenitor al Casei de Burgundia, nici activitatea lui ca împărat ori conducător de cruciată, care luptă în Africa, — încercare imposibilă de a trezi din morți Imperiul medieval. Ne privește numai atîta: să vedem ce poate fi pus în legătură cu Carol Quintul, din dezvoltarea instituțiilor europene, a așezămintelor politice ale Europei în întăia jumătate a veacului al XVI-lea.

Pe de o parte, poate fi vorba de legăturile lui cu dezvoltarea formelor constituționale din Spania, iar, pe de alta, de legăturile cu silințele de organizare ale Germaniei.

În ceea ce privește partea întăiu, nu e mult de spus. Don Carlos Primero, regele Spaniei, nu stă acolo decît foarte puțin, După ce a zdrobit rezistența așa-numiților «comuneros», el e solicitat în atîtea locuri: nu numai în Germania, ci și în Italia, unde, de altfel, n'a avut o politică italiană, ci a lăsat să continue starea anterioară. În regatul de Neapole moștenise regimul foarte strict al lui Ferdinand Catolicul, iar, cînd a ajuns să domnească în Milan, să aibă toată partea de Nord a Italiei, întinzîndu-și influența și asupra părți centrale a peninsulei: Toscana, Scaunul roman, n'a făcut decît să aplice sistemul aflat în regatul de Neapole. Și aici s'a putut aplica el cu atît mai ușor, cu cît în regatul acesta erau urme din două feudalități cel

puțin: pe lângă vechea feudalltate longobardă, cea normandă care se formase pe baza acesteia, și feudalitatea, de origine francesă nouă, a Angevinilor, fără a mai vorbi de desvoltarea elementelor feudale chiar pe vremea stăpînirii Casei de Aragon, pe cînd în Milan, în Lombardia întregă nu se găsiu decît orașe care erau foarte bucuroase să primească stăpînirea străină, odată ce ea garantă, ceia ce nu fusese până atunci, liniștea și puțința de desvoltare economică. Peste Austria, intercalată mai târziu, se simte încă vechea influență spaniolă.

Spania era însă un izvor de bani și un deposit de elemente militare; într'adevăr cu banul american și cu armata spaniolă a făcut Carol toată marea lui politică internațională, europeană. Totuși pentru Spania a avut foarte puțin sentiment, și era să se lege din nou de viața ei numai în anii din urmă ai vieții lui, cînd s'a retras din situația imperială și, părăsind și influența activă asupra afacerilor spaniole ca și asupra celor burgunde, s'a retras la Yusto, puind să i se cînte prohodul. A rămas Flamand, doritor de viață mare, zgomotoasă, de strălucitoarea viață de măreție și de petreceri, pe cînd în Spania aceasta, moștenitoare a Visigoților și Arabilor, e un aier închis, o viață smerită. Era în Spania — și aceasta s'a pastrat până în secolul al XVII-lea—o etichetă orientală, bizantină, foarte strictă, fără niciun fel de spontaneitate, fără nicio puțință de inovație, așa încît între sufletul lui, moștenitor al lui Carol Cutezătorul, al Mariei de Burgundia, al lui Filip-cel-Frumos, al lui Maximilian cel poetic, căruia îi plăcea de cărți frumos tipărite, de poesii, de ilustrații artistice, de escapade în Italia, de aventuri, și între acest mediu n'a existat niciodată vre-un fel de potrivire.

De aceia poate Spania a iubit așa de mult pe un om care nu era simpatic: Filip al II-lea, fiul lui Carol, e socotit pe dreptate ca un meticulos tiran, ca un fel de Robespierre regal, tăind capetele cu metodă, fără niciun fel de mustrare de cuget, dar Spaniolii au ținut la dînsul, de și nu sămăna cu ei: pentru că rămăsese al lor. Oricare ar fi fost activitatea lui în Europa centrală, oricare amibițiile lui, rosturile lui în lumea întreagă, el era înaintea de toate înrădăcinat în pămîntul spaniol.

Așa încît, Carol fiind mai totdeauna absent cu trupul și în cea mai mare parte absent cu sufletul din Spania, n'a contri-

buit întru nimic, și cu atât mai puțin după un plan fixat d'înainte, la alcătuirea nouă a Spaniei, și acest rol i-a revenit lui Filip. Lucrurile s'au petrecut de la sine ; s'au legat cele două regalități iberice fără niciun fel de intervenție pornită din partea regelui. Spaniolii, între ei, de la o bucată de vreme au găsit de la sine căile pe care trebuia să meargă nația în dezvoltarea sa firească. Viața Spaniei însăși fiind unitară, ea a transformat pe încetul în sens unitar forme la început numai alipite, și nu confundate.

Trecem la ceia ce Carol Quintul a putut să deie, ori măcar a încercat să deie, chiar dacă n'a izbutit pînă la capăt, în viața Europei centrale, a Germaniei.

Întîiu, în ce împrejurări a fost el ales Împărat ?

Din faptul că Maximilian n'a făcut așa-numita călătorie romană, pe care o datorîa regele Romanilor spre a se încorona în Italia, a rezultat un lucru : că, pe cînd înaintașul și tatăl lui, Frederic, se putuse îngriji să lase un moștenitor din familia lui la tron, Maximilian însuși nu putu să iea măsurile trebuitoare ca să lase succesiunea nepotului său Carol.

Deci cînd moare Maximilian, chestia urmării la tronul german era deschisă.

Cum se știe, s'au înfățișat doi concurenți din afară : Francisc I-^u, în legătură cu foarte vechea influență francesă dincolo de Rin, și, iarăși, în legătură cu situația consolidată 'n monarhia francesă, care însemna, în momentul acela, supt raportul armatei și al banilor, ceva mult mai sigur și mai permanent decît cele două regate alipite ale Peninsulei Iberice, și, pe de altă parte, printr'o rivalitate personală, printr'o concurență naturală între cele două țeri vecine, Henric al VIII-lea al Angliei, care, amintindu-și ambițiile lui Henric al II-lea, coroana germanică a lui Ricard de Cornwall, avea mai mult în vedere să joace un rol strălucitor, pe o scenă mai mare decît cea de acasă, — fără a mai vorbi de ambiția ministrului engles cardinalul Wolsey, care doria să fie Papă și-și închipuia că cea mai bună cale pentru aceștia era ca stăpînul sau să ajungă Împărat ¹.

¹ El a fost numit numai vicaria pontifical pentru Anglia.

Concurența lui Francisc era foarte puternică. Pînă la sfîrșit aproape, pînă în momentul votării, el a avut alegători cari au ținut cu dînsul, ca acel de Trier, și se întîmplase ca într'unul din locurile episcopale, la Maiența, era un prinț de Brandenburg nu defavorabil candidaturii franceze, iar la Colonia un prinț de Wied. Electorii laici s'au gîndit dacă n'ar fi mai bine să propuie, în locul candidaților străini, pe unul dintre dînșii, și ei s'au adresat deci celui de Saxonia, Frederic-cel-Înțelept. Acesta a renunțat la alegerea lui, aducînd motivul următor: a obiectat că în timp de pace se poate alege oricine pentru merite personale, dar pentru momentul cînd, nu numai că nu e pace, dar este și primejdia cea mare din partea Turcilor, trebuie, spre a-i combate: un tezaur totdeauna plin și o armată permanentă; astfel a propus pe Spaniol, care, în afară de acestea, în conștiința tuturor prinților germani, avea avantajul că era mai departe, și nu în odaia de alături, în continuitate de stăpînire cu Germania. Deci, după refuzul lui Frederic de Saxonia, s'au înțeles Electorii, și Carol de Spania a fost ales în unanimitate, la 28 Iunie 1519.

Aici însă intervine un element nou de organizație, pe care Germanii l-au luat din viața Veneției, de la „promisiunile ducale“ de acolo.

I s'a impus lui Carol ca în forma cea mai solemnă să făgăduiască a nu se atinge de niciunul din privilegiile principilor și orașelor germane, ceea ce, de la început, îi crea o situație de inferioritate, pe care va fi silit a o tolera foarte multă vreme. Imperiul însuși se transformă astfel în clipa chiar cînd căpăta un împărat tînăr, bogat, întreprinzător, legat prin tradiții familiare care veniau de departe.

„Capitulațiile“ acestea n'ar fi fost poate observate așa de strict dacă nu se întîmplau două lucruri: întăiu rivalitatea lui Carol cu Francisc I-ii, războaiele neconținut înnoite împotriva regelui Franciei, și concurența între Francesi și Spanioli pentru stăpînirea Italiei, care-l ocupă așa de mult pe noul Cesar în cele trei cîmpuri de luptă care erau Italia, Țerile-de-Jos și, în sfîrșit, Franța însăși; iar, pe de altă parte, dacă n'ar fi intervenit Reforma lui Luther.

Ea este importantă pentru noi supt un singur raport, și anume al legăturii ce poate să fie între dînsa și desvoltarea instituțiilor, mai mult: a conștiinței politice din Germania în această vreme.

S'a exagerat și în ce privește noutatea reformei și în ce privește calitatea ei națională. Să nu se uite că mișcarea din Elveția a lui Ulrich Zwingli e din aceeași vreme și că e mult mai radicală, ea fiind ca a doua pornire către libertate a poporului țerănesc din văile acestea ale Elveției, căci preotul de sat Zwingli poate sta alături de Wilhelm Tell, eroul quasi-țeran. Și să nu uităm toate mișcările în același sens ca a lui Luther care se făcuseră neconținut încă din veacul al XIV-lea, cum s'a arătat mai sus. Și, în sfârșit, Luther n'a pornit atât dintr'un sentiment revoluționar față de Biserică, dintr'o mișcare politică a sufletului lui, și nici chiar atât din indignarea, din scribă lui față de luxul și corupția romană pe care lumea avuse prilej să le vadă într'o formă mult mai crudă pe vremea lui Borgia, pe când Papa din 1517 era Leon al X-lea de 'Medici, protectorul artiștilor, marele prieten al lui Rafael și Michel-Angelo. În Luther este mai mult decît s'ar crede un profesor foarte metodic, foarte cărturăresc, foarte „bucher“ și, pe de altă parte, un om din popor, foarte grosolan, fiul minerului, deprins a da un pumn greu și pentru un lucru de nimic. În ce privește profesorul, el își avea cărțile lui sfinte, filologia autentică, și pe baza lor întreba pe Papă de ce primește lucruri care nu stau scrise acolo, de ce adaugă la textul original ce au spus Părinții Bisericii, esențialul fiind numai ce scrie Biblia.

Așa încît, dacă vrea cineva să explice Reforma în legătură cu poporul german, nu trebuie să zică : Luther a dat poporului german Reforma, ci trebuie să zică : poporul german a impus lui Luther să treacă dela o simplă ceartă filosofică și filologică la Reformă ; i-a impus prin toate elementele de nemulțămire dintr'însul și prin toate interesele pe care le-a atins pentru ca mișcarea lui să ajungă unde a ajuns.

O definiție încă mai largă și mai adevărată ar fi aceea că prin poporul german, mai liber de a face lucrurile acestea în acel moment, s'a rezolvat, la începutul secolului al XVI-lea, problema ridicată de cele mai multe popoare europene, și în rîndul întâiu de popoarele romanice, cu cel puțin un secol înainte. Așa încît, în loc ca Luther să fie însăși înfațișarea germanismului împotriva romanismului, Germania libertății care s'ar fi ridicat împotriva romanismului disciplinat, Germania purității care s'ar fi indignat împotriva romanismului corupt, patriarhalismul ger-

man sărac împotriva romanismului bogat, germanismul revoluționar față de romanismul conservator, de fapt tot de la cultura romană din evul mediu a venit în fond și aceasta, ca și toate elementele creatoare în civilizația lumii.

Față de această mișcare, Carol e legat prin «capitulația» inițială, prin datoria de a supune orice nemulțămire și pretenție unei diete a Imperiului, pe care o chema să hotărască ea pentru cele mai mici lucruri unde era chestiune de răspundere. Și-i și convenia lucrul acesta pentru motivul că, atunci când Germania apărea tolerând protestantismul, el însuși era degajat de orice răspundere față de Papă. Și lui, ca Împărat modern, Papa-i era absolut necesar, mult mai necesar decât altui Împărat.

De altfel, politica lui Carol față de Reformă se va schimba de la dietă la dietă după legăturile în care se va găsi el cu Papa în luptele contra lui Francisc I-ii. Cea d'întăiu dietă, de la Worms, în Ianuar 1520, e făcută mai mult ca de Împăratul preocupat de problema religioasă în totalitatea ei. Atitudinea aceea a lui e de pus în legătură cu ceia ce făcuse Sigismund față de Huss la Constanța mai mult decât cu atitudinea unui simplu rege german, preocupat de interesele germane. Worms e în Germania, Luther e German, dar ceia ce se discută nu e încă un lucru absolut german.

După dîrza afirmare de conștiință a lui Luther și răspingerea de către dietă a doctrinei, Frederic de Saxonia a căutat să împiedece ceea ce avea să urmeze, prinzînd pe Luther la întors și ducîndu-l într'un castel, de unde a ieșit ca un cavaler bărbos, «cavalerul Gheorghe». Iar, îndată după aceasta, Carol, avînd nevoie de un sprijin în Scaunul roman, face Papă pe Adrian, fostul său preceptor, care n'avea spirit roman, spirit italian, și nu era măcar om de Curte, ci un simplu savant de cabinet și ministru de birou, dar care, cum a fost ales, a și început să facă, nedibaciu, critica Scaunului apostolic însuși. Astfel folosește, natural, mișcării lui Luther.

Până aici, ar fi foarte greșit cine ar crede că prin mișcarea lui Luther Germania se împărțise în tabere gata de a se încăiera. În viața germană era încă foarte multă liniște, dar totuși se petrecea aici ceva pe ascuns, supt raportul instituțiilor. Și iată ce anume: Am văzut că în secolul al XV-lea n'a fost cu puțință ca Împăratul să ajungă monarh absolut al Germaniei

și, dacă absolutismul nu s'a putut stabili, aceasta se datorește și unui factor care în Germania era mult mai însemnat decât în Franța, și acest lucru era amestecul feudalității bisericești. În Franța Biserica n'a creat State, ea n'a cîștigat pentru creștinătate noi formațiuni teritoriale ; în Germania însă, în cea mai mare parte din Germania, afară de Franconia și Bavaria, acest din urmă lucru s'a întimplat. Biserica avea aici posesiuni foarte întinse, averile de mîină-moartă erau în măsură mult mai mare decât oriunde, și, pe de altă parte, clerul, în lipsa unui rege care să-l țină supt mîină, era mult mai liber, mult mai agresiv decât în Franța, unde Ludovic al IX-lea fusese așa de sfînt și pentru ca prin sfințenia lui să-i țină pe toți în ascultare și, unde nu se asculta de rege, să se asculte de sfînt. În Germania era o feudalitate bisericească cu pămînt mult, cu spirit dîrz. Prinții însă, — nu cei mici, ci cei mari, cari scăpaseră puțin de concurenții lor laici —, doriau să scape tot așa de abații de mănăstiri, de episcopi, cari aveau posesiuni întinse și rol mare în viața publică. Dar, prin Luther, li se oferia cea mai potrivită ocazie ca să-și împlinească dorința.

Deci, supt raportul religios, s'au desaprobat teoriile lui Luther, la început, dar supt raportul profan se aplicau teoriile lui Luther, confiscînd averile bisericești, secularisîndu-le, pînă ce la un anume moment se înfațșează de partea reformatorului cei mai însemnați dintre marii feudatari, cari eredeau să ajungă un fel de monarhi absoluți, de și fără coroana, în posesiunile lor. S'a găsit atunci o țabară întreagă în fața Împăratului, hotărîtă să apere, nu ceia ce zicea Luther, ci ceia ce era în stăpînirea lor prin noua ordine de lucruri. Cum Revoluția francesă va birui, nu din cauza ideilor predicate, ci pentru că prin ea se făcuse confiscarea averii nobililor, a clerului, și o întreagă societate era interesată în aceasta, tot așa, din cauza noii situații create, prinții germani din veacul al XVI-lea n'au lăsat să se atingă de doctrina lui Luther, fără de care edificiul nou-creat de dînșii n'avea legitimitate.

Dar, atunci cînd un prinț mare, ca Electorul de Brandenburg, cînd prinți mai mărunți, ca acei de Braunschweig și Anhalt, se declară pentru Reformă, cînd principale orașe germane fac același lucru, din alte motive, Frankfurt, Nürnberg, Hamburg, evident că nu mai puteau dăinui măsurile de la Worms,

La 1524 vedem astfel o propunere de Conciliu general din partea Germaniei. Papa, la început, mai bine l-ar fi primit pe Luther însuși decît să admita un asemenea Conciliu, pentru că se temea să nu piardă și restul. Se presintă atunci, contra lui Luther, o lungă listă de plîngerii asupra abuzurilor Bisericii romane și un apel către națiune, care arată că pentru liniștea țerii trebuie un Conciliu general. Și aceasta venia în folosul Reformei.

Se întîmplă apoi un lucru care va contribui să creeze o nouă tabără catolică, și iată ce: seniorul cel mare profitase, seniorul cel mic pierduse, dar mai pierduse cineva, țeranul: el trecuse din minile micii fiscalități feudale în minile marii fiscalități a Vistieriei foarte lacome de bani a Statului. Și, de oare ce Luther însuși, la început, provocase o mișcare a populației, îndemnînd-o să se ridice împotriva autorității bisericești, de oare ce autoiitatea Imperiului era strîns legată de a Bisericii și toate autoritățile celelalte laice erau strîns legate de autoritatea Imperiului, s'a crezut că legătura socială însăși a dispărut și fiecare e liber să trăiască pentru sine.

Astfel, la 1524, se răscoală țeranii, întăiu în apropierea Svițerei, pe la Ulm. Pretențiile lor sînt într'adevăr interesante și amintesc pe cele din Anglia în veacul al XIV-lea: ei cer să-și aleagă preoții lor, să fie scutiți de dijmă, să li se deie dreptul de a vîna și de a pescui, dreptul de a tăia lemne din pădure, de a primi altă judecată decît cea de pînă atunci.

După răscoala de la Ulm vine cea, mult mai puternică, din Turingia, pe posesiunile Electorului Saxoniei: în frun'ea ei se așează un om energic, Thomas Mûnzer, care stabilește un centru de acțiune și desfășură un întreg program. Magistratii sînt înlocuiți prefutindenii, și nobilii silțiți a părăsi hainele de pînă atunci și titiurile, ca să se confunde toată lumea într'un fel de pauperism primitiv.

Mișcarea nu durează multă vreme: Mûnzer pierе la 1526. Cînd, în anul acesta chiar, se adună la Spira o nouă dietă, se vorbește iarăși de un Conciliu ca singură scăpare, ceia ce arată că încă nu se găsea nicăiri una reală pentru încurcăturile în care ajunsese Imperiul. În momentul acesta însă, la 1526, Ungaria cade pe cîmpul de luptă de la Mohács, și regele Ludovic al II-lea se înneacă în nlaștinile de acolo. Astfel poarta care

statuse până atunci închisă în fața Turcilor de către Germania este liberă, primejdia turcească devine imediată, și situația însăși a lui Carol Quintul se schimbă cu desăvârșire. Întru cîtva e silit deci Carol, care până atunci se ocupase mai mult de afacerile italiene, fiind încoronat la Bologna (1529-30), să acorde Germaniei un interes pe care nu-l acordase până atunci și să caute prin urmare o formă de conviețuire politică între elementul protestant și cel catolic.

Am văzut deci cum Germania n'a putut realiza monarhia modernă: s'a încercat un surogat de monarhie modernă în deosebite provincii, în Brandenburg, în Saxonia, la Rin, în Bavaria și în formațiuni mai mici, căutîndu-se a se mulțami cerințele unei monarhii moderne într'un cuprins mai restrîns. Iată însă că vine astfel Carol Quintul și pune în legătură Germania, nu numai cu dinastia lui austriacă, dar, în același timp, cu posesiunile lui din Burgundia și cu regiunea lotaringiană de la Rin, pe care o moștenise, iar, pe de altă parte, cu regatele spaniole unite prin căsătoria lui Ferdinand cu Isabela, avînd la îndemîna și banii Americii și spiritul de întreprindere care se formează în lumea nouă. Căci avem acuma categoria noilor luptători ce răsar în America, oameni de o energie extraordinară, cari au format la rîndul lor pe alții. Nu era nevoie ca ducele de Alva, vestitul general tiranic și administrator fără scrupule al lui Filip al II-lea, să fi mers acolo, în America, ci era de-ajuns spectacolul vieții unui Pizarro și Almagro, a acestor «conquistadores» americani, pentru ca și el să întrebuițeze metodele lor.

Avînd astfel tesaurile Americii, oameni întreprinzători și îndrăzneți și o armată care începe să se formeze, dispunînd de forțele militare și de îndemănările geografice a trei țeri, Carol Quintul poate să încerce el ceia ce nu era în puterile unui Frederic sau Maximilian. Fapta va fi însă imposibilă, din cauză că fiecare zestre pe care o aducea Carol Quintul avea în același timp cu dînsa și un proces, care necesita o mulțime de eforturi împotriva unui dușman natural, care este, în ce privește stăpînirea 'n regiunea Burgundiei și a Nordului italian, Francisc I-ii, regele Franciei, care este, în ce privește dominația 'n Marea

Mediterană, Sultanul turcesc din Constantinopol, moștenitorul tendințelor Imperiului bizantin.

Fiecare cîștig este în legătură cu o datorie și, din punct de vedere german, sînt împrejurări care înseamnă o distracție de la datoriile de Împărat german. Și, în sfîrșit Carol Quintul, hrănit de tradițiile a trei dinastii: dinastia de Austria, dinastia de Burgundia și dinastiile iberice, are fireasca ambiție de a se unge Împărat al lumii întregi, și el face două cruciate în momentul chiar în care intervenția lui în rosturile germane era mai necesară.

Așa încît acei cari-și închipuiau că alegerea lui Carol în Germania va schimba forma anterioară nu se înșelau în privința schimbării, dar se înșelau în ce privește sensul ei.

Căci Germania nu merge către monarhia absolută a Împăratului, ci către altceva: către republica mai multor monarhii absolute, fiecare acasă la dînsa.

Să vedem cum se alcătuiesc, mulțumită acestei politici, monarhiile germane particulare.

Majoritatea principilor se legase, am spus, de mișcarea lui Luther. A început întîiu Brandenburgul, și am înțelege aceasta, pentru că Marca Brandenburgului era stabilită pe terenul unei foarte vechi feude bisericești. Nu era indiferent pentru Hohenzollerni ca arhiepiscopatul de Magdeburg sau Ordinul Teutonic, în hotarul posesiunilor sale, să fie secularizat, și unul din rezultatele Reformei a fost chiar acela că Ordinul, care stăpînea toată Prusia, cu Königsberg, Danzig, Marienburg, s'a secularizat, și Marele Maestru, care n'avea decît o calitate electivă, ales fiind de frații ceilalți ca să conducă Ordinul, îndată ce s'a făcut protestant, a rupt legăturile cu principiul electiv și s'a decretat el singur suveran al provinciei. Astfel Casa de Brandenburg, plecată dintr'un punct al Suabiei și ajunsă în situație însemnată 'n Germania răsăriteană, străbate pretutindeni: precum era un Hohenzollern la Maiența pe Rin, un altul, Albert de Brandenburg, este, la începutul veacului al XVI-lea, Mare-Maestru al Ordinului Teutonic. Și atunci Prusia, în stăpînirea Ordinului Teutonic, devine un fel de secundogenitură, un apanagiu al cadeților Casei de Hohenzollern, iar, cînd ramura aceasta se va stinge, va trece moștenirea la cei din Brandenburg,

și Brandenburgul se va întinde în felul acesta, pe malul Mării, de la Stettin la Königsberg. Și va veni un moment, tîrziu de tot, pe la 1700, cînd, creîndu-se un rege nou — cum a fost regele italian, al Siciliei și pe urmă al Sardiniei, din Casa de Savoia, — Electorul de Brandenburg va urmări dobîndirea unei coroane regale și, neputînd să o aibă în Germania, devine rege pentru Prusia, «în Prusia» («König in Preussen»).

Dar să dăm un alt cas, care aduce o schimbare imediată.

În Saxonia moare Electorul Gheorghe, succesorul lui Frederic-cel-Înțelept. Gheorghe rămăsese în legătură cu Biserica catolică, și la moartea lui el prevede că moștenitorul lui va trebui să păstreze raporturile cu această Biserică, iar, în cas cînd s'ar inova, atunci moștenirea să se ia de alt prinț rămas în comuniune cu religia. Și așume el are în vedere înnainte de toate pe Împărat, de ale cărui legături față de catolicism nu se putea îndoii nimeni; Împăratul, ca putere medievală, era legat așa de mult de Papă, încît un Împărat protestant nu se poate închipui.

Dar succesorul lui Gheorghe are curajul să spună că este protestant și că nu dă nimănui moștenirea lui saxonă, ci o preface într'un Stat protestant.

Principii catolici ei însiși se folosesc de la o bucată de vreme de noua situație întemeiată în Statele protestante. Situația consistă, nu numai în înlăturarea oricărei stăpîniri bisericești, dar și într'alt punct: că asupra întregii organizații noi bisericești se întinde autoritatea principilor, — ceva analog cu ceia ce se petrece în Anglia, pe vremea lui Henric al VIII-lea, ori mai tîrziu în Rusia, cu țarul, avînd acel rezultat, care se va proclama mai tîrziu: «cuius regio, huius religio», «a cui e țara, a aceluia este și religia».

Și nu numai că prinții silesc pe supuși să împărtășească credința lor religioasă, dar organizația protestantă, ca și în Anglia, îi recunoaște pe dînșii ca element hotărîtor peste clerici.

Niciodată Germania n'a fost mai monarhică în detaliu și mai republicană în total decît în vremea aceasta. Este o problemă pe care Împăratul n'are curajul de a rezolvi însuși: problema protestantă. Constatarea aceasta s'a făcut în chipul cel mai solemn la 1529 și 1530. În 1529 se adună o nouă dietă

la Spira, i se impune din nou, cu toată hotărîrea, problema protestantă, și Împăratul e silit să admită status quo, adică să recunoască tot ce s'a petrecut până atunci, dar într'o formă care nu convine principiilor trecuți la religia cea nouă, cari, aceștia, voiau o recunoaștere legală a lucrurilor săvîrșite. Carol nu putea admite însă aceasta, din două motive: întîiu în calitatea lui de catolic și de aliat necesar al Papei sau măcar de suveran care nu putea suporta opoziția Papei și, al doilea, nu putea să recunoască fățiș protestantismul pentru motivul că socotia un fel de drept imperial acela de a se amesteca în lucrurile bisericesti, — dreptul pe care și-l arogase Sigismund cînd s'a adunat Conciliul dela Constanța. A se amesteca în lucrurile de religie, aceasta este treaba lui, a Împăratului, iar nici într'un cas a unui stăpînitor subaltern, membru al Imperiului, fără aprobarea supremului șef.

Deci Împăratul consimte de nevoie la status quo, iar celelalte cereri le combate din răspînteri. Se produce un conflict, și principii, împreună cu patrusprezece orașe, *protestează* împotriva hotărîrii adunării generale germane. De aici vine și numele ce li s'a dat de «protestanți».

Apoi, după această «protestare», ei caută să arăte — și era măsura cea mai înțeleaptă și cea mai de folos pentru scopurile și interesele lor — că ei *nu s'au despărțit* — și aceasta trebuie să se aibă totdeauna în minte —, că nu s'au despărțit de catolicism, că ei sînt adevărații creștini, iar principii catolici represintă un punct de vedere separatist.

Prin urmare nu este chestiunea între catolicism și protestantism, cum s'a pus mai tîrziu, ci la 1529 este numai chestiunea între creștinismul pe care acești protestanți îl socot degenerat și între un creștinism reformat. Și prin «reformat» ei nu înțeleg un lucru nou, ci întoarcerea la forma primitivă. Cu gîndul acesta, redactează profesiunea lor de credință, în care pretind că nu inovează nimic, și care este Confesiunea de la Augsburg, profesiune de credință «evangelică». Sînt «evangelici» tocmai ca să afirme punctul de vedere că nu iese din cupînsul Evanghellei; Confesiunea este numai un catehism de creștinism autentic, și atît.

Confesiunea aceasta este condamnată: condamnată de Papă, condamnată de Împărat. Ruptura cea mare se produce în acest

moment. Consecința imediată este că acei cinci principii și cele patrusprezece orașe se unesc la protestările dela Spira și aprobă Confesiunea din Augsburg, dîndu-și samă de ce va veni îndată după condamnare. E vorba de un Conciliu universal, pe care Papa voia să-l adune la Mantova, în Italia, ceia ce protestanții refuză, căci aveau înaintea ochilor Conciliul din Constanța : în Carol Quintul vedeau pe Sigismund, în Luther pe Huss suîndu-se a doua oară pe rug, căci nu era mai puternic «călugărașul» din Germania, «Mönchleinul» dela început, decît Ioan Huss, unul dintre cei mai mari teologi și profesori ai Boemiei și care se bucura, de foarte multă vreme, de favoarea regelui său. Dîndu-și sama protestanții că Conciliul nu se va putea aduna și condamnarea va atrage după sine măsuri represive, că va urma o acțiune militară împotriva lor, se încheie Liga dela Smalkalden, în Decembrie 1530, Confesiunea fiind din Martie.

Acesta este într'adevăr un act de cea mai mare importanță. Va să zică în cuprinsul Germaniei s'a alcătuit încă o ligă, pe lîngă cele care am văzut că existaseră încă din secolul al XV-lea. Numai cît acelea aveau în vedere menținerea vechilor instituții sau apărarea intereselor locale, pe cînd liga dela Smalkalden are în vedere o chestiune principială, pe care se poate desbina Germania. Deei liga aceasta nu se va desface, ea va funcționa și mai departe, pînă în momentul cînd Împăratul, isprăvind luptele lui de cruciată, încheind lupta-i contra lui Francisc I-ii, va fi dispus să intervie militar.

Ceia ce ne interesează deocamdată este însă răspunsul Împăratului față de cele trei acte care despart Germania în doua.

Până la 1530 Carol n'avuse îndrăzneala să impuie Germaniei moștenirea fratelui său Ferdinand, acel Ferdinand care cîndva era să fie concurentul lui în Spania. De astă dată, în vederea lucrurilor care se gatesc, el cere ca Ferdinand să fie încoronat rege al Romanilor: caută sa întărească astfel Casa de Austria prin reintroducerea principului dinastic, în vederea împrejurărilor viitoare. Întîmpina opoziție, dar protestanții sînt puși într'o situație foarte grea : să refuze a admite pe Ferdinand, care era catolic și nu putea fi decît catolic, însemna să se desfacă de toata organizația tradițională în Imperiu. Aceasta li se părea însă prea greu, și atunci ei au fost siliți,

pentru a rămînea în forma politică a Germaniei, să admită moștenirea arhiducelui, care în 1531 este ales de ambele părți, nu fără manifestări protestante contra formelor religioase ale catolicismului.

Alegerea înfirmă în parte importanța ligei dela Smalkalden, care putea să ridice o armată, dar, din momentul ce liga nu funcționa într'un moment așa de hotărîtor cum a fost acel al alegerii regelui Romanilor, evident că ea pierdea o parte din prestigiul său și Germania era adusă din nou către unitatea pe care din motive religioase o frînsese. Nu numai ca Ferdinand este ales, dar este încoronat și se duce pentru încoronare la Aachen, vechea Capitală a lui Carol-cel-Mare, unde se trezește puțin evul mediu.

Îndată după aceasta Carol chiamă la Regensburg o dietă, în Iulie și August, și aici se hotărește pacea în Germania. Se pune din nou în vedere Conciliul general în termen de șase luni de zile și, ținîndu-se seama de primejdia pe care o represintau Turcii la granița răsăriteană, se votează, și de principii catolici și de cei protestanți, ajutoare împotriva Sultanului. Și tot de odată, pentru a cîștiga pe protestanți în chip mai durabil pentru Împărat, sentințele anterioare, pronunțate de Camera împărătească împotriva protestanților, sînt casate.

Astfel, pe de o parte Carol se asigură pentru viitor, iar, pe de altă parte, el caută în prezent o posibilitate de viață-înpreună a membrilor cari rupseseră legăturile religioase de până atunci ale Imperiului.

X.

Chestia monarhiei absolute în Scandinavia

Resultatul Reformei germane, supt raportul instituțiilor sociale și politice, e, deci, până acum prefacerea Împăratului într'un fel de președinte de republică germană, care pentru orice fel de măsuri se adresează dietelor, și, supt acest Împărat, președinte al unei colectivități de State, se găsesc principii stăpîni pe Saxonia, pe Bavaria, pe regiunile renane, cari dispun mult mai mult de teritoriul lor decît înaintea, ca unii cari au secularizat averile mănăstirilor, ajungînd să aibă cea mai mare parte din pămîntul cuprins între marginile provinciei lor. Și, iarăși, s'a văzut că altul din rezultatele Reformei este adîncă nemulțumire a lumii orașelor și a lumii de la țară, supuse unui mai aspru regim nou. Căci, pe lîngă țeranii răsculați și decimați, erau orașenii cari odinioară stătuseră, nu așa de rău adesea, supt autoritatea episcopului. Nu mai vorbim de clerul catolic, condamnat, și în Statele rămase cu legea veche, a-și pierde vechea situație, și de toată nobilimea mică, care va avea de suferit de pe urma stabilirii monarhiei moderne.

Acest rezultat în Germania am vrut să-l constat în liniile lui generale, în formele lui caracteristice, înaintea de a veni la urmărirea aceluiași împrejurări în partea din societatea germanică ce nu este în legătură directă cu Imperiul, de și se exercită și asupra ei autoritatea imperială: Danemarca, Norvegia, și Suedia.

Ele sînt vrednice de luare-aminte. În Germania, dacă a fost un început de luptă între feudalitate și lumea țerănească mai

ales, acest început de luptă a fost înlăturat prin concentrarea feudală împotriva teritoriilor unde se produsese mișcarea și prin înăbușirea totală; în regiunile de Nord, în Danemarca, Suedia și Norvegia, lucrurile se prezintă însă altfel, și aici le putem urmări fără să ne lovim de aceleași piedeci.

În Danemarca se petrecuse, la începutul veacului al XVI-lea, unul din cele mai interesante fenomene, și supt raportul militar chiar, adevărată luptă pe care regele Danemarcei Ioan sau Hans o poartă, cum am spus, contra Dithmarșilor. Regele încearcă să sfărâme organizația aceasta autonomă țeranească. Campania pe care a întreprins-o el și care s'a isprăvit printr'o luptă decisivă, e una din cele mai importante și supt raportul așezămintelor în general.

Pentru a-i ataca pe țeranii, Hans recurge la asociații militare care corespund cu așa-numitele Grandes Compagnies. În regiunile acestea nordice este «Garda cea Mare», compusă din elemente de tot felul: Englesi, Scoțieni, Spanioli, Francesi; ba un istoric al Danemarcei spune ca se aflau în această gardă și Mauri, veniți în cine știe ce calitate. Erau 4—6.000 de oameni, formînd un cumplit instrument de luptă în toată lumea Hansei. Hamburgul e silit să li deie drumul, și a fost un moment teribil pentru orașul amenințat de aceste bande. Regele Danemarcei lea, pe lângă cele opt companii, încă cinci, care se înrolează atunci. Apoi face apel la toate forțele luptătoare ale regatului sau din vecinătate, și, fiindcă era vorba de o luptă contra țeranilor, se înrolează cei mai cumpliți represintanți ai sistemului feudal, cari erau nobilii din Slesvig și Holstein. Ba se cere și un contingent rural. Care era situația țeranilor în regatul Danemarcei și ce element adînc înjosit ajunseseră, se va vedea pe urmă; deocamdată se poate spune numai că, pe cînd țeranii noștri în timpurile cele mai rele ale șerbiei, *rumîni* și *vecini*, nu puteau fi vînduți decît împreună cu pămîntul lor și plătindu-se o anumită sumă de răscumpărare, așa încît ei aveau dreptul să părăsească locul unde nu li mai convenia să stea — din care cauză s'a luat măsura, de către Mihai Viteazul, ca să-i imobilizeze pe pămîntul pe care se aflau — și, pe de altă parte, numai bărbații erau cuprinși în legăturile de șergie, iar femeile totdeauna au fost libere, aici șergia domină. Și, cu toate acestea, în

expediția împotriva Dithmarșilor se adună și contingente țeranești, foarte numeroase.

Țeranii se pregătesc de rezistență într'un teren plin de bălți ; în șanțuri ei așteaptă atacul, care se face în strigătele : «Înlături, țerani ; vine Garda cea Mare !». Din șanțuri iese atunci un număr foarte restrâns de luptători aproape goi, cu sulii în mână, dar alții îi urmează, și, după răspingerea mai multor atacuri, jumătate din gardă e înmormântată'n mlaștini, pînă ce, la urmă, întreaga armată a regelui e zdrobită.

Puțină vreme după această moare regele Hans, și-i urmează fiul său Cristian al II-lea, personalitate extrem de interesantă, care a fost pusă une ori în paralel cu personajitatea lui Ludovic al XI-lea din Franța, de și aici avem a face cu o figură tragică în care nu întră înimic din mijloacele diplomatice ale celuiilali.

În vremea lui, și în Danemarca, și în Suedia și Norvegia, se săvîrșiau prefaceri sociale de cea mai mare importanță și se creau instituții care vor rămînea. Cînd Cristian ajunge la putere, situația în Danemarca, cu toată înfrîngerea de către Dithmarși, era cu totul favorabilă nobilimii. Tocmai din cauza urli îngrămădite contra țeranilor, nobilimea se strînge împreună la suirea pe tron a regelui celui nou, care era German după originea tatălui și a mamei sale, Cristina de Saxonia, din familia lui Frederic-cel-Înțelept. Și, profitîndu-se de faptul că regele era oarecum străin de țară, i se impune, cum i se impusese în Germania lui Carol Quintul, să facă declarația că va respecta toate privilegiile țerii.

Această declarație, din 1513, cuprinde cam următoarele puncte : regele renunță la jurisdicția lui, care trece în mîna seniorilor ; aceștia, prin represintanții lor, de două categorii, au dreptul de a hotări judecătorește în marginile vechilor alcătuirii medievale, care se chemau hard. În afară de această regele se obligă, nu numai să nu se atingă de toate drepturile cele vechi ale nobilimii, dar de tot ceia ce nobilimea ar putea să ieie din ideile timpului pentru a o întrebuița în folosul ei. În fiecare din hardele acestea se face o adunare alcătuită în sens nou, care înlătură ceia ce se păstra din libertățile reale, acum cu totul desființate : de exemplu se cere ca la o adunare să fie cîte doi burghesi și patru țerani de fiecare hardă ; orașele avusera în fruntea lor pe burgmeistru, acum puterea lui este înlăturată, în folosul funcționarilor superiori, pe cari-i numește regele,

În cazul cînd s'ar întîmpla ca drepturile acestea să fie atinse de regalitate, nobilii pot rezista.

Situația aceasta este primită de regele Cristian din dorința de a recuceri Suedia.

Să vedem împrejurările de acolo pînă în momentul cînd Cristian face expediția sa.

În Suedia, dinastia Sture, care se impusese la începutul veacului, pierde la 1504 pe cel de-al doilea reprezentant al ei, pe Svante Sture. Se făcuse obiceiul ca puterea să se găsească în minile unui membru din această familie, avînd lîngă dînsul un episcop. Dar, în loc de a trăi bine cu episcopul său, Svante Sture intra în luptă cu acesta, Eric Troll. Atunci regele profită de faptul că în Suedia erau pretutindeni nemulțumiri și cată să o atragă pentru autoritatea regală; profesează față de Leon al X-lea o deosebită devoțiune și cere Papei, căruia-i recunoscuse un oarecare drept asupra regatelor nordice, să excomunicare pe rebelii din Suedia. Papa consimte la excomunicare.

La 1518, Cristian, care în Danemarca lichidase în folosul feudalității, strînge, astfel, trupe pentru o luptă împotriva Suedezilor.

Pentru aceasta, precum predecesorul său recursese la ajutorul Scoțienilor și al Rusiei, el, de și era rudă cu Carol Quintul, căci luase în căsătorie pe sora, în vîrstă de treisprezece ani, a lui, pe Isabela de Spania, care, ca regină a Danemarcei, poartă numele de Elisabeta, recurge la dușmanul lui Carol, Francisc I-ii, și-i cere soldați francezi. Împreună cu aceștia atacă Stockholmul.

În momentul chiar cînd se începe lupta, Stenon Sture moare. Văduva lui ia asupra-și apărarea cauzei separatiste suedese. Dar Cristian este totuși proclamat rege al Suediei.

Astfel uniunea de la Kalmar este restabilită la 1520 prin intervenția militară a lui Cristian.

În ce privește Norvegia, care, la 1482, se înțelesese cu Suedia să reziste contra «străinilor», adică a Danesilor, Cristian, înainte de a înlocui pe tatăl său ca rege al Danemarcei, fusese regent acolo, în Norvegia, nu mai puțin de douăzeci de ani, în care timp el s'a fost deprins cu viața norvegiană, și la Curtea lui traia fata unei Olandese, Sigbritta, — femeie de foarte mare

talent—, care ajunsese a fi iubita regelui, Düveke, «Mica Porumbiță». Sigbrittei îi intrase'n minte că ar putea să prefacă viața comercială a regatelor scandinave după exemplul Olandei, creînd și pentru plăcerea reginei o fermă olandesă ca în această țară. Cînd Düveke moare, supt bănuială că ar fi fost otrăvită, și e executat primarul din Copenhaga, acusat că ar fi avut legături cu dînsa, Cristian crede că printr'un omor în masă a nobilimii suedese își poate asigura atotputernicia, așa cum cam în aceiași vreme va face la noi un Lăpușneanu.

Întorcîndu-se Cristian pentru încoronare, pune să se ridice în dietă această întrebare : Papa a excomunicat Suedia din cauza rebelilor, deci rebelii trebuie să fie peuepsiți. Văduva lui Stenon Sture protestează și, ca să arăte că memoria bărbatului ei nu poate fi atacată, aduce un zăpis iscălit de o mare parte din nobilimea Suediei, prin care politica lui e aprobată. Regele lea act, dar asupra acelor care iscăliseră nu începe un proces de înaltă trădare, ci-i excomunică pur și simplu. A doua zi pe piața principală din Stockholm se ridicau două eșafode pe care rînd pe rînd au fost tăiați episcopii și frunțașii nobilimii cari fuseseră partizani ai lui Stenon Sture ; execuțiile au continuat și în provincie, fiind omorîți și copii de cinci ani. Niciodată n'a fost un măcel mai sălbatec și mai puțin îndreptățit prin considerații politice ca acesta ; iar trupul lui Stenon Sture îl desgropă regele și-l arde.

Cristian se întoarce înapoi în Danemarca în credința că dincoace a isprăvit, că Suedia îngrozită se va supune de acum înaintea autorității regale, dînd un exemplu și nobilimii danese.

Îndată ce Cristian pleacă însă din Suedia, țara se revoltă, și în fruntea mișcării se așează un nobil pe jumătate țeran, născut într'un castel tot din Dalecarlia. La 1523 el ieă Upsala. Însă nici în mintea lui, nici în mintea înaintașilor lui din veacul al XV-lea nu putuse trece ideia că s'ar putea înlocui într'o formă revoluționară, fără adunare sau dietă, autoritatea regală. Așa încît Gnstav Wasa face la început să i se dea doar titlul de administrator al regatului, și numai atunci cînd regele Cristian nu încearcă nimic pentru a împăca această mișcare de nemulțumire, în dieta de la Valstena, el e depus, și în loc se alege, la 6 Iunie într'o nouă dietă, la Strangnaes, Gustav, care devine în felul acesta rege al Suediei.

Deocamdată ceia ce ne interesează este numai efectul pe care l-a avut în Danemarca răscoala din Suedia.

Aici nobilimea, temîndu-se să nu i se aplice sistemul din Stockholm, începe să se miște, și, cum regele este în foarte rele relațiuni cu unchiul său Frederic de Holstein, acesta este îndemnat să reclame drepturile sale la coroana danesă. Cristian, în fața acestei nemulțumiri, în fața amenințărilor din partea Hansei, vechiul dușman, pierde capul și se duce la Frederic de Holstein să negocieze cu dînsul, iar Frederic îl arestează. În felul acesta, încă la 1523, Frederic, căruia i se zice Pașnicul, se așează rege în Danemarca.

Așezarea lui Frederic Pașnicul ca rege în Danemarca și așezarea lui Gustav Wasa în Suedia înseamnă însă începutul luptei, în Nord, dintre protestantism și catolicism.

Am spus și mai sus că împrejurările scandinave le întrerupem în momentul cînd Frederic Pașnicul ajunge rege în Danemarca. Dar aceste lucruri trebuie puse în legătură cu ceia ce s'a întîmplat în Germania, cu problema protestantă întreagă, cum se presintă în acel moment, și cu legăturile pe care le are cu așezămintele.

Favorisarea de către regele Cristian a Olandesilor este în legătură cu un mai vast plan: prin Olandesi era să se distrugă stăpînirea Hansei în Marea Baltică, căci în acest timp provinciile olandese erau posesiuni ale Casei de Burgundia, reprezentată prin Carol Quintul, ca moștenitor. Și este o legătură între viața economică a posesiunilor lui Carol, care se întind din America pînă la gurile Rinului, și între viața economică a Danemarcei, care vrea, sprijinindu-se pe baza economică a Țerilor-de-Jos, să înlătore vechea viață economică a Mării Baltice, adică Hansa. Așa încît lupta cu Cristian al II-lea este în legătură și cu scopurile lui Carol Quintul și cu întreaga tendință de a întrebuița turburările religioase în toate țerile Europei în favoarea monarhiei moderne.

Aceste tendințe ale lui Carol Quintul sînt oprite de o forță a trecutului: Lübeckul, care, pe de altă parte, nu înțelege să cedeze nici față de dorința de monarhie absolută a Danemarcei, nici față de tendința asemănătoare a Suediei.

În lupta aceasta rolul regelui Frederic este redus. Frederic

Pașnicul este înaintea de toate duce în Slesvig, prinț german așezat pe tronul danes printr'o potrivire de interese. Întăiu el are de luptat chiar în Danemarca contra celor ce țineau cu Cristian al II-lea, care trăia încă în sufletul multor supuși ai lui : și Norvegia ținea cu dînsul, și în Seelanda și pe urmă în alte provincii era o mișcare pentru dînsul.

Regele se găsește apoi înaintea nevoii de a hotărî chestiunea Reformei, și atunci el se declară luteran. Iar, în ce privește pe supușii săi, face declarația că fiecare este liber să aleagă cum vrea, pe o vreme cînd și în Germania se ajunsese la același rezultat : al libertății religioase.

Ce l-a îndemnat la aceste ? Probabil faptul că adversarul lui, care umbla în toată lumea cătînd ajutoare ca să se așeze din nou pe tronul Danemarcei, în legătură cu Carol Quintul, era bănuît că urmărește scopuri catolice. A fi luteran însemna deci a lua garanții împotriva unei tendințe catolice, a-și cîștiga aliați în toți acei cari vor avea să lupte cu intențiile absolutiste și de catolicizare ale Împăratului.

În timpul cînd Frederic se putea crede asigurat în situația lui, se isprăvește domnia-i scurtă, și în Danemarca un partid susține pe unul din fiii lui, alt partid pe un altul. De o parte este partidul lui Cristian, care va fi Cristian al III-lea, și de altă parte partidul prințului Ioan. Nu este vorba însă de calitățile acestor principii, nu este vorba atîta nici de simpatiile pentru protestantism sau pentru catolicism ale unuia sau altuia, ci este vorba de această mare problemă care se pune și în Danemarca și aiurea : pe de o parte catolicismul, ducînd la monarhia absolută, pe de alta protestantismul, îngăduind și nobilimii să păstreze o oarecare situație și mai ales îngăduind orașelor să se desvolte și libertăților viitorului să-și găsească un înțeles, măcar în aceste orașe.

Atunci se ridică la Lübeck o mare personalitate orășenească, Wullenwever, ce poate fi așezată alături de Étienne Marcel din Franța secolului al XIV-lea sau de Cola de Rienzo, ridicat împotriva Papei în același secol al XIV-lea : se organizează prin el în oraș o nouă organizație municipală, care pregătește o armată, o flotă și începe războiul pentru a hotărî asupra tronului Danemarcei. S'a ajuns la o quasi-cucerire a regatului de flota din Lübeck, și Danemarca a stat o bucată de vreme cu desă-

vîrşire la dispoziția acestuia, care a făcut să se aleagă dintre cei doi frați regali pe acela care corespundea mai mult intereselor oraşului lor. Chiar a fost un moment cînd s'a părut că intenția este și mai îndrăzneată, și că această intenție ar fi să stabilească în Danemarca o nouă viață în afară de regalitate : astfel Danemarca, în împrejurările acestea, ar fi fost cuprinsă 'n Hansă, ar fi devenit un element adaus pe lîngă aceasta. În urma succesului însă pe care l-au avut orăşenii din Lübeck, din partea Suediei s'a produs o intervenție, ajutată de Carol Quintul, și dictatorul Lübeckului a trebuit să-și părăsească situația, să se desființeze comisia care exista pînă atunci, rebelii să părăsească oraşul și în locul lor să se așeze represintanții vechii ordîni de lucruri. Atunci Danemarca a revenit supt aripa regalității naționale.

În Suedia, represintantul puterii mirene, Gustav, ajuns prin hotărîrea dietei din 1523 rege, iea măsuri pentru a scăpa de concurența Bisericii. El chiamă la un moment dat predicatori luterani pentru a vorbi publicului. În Danemarca, de multe ori ei nu fuseseră bine primiți, fiind luați în bătaie de joc. Tot așa s'a întimplat și în Suedia. Chiar de la început Gustav Wasa luase măsuri împotriva clerului, și anume hotărîse că episcopii n'au dreptul să lase moștenire averea strînsă, și în special înlăturase un precedent, foarte vechiu în Suedia, acela ca, murind un preot, averea să nu treacă rudelor, ci episcopului acelui preot decedat. Pe de altă parte, cum Suedia avea foarte multe greutăți, s'a luat argintul bisericilor. În sfîrșit, la dieta de la 1527, din Westeras, se ieau măsuri de caracter mai general și mai radical : veniturile Coroanei sînt fixate, confiscîndu-se averea clerului. Și, pentru a cîștiga sprijinul nobililor, și acestora li se dă o parte din averile de mîna-moartă. Clerul, care avea, pe lîngă foarte multe moșii, și castele, e silit să părăsească toate aceste castele. În sfîrșit episcopii sînt numiți de rege.

După aceasta se caută a se introduce protestantismul oficial ca armă de guvernare a noii monarhii absolute, totul depinzînd de rege, care nu se proclamă șef al Bisericii suedese, ca Henric al VIII-lea în Anglia, ca Elisabeta mai tîrziu, dar toate mijloacele religioase se găsesc în mîna lui. Unele provincii nu primesc însă protestantismul. Provincia cea mai liberală și cea mai plină

de viață din Suedia, Dalecarlia, de unde plecase Gustav Wasa, se revoltă contra primirii oficiale a protestantismului. Numai prin dieta de la 1529 se va introduce liturghia cea nouă.

Regele se folosește de toate succesele acestea în politica internă pentru a hotărî la 1540 ceia ce nu avuse îndrăzneala să hotărască pînă atunci, anume că există o dinastie Wasa. Astfel protestantismul a servit în Suedia ca să stabilească o dinastie, și tot așa ar fi servit și în Danemarca, dacă n'ar fi fost legăturile cu lumea feudală germană din Slesvig-Holstein, așa încît lovitură pe care Cristian al II-lea a dat-o aici clerului nu i-a folosit lui, ci nobilimii, care va ajunge pînă în secolul al XVIII-lea să devie absolut stăpînă pe țară.

Norvegia ține să fie loială și catolică: ea care nu s'a despărțit de sentimentul de loialism și aderență dinastică, nu s'a despărțit nici de Cristian însuși.

Regele Frederic iscălește atunci un act cu privire la Norvegia, prin care făgăduiește tot ce vrea cineva. Între altele că va răscumpara insulele pierdute ale Norvegiei și anexate la Scoția, Shetlandele și Orcadele, că va veni în Norvegia spre a fi încoronat la Drontheim, că nu va aduce nobili danesi în țară, pentru ca a doua zi să facă tocmai contrariul, aducînd nobilime danesă și instalînd-o în această țară de țerani liberi cari trăiau autonomi în văile lor înguste. Nu numai atît, dar un Consiliu danes, care avea rost numai pentru Danemarca, declară coroana norvegiană ereditară, trebuind ca ea să aparțină totdeauna dinastiei regilor Danemarcei. Atunci Cristian al II-lea este primit în Norvegia și e încoronat rege legitim în Novembre 1530.

Resistența aceasta împotriva lui Frederic și a tendinței de prefacere a Norvegiei în simplă provincie danesă se întărește prin lupta contra protestantismului. Nu trebuie nici măcar să se aducă preoți luterani în țară. Lucrurile țin pînă la 1533, cînd rezistența dispăre, și Norvegia rămîne provincie danesa.

XI.

Sfârșitul luptei pentru monarhia absolută în Germania.

După ce am văzut ce se petrece în regatele nordice, după ce știm că orice lucru petrecut în regatele de Nord este în funcțiune de ceia ce se petrece în Germania, pentru că totul se învîrte în jurul planurilor lui Carol Quintul și a rezistenței care se opune planurilor lui, venim la Germania.

În acest moment, Carol Quintul se găsea în situație bună, ajungîndu-se la pacificarea provisorie. Problema protestantă nu era rezolvată, dar nici nu fusese pusă 'n adevăratul înțeles al cuvîntului. Protestanții nu se socotiau ca element despărțit de Imperiu, cu toată liga de la Smalkalden, cu toate adunările Electorilor.

Singurul care voia restabilirea unității cu sila pe baza întregii tradiții, iar nu numai a Bibliei, era Papa, care ținea să se adune un Conciliu, dar nu în Germania, ci la dînsul. S'a propus Mantova, dar au venit la Conciliu așa de puțini, încît nici nu s'au putut ținea ședințele. După aceia s'a ajuns la ideia Conciliului din Trento, în Tirol, oraș care presinta avantajul că era și aproape de defileul ducînd în Italia și, pe de altă parte, pe pămîntul Împăratului. Carol Quintul, din partea lui, de și era catolic, de și toată lumea-i bănuia intențiile absolutiste, cu toate acestea se ferise de a lua o atitudine care să-l puie în conflict cu supușii săi protestanți, și el putea spune în orice moment: dieta este aceia care a hotărît, adunarea generală germană crede că nu se poate primi cutare pretenție a protestanților; iar el însuși nu se socotia angajat.

La 1536 Împăratul, după hotărârile Conciliului, se duce în Italia, intră în Roma, face o mare declarațiune pacifică că n'are nimic de împărțit cu nimeni și că el cu Francisc, regele Franciei chiar, dorește să aibă cele mai bune relații, gata fiind să se întâlnească pe un pod, pe o corabie, pentru ca pe cale de duel să se termine cearta dintre dînsul și adversar. După aceasta se întoarce în Germania și chiamă, în 1539, la împăcare pe protestanți. Și la 1541 el încearcă, socotind că se poate ajunge cu aceasta la un capăt, convocarea unui număr de specialiști pentru ca ei să se pronunțe asupra lucrurilor. La 1544, în dietă de la Spira, la momentul cînd Carol Quintul era prins din nou într'un greu războiu cu Francisc I-iu, se ajunge la un nou «reces», care suspendă toate pedepsele împotriva protestanților, dă libertatea exercițiului religiei în Germania, introduce în Camera imperială, menită să judece procesele politice, o parte din protestanți, și Împăratul capătă ajutoare din partea protestanților împotriva lui Francisc.

Puțină vreme după aceea, supt impresia acestei uniri germane față de dușmanul frances, se încheie pacea de la Crespy, prin care se mîntuie lupta între Împărat și rege.

Atunci Carol Quintul trece la execuția măsurilor sale de reducere a Germaniei la unitate în forma monarhiei absolute și catolice. Se dă lovitura cea mare, pregătită de o mulțime de vreme. La dieta din Worms se presintă,—după ce Papa chemase din nou pe protestanți să vină la Trient și ei declaraseră că nu vin cu niciun chip la un Conciliu presădat de Papă—, Împăratul și cere ajutorul protestanților împotriva Turcilor. Apoi arată că, stăpînit numai de dorința de a se putea consacra cruciatei, a încheiat pacea cu Francesii. Protestanții însă pun chestiunea, foarte neted, declarînd că înainte de a merge contra Turcilor din afară au nevoie să se orînduiască lucrurile în ce privește Turcul cel dinnăuntru. Deci cer să se dea o situație definitivă protestantismului în Imperiu.

Carol avuse grija să cîștige un principe din Casa de Saxonia, din linia albertină, fără vot la alegerea Împăratului, un om tînăr, de foarte mare îndrăzneală politică, de calitate militară importante, vestitului Mauriciu de Saxonia, care voia înainte de toate să capete demnitatea electorală pentru dînsul. Atunci, de

și era protestant, însă nu din cei uniți în Liga de la Smalkalden, el se oferă să ajute pe Carol, mergînd mină 'n mină cu Mauriciu de Saxonia. Lui Carol puțin îi pasă de opoziția Electorului Saxoniei, Ioan Frederic, și a celorlalți principii protestanți dușmani, între cari landgraful de Saxa. Astfel Împăratul se hotărăște să dea o mare lovitură înainte ca protestanții să poată fi ajutați de tovarășii lor, markgraful de Brandenburg, Palatinul Hermann de Wied, arhiepiscopul de Colonia.

Prin urmare, după ce Împăratul negociază cu Papa, după ce-i cere o reformă a Bisericii, pe care Papa n'o primește, după ce află de moartea lui Luther, care se stinge la 1546, după ce pierduse în cea mai mare parte influența de până atunci, vine momentul cînd se poate da lovitura. La 16 April 1546 se face declarația de la Trento împotriva protestanților. Împăratul convoacă imediat o dietă de Imperiu la Regensburg, tot în 1546, și aici presintă hotărîrea de la Trento. Protestanții refuză s'o accepte; catolicii rămîn singuri de partea hotărîrii sinodului. Atunci, de oare ce protestanții refuseră hotărîrea pe care Împăratul o credea potrivită, acesta consideră pe protestanți ca rebeli și aruncă împotriva lor excomunicarea, «ban»ul, scoaterea din legăturile Imperiului. Papa, pentru a înteți mai mult lucrurile, publică în momentul acela tratatul secret dintre dînsul și Împărat, care declara că s'a aliat cu Sfîntul Scaun împotriva protestanților.

Aceștia se adună la Ulm, dar zăbovesc în stîngerea forțelor; cer ajutoare la dreapta și la stînga, în Franța, în Svițera, în Anglia, dar ajutoarele nu vin. Armata care se organizează cuprinde pe Electorul de Saxonia, pe landgraful de Hessa, pe un prinț de Anhalt, orașele Augsburg, Ulm și Strassburg. Împăratul se gasia numai cu 7.000 soldați spanioli și 5.000 de Germani. Cu toate acestea, de oare ce Mauriciu de Saxonia era împreună cu dînsul, iar Papa anunța că trimite trupe de ajutor prin Tirol, el izbutește să zdrobească pregătirile protestanților contra lui. În momentul acela, a ajuns șef absolut în Imperiu.

În felul acesta fiind stăpîn, el alcătuește un proiect de împăcare religioasă, vestitul Interim de la Augsburg, prin care s'a dat o orînduire religioasă provisorie, căreia trebuia să i se supuie fiecare: altfel ar fi fost socotit trădător, și trupele Împăratului ar fi mers asupra lui.

Situația aceasta a Împăratului ar fi putut dură multă vreme, șefii protestanților fiind prizonieri în mîna lui, dacă nu se în-țimpla cearta Împăratului cu Mauriciu de Saxonia.

Mauriciu era acum Elector, și se pare că a vrut să creeze pentru dînsul o altă Germanie, ca un Widukind în fața lui Carolcel-Mare. A licărit în mintea lui ideea, foarte ispititoare, de a face o Germanie protestantă, sprijinită pe Danemarca, regatele de nord. Svițera, Franța la întîmplare, și care să joace un mare rol în istoria universală. Atunci ei se revoltă pe neașteptate împotriva Împăratului; chemînd într'ajutor pe Henric al Franciei, moștenitorul lui Francisc I-in, acesta se declară „protector al libertăților germane“. Trupele lui, conduse de conetabilul de Montmorency, se presintă la Rin: Metz cade, Toul și Verdun au aceeași soartă; Strassburg resîstă. Francesii aveau intenția să meargă mai departe, pîna la Spira, și s'a negociat pentru intrarea lor în acest oraș, dar li s'a rîspuns de locuitorii că nu sînt dispuși să primească trupe franceze.

În acest timp Carol Quintul, bolnav, cu genunchii înțepenii de reumatism, fugia, dus în litieră, pînă vîlle Tirolului, și era să fie surprins de Mauriciu de Saxonia la Inssbruck, de n'ar fi fost dus cu toată iuțea.

Cu toate acestea prestigiul Împăratului era așa de mare în vremea aceea, încît nimeni nu se putea gîndi să treacă, nu peste păcatele persoanei lui, ci peste valoarea autorității și situației lui. Așa încît Mauriciu de Saxonia se înțelege cu Împăratul, și Carol în curînd nu mai avea dușmani, — și pentru că Mauriciu, întrînd într'un conflict cu prințului de Brandenburg, moare în lupta cu dînsul. Cu moartea lui Mauriciu se rezolvă problema. La Passau se chiamă o nouă adunare germană, și se încheie o convenție care nu face decît să pregătească ceia ce se iscalește 'n 1555, în dieta de la Augsburg: adecă pacea religioasă în Germania. În pacea aceasta protestanții sînt recunoscuți și au toată libertatea religioasă; în schimb măsuri grele sînt luate față de principii eclesiastici cari ar trece la Reformă. Ei n'aveau dreptul să secularizeze averile lor. În același timp se luau măsuri și în ce privește supușii de altă religie cari ar fi trecut de la catolicism la Reformă.

Totuși se ajunsese astfel la o situație din care niciun Suveran nu poate să iasă. Până nu se luase hotărîrea de a se transforma Germania în sens monarhic absolutist prin înlăturarea protestantismului în folosul catolicismului, se putea găsi mijlocul de a se evita anume greutăți, dar acum greutățile erau așa de puternice, încît Carol Quintul nu le mai poate birui.

Atunci se hotărăște să abdice. Dar abdicarea n'o face într'un singur loc și într'un singur moment pentru toate țerile, ci pe rînd pentru fiecare din țerile unde stăpînise : părăsește întăiu drepturile asupra Țerilor-de-Jos și părților burgunde, pentru ca altă dată să părăsească și drepturile asupra Spaniei, iar, în ce privește Imperiul, unde voise să aducă pe fiul său, Filip al II-lea, el e lăsat pe sama lui Ferdinand, fratele ales rege al Românilor, ceia ce însemna succesori la tronul german¹.

Să vedem ce reprezintă această întreită părăsire de drepturi din partea lui Carol Quintul între 1554 și 1555 pentru ca apoi să cercetăm ce rezultă din dispariția lui ca Împărat în Germania.

Evident că, odată ce moștenitorul lui Carol nu mai este în același timp și moștenitorul ducilor Burgundiei în Țerile-de-Jos și regiunea renană, odată ce nu mai e în același timp rege al Spaniei și Împărat, se sfarămă ceva, un lucru care nu era ca pentru timpurile acelea, dar pe care Carol, cu puterile-i extraordinare și însușirile lui personale vrednice de luare aminte, se încercase a-l face. Acesta este sensul abdicărilor de la 1554-6 : nu se mai poate ca același om să fie pe de o parte moștenitorul unei strălucite stăpîniri feudale pe Rin, pe de altă parte moștenitorul regilor spanioli din evul mediu și tot de odată să aibă Germania, ba chiar să încerce a avea în Germania o situație și un sens asămănătoare cu situația și cu sensul pe care-l avea în celelalte două țeri. Astfel se învederează că nu se poate să meargă împreună aceste trei formațiuni politice : formațiunea burgundă, cu Belgia, Olanda, Alsacia, Lotaringia și anume legături cu Svițera, regatele spaniole și Imperiul.

În cel d'întăiu moment se părea că separația se va face numai între două grupuri. Imperiul nu se putea acomoda, în ce

¹ Regelui Franciei îi trimete un sol anume pentru a părăsi situația sa în Ordinul cavaleresc al vecinului său.

privește viața lui de acum înainte, cu datinile politice și obiceiurile de spirit din provinciile ereditare, și prin urmare ar fi fost o despărțire între ceia ce Carol Quintul a moștenit și ceia ce a căpătat. Coroana germană era însă o coroană căpătată. Dacă urmașul lui, Ferdinand, cum vom vedea îndată, mai are, pe lângă vechile posesiuni ale Casei de Austria, Ungaria și Boemia, le are pentru dînsul, în calitatea lui personală. Se va vedea însă în curînd că nici Țerile-de-Jos nu pot să trăiască în legătură cu Spania, că, prin urmare, precum existau alte datini în Imperiu și alte datini în regiunile ereditare, — afară de părțile austriace, care nu intră în socoteală —, tot așa existau alte datini și alte necesități de viață în regiunile renane, și alte datini și alte necesități de viață în legătură cu țerile iberice unite, în Spania lui Ferdinand și a Isabelei. Deci desfacerea în două va face loc la altă desfacere în trei, și se va evidenția în felul acesta pentru toată lumea că în epoca modernă nu se mai poate merge cu elementele cu care se mergea în evul mediu. În evul mediu elementul de autoritate superioară decidea, și nimeni nu întreba cu privire la realitățile dincolo de marginile dreptului. Dar, precum în evul mediu se putea desprețui o realitate fără autoritate, tot așa în epoca modernă se rîde de o autoritate care n'are mijloacele trebuitoare ca să se coboare în realități.

În al doilea rînd, în evul mediu, ca să se înțeleagă cineva o sumedenie de lucruri, trebuie tabelele genealogice, care explică pentru ce teritorii fără relațiuni geografice sau etnografice între ele, fără similitudine de instituții, fără nicio concordanță în ce privește aspirațiile lor, se pot găsi strînse în aceeași mîină și acel care le are în mîină le poate guverna foarte ușor. Pentru că motivul genealogic avea importanță covîrșitor mai mare decît în timpul nostru. Motivul genealogic trecea peste realitatea geografică, peste cerințele etnografice, peste rosturile popoarelor.

Încă un lucru : în evul mediu, dacă un suveran avea provincii de o parte și de alta, fiecare dintre aceste provincii se guverna după rosturile ei speciale, și el n'avea dreptul să schimbe nimic înăuntru fiecărei țeri, așa că, la urma urmei, omului îi era indiferent dacă suveranul se chema așa sau altfel ; suveranul cel adevărat nu era omul de pe tron, ci datina, pe care n'o putea dărîma nimeni. Un exemplu în această privință este Austria

așa cum s'a păstrat până chiar în epoca modernă. Noi zicem : Austria, dar de fapt erau Statele austriace ; așa a fost până supt Maria-Teresa și Iosif al II-lea. În actele de până 'n secolul al XVIII-lea chiar, *Oesterreichische Staaten* aceasta este formula : Statele austriace de sus și de jos. Numai cu Maria-Teresa și cu Iosif s'a îndrăznit să se încerce o unificare a tradițiilor deosebitelor State austriace.

Și, odată ce lucrul este așa, se înțelege bine de ce nu mai poate să meargă nici Spania împreună cu Țerile-de-Jos. Carol Quintul a respectat foarte mult viața osebită a provinciilor care se găsiu adunate supt mîna lui, și mai ales pentru Țerile-de-Jos avea respectul unui fiu al acelor locuri, căci acolo fusese crescut. De și a vorbit mai mult spaniolește, îndăratnicindu-se a se rosti așa înaintea Germanilor, căroră punea să li se traducă în latinește sau în nemțește ce spunea, pe dinnă-untru a rămas flamand. La Burgundia lui, la provinciile renane a ținut mai mult ca la orice. Aici el n'a inovat nimic. Acei cari i-au represintat pe dînsul erau : regina Maria, sora lui, o femeie mică, slabă, uscată, cu talent în a conduce cai sălbateci, și cardinalul Granvelle. Ei au guvernat cu o deosebită cruțare : oamenii nu s'au simțit supușii regelui Spaniei, ci numai ai coboșitorului ducilor lor de odinioară, cari, aceștia, Ioan-fără-frică, Filip-cel-Bun și chiar Carol Cutezătorul, trăiau încă 'n conștiința și 'n iubirea poporului peste care stăpîniseră. Nici Spania nu s'a simțit că este supusă unui regim burgund. A simțit-o la început, cînd se trimesese guvernatori cari nu erau de acolo, dar, pe urmă, după cardinalul Adrian, Carol și-a dat sama că Spania trebuie guvernată prin Spanioli. Și în Imperiu, chiar dacă ar fi izbutit să fi introdus catolicismul în măsură mai largă și ar fi zdrobit pentru totdeauna puțința prinților protestanți de a lua o atitudine împotriva lui ca Împărat, nici prin mînte nu i-ar fi trecut să facă din Germania un loc unde să poată trece obiceiurile de cîrmuire din Țerile-de-Jos sau din Spania.

Cu Filip al II-lea însă, acolo unde se poate înfige, va fi altceva : scăpînd de Imperiu, pe care dorise totuși să-l aibă, strîns numai în teritoriul ereditar, el va înțelege să creeze o monarhie modernă fără deosebire în ce privește caracterul și dorința locuitorilor, fără cruțare în ce privește dreptul medieval

transmis până în timpurile moderne, la care oamenii țineau ca la sufletul lor.

De aici înainte în Spania nu se mai schimbă nimic: nobilimea este toată la discreția Curții: având atita drept că stă cu pălăria pe cap înaintea regelui și se presintă înaintea lui în anumite iorme la ceremoniile pe care le vor împrumuta și Francesii, prin Ana de Austria, soția lui Ludovic al XIII-lea: *grand lever*, *petit lever* și ceremonia cămășii regale în fiecare dimineață. Încolo, și nobilimea e absolut la dispoziția regelui. Clerul spaniol, puternicul cler spaniol de odinioară, era tot, ca și Inchisiția, numai un instrument de domnie pentru acesta, de obicei înțeles cu Papa din cauza împrejurărilor din Germania și a luptei contra protestanților. Rar s'a găsit un Papă, ca Paul al IV-lea, care să mai aibă vechea ilusie că regatul de Neapole ar putea reveni Sfântului Scaun: după actul de omagiu făcut de Normanzi, cândva. Papa este, cu binecuvântarea sau excomunicarea lui, la dispoziția regelui spaniol. Când, în timpul războaielor religioase din Franța, mama viitorului rege Henric al IV-lea, Ioana d'Albret, trecută la calvinism, caută să introducă obiceiurile reformate în mica ei țară, Navara francesă, Papa i-a cerut formal să restabilească vechea religie, i-a pretins să vie să se explice la Roma, și, ea refuzînd, a excomunicat-o.

În ce privește comunele, ele nu mai joacă niciun rol. Comunele acestea înfloresc foarte mult, dar lumea rămîne la petrecerile ei, căci Spania cuprinde acum motorul principal al vieții politice și militare din acest timp. Sevilla, de exemplu, sau Toledo, prin numărul populației și strălucirea vieții sociale, capătă un caracter care le apropie de Roma în vremurile ei de splendoare. Tot așa cum Roma cerea petreceri neconținute și distribuția de pîne asigurată, *panem et circenses*, tot așa oamenii cari înainte erau gata, la orice încălcare de drepturi, să iea armele împotriva regelui, fiii acelor cari luptaseră împotriva lui don Carlos Primero, se mulțâmiau cu tragediile de teatru: atunci iea o dezvoltare extraordinară teatrul iberic, și Lope de Vega, cu nesfârșitul număr de piese al uimitorului său geniu, este stăpînul sufletului spaniol.

În Țerile-de-Jos va fi alt ceva. Dar deocamdată să vedem ce s'a întîmplat în Germania, unde Ferdinand a devenit Împărat.

Aici observăm, cu privire la persoana șefului încoronat al țerii, o foarte mare schimbare. Carol Quintul a fost ales și, după ce a fost ales, s'a încoronat; au trecut apoi câțiva ani, până ce, îndată ce împrejurările germane și cele de aiurea i-au permis s'o facă, s'a dus în Italia și a sărutat papucul Papei, întovărășindu-l în situația umilă 'n care un Împărat din evul mediu întovărășia pe Papii cei puternici de atunci. Aici a primit coroana regilor lombarzi și alături de dînsa coroana Cesarilor romani. Cît privește pe Ferdinand, el se mulțamește însă cu o alegere foarte veche și o încoronare care datează din aceeași vreme. El nu întrebă pe Papă de loc în privința aceasta : au fost chiar oarecare protestări din partea lui Paul al IV-lea, dar Ferdinand n'a avut cituși puțin gîndul de a merge în Italia : coroana regilor lombarzi și cealaltă îi erau cu desăvîrșire indifferente. Este deci un Împărat într'un sens cu totul deosebit de sensul Împăraților celor vechi. Carol Quintul era un om căruia-i plăcea strălucirea, averile imense, pietrele scumpe, mărgăritarele, brocardul de aur ; îi plăceau solemnitățile, în care o lume întregă să se strîngă cu un fel de adorație pentru persoana sacră a Împăratului : era la el, în dorințele acestea exagerate, ceva din psihologia bolnavă a mamei lui. La Ferdinand nimic din toate acestea. Un biet omuleț bolnăvicios, destul de urît, sfios, în care trăia parcă mai mult Ferdinand de Aragon, cel care mergea calare pe un catîr, cu câțiva oameni după dînsul, ca să întilnească oameni cari dispuneau de o suită mult mai numeroasă decît a lui.

Ferdinand, deci, rupe legăturile care existaseră neîntrerupt pînă în momentul acela. Maximilian nu se încoronase, pentru ca nu-l poftise nimeni. Ferdinand era însă cu totul în altă situație. Imperiul își pierde astfel cu desăvîrșire caracterul de sfințenie și devine o formațiune profană a timpurilor noua. În același timp se mai face un lucru : Ferdinand își avea partea lui în Statele austriace, care nu se întindeau numai asupra Austriei, Cariutiei, Carniolei, Stiriei și Tirolului, ci și asupra unor părți din Alsacia în secolul al XV-lea : acolo era un Sigismund de Austria. Dar Ferdinand este, în același timp,—ca unul care ține o Iagelonă, sora lui Ludovic al II-lea cel mort în lupta de la Mohács, și beneficiază de dublul contract de căsătorie și de moștenire dintre Iageloni și Casa de Austria, — rege al Ungariei și al Boemiei. În

Boemia, husitismul, după ce-și pierduse toate consecințele sale revoluționare și ajunsese la simplele regule ale utraqismului — împărțășenia supt amîndouă formele, și cu vin și cu pîne —, după ce căpătase o regalitate națională cu Gheorghe Podiebrad, înainte de a trece în stăpînirea Iagelonilor din Polonia cu Vladislav al II-lea și Ludovic —, nu e o piedecă absolută. I se cere aici regelui un singur lucru : să respecte cè rămăsese din utraqism supt raportul religios și din luptele revoluționare supt raportul politic, și, neșinîndu-se de datoririle luate, va avea să ducă o luptă lungă grea cu adversarii săi. Totuși, cu oarecare concesii, Boemia era o provincie admirabilă, pe care Ferdinand se putea sprijini. În al doilea rînd, el are în Ungaria, dacă nu toată moștenirea lui Ludovic, pentru ca ea se sfărîmase după Mohács, măcar o mare parte dintr'însa (partea răsăriteană, Ardealul, «comitatele exterioare», care se întind pănă la Tisa, erau ale lui Ioan Zápolya, și vor fi ale fiului său, Ioan Sigismund). Pe de altă parte, Sultanul Soliman a intervenit, după moartea lui Ioan Zápolya, ca să sprijine pe fiul acestuia, pe Ioan Sigismund, căruia Turcii îi ziceau Ștefan, după Ștefan-cel-Sfînt, și aceștia s'au așezat la Buda, care a devenit reședința beglerbegului ce stăpîniă toată inima Ungariei de odinioară. Mai pe urmă stăpînirea Turcilor s'a întins și de-a lungul Tisei, unde la Solnoc și Seghedîn erau begi. Timișoara ajunge reședința unui Pașă. Ba Soliman urmăria planul de a cuceri toată Ungaria pentru dînsul, și el a murit înaintea cetăței Sighet, într'o ultimă încercare de a supune toată Ungaria. Cu toate acestea lui Ferdinand îi rămăneau trei părți din regatul de odinioară, și partea lui îmbrățișa posesiunile Sultanului : era întăiu Ungaria Superioară, cu Pressburgul, pe de altă parte Ungaria de Vest, locuită în mare parte de coloniști germani veniți din evul mediu, așa-numiții Hinzi, și în sfîrșit toată partea de Sud - Croația, Slavonia, cu influența care se putea exercita asupra Bosniei și părților de Nord ale Peninsulei Balcanice.

Dacă regele-Împărat Ferdinand ar fi trăit în secolul al XIV-lea, din cele două lucruri pe care le avea : o autoritate în Germania fără posesiuni și, pe de altă parte, în părțile celelalte o posesiune cu autoritate inferioară și în unele privinți dubioasă, — pentru că și Zápolya fiul se considera ca rege legitim

al Ungariei, — lucrul cel important ar fi fost regiunea unde avea autoritate fără posesiuni, și nu regiunea cealaltă, unde avea posesiuni fără autoritate în același grad; dar în secolul al XVI-lea, cu ideile moderne, lucrul de căpetenie este unde se află pământul, veniturile și soldații, și această regiune era Boemia și Ungaria. Și anume în Ungaria regele era mai tare decât în Boemia. Căci în Ungaria nu fusese revoluție, cum fusese al ui Huss și a utraquiștilor dincolo.

Dar în Imperiu Ferdinand se convinsese de un lucru: că el nu poate cucerii nimic. Toate silințele lui Carol Quintul, om cu altfel de mijloace și în timpuri mai prielnice, nu izbutiseră; Ferdinand nici nu mai încearcă să steie pe basa păcii religioase stabilite de Carol înainte de a pleca din Imperiu: fiecare prinț poate să facă ce vrea, și nimănuia nu-i sta în gând să hotărască situația lor religioasă. Începe deci Palatinul, după aceia secularizează averile Bisericii Electoral de Brandenburg; urmează apoi orașele. Fiindcă acum nu mai sînt decît prinți mari și orașe: prinții mici au dispărut în turburările acestora ale Reformei.

Orașele sînt niște adevărate mici republici. E chiar foarte interesant să urmărească cineva istoria orașenească a Germaniei în această epocă. De exemplu Ulm, care odinioară avuse o mare importanță, pentru că pe aici trecea drumul către Alpi, cuprindea capitaliști foarte bogați, și chiar în epoca aceasta cîțiva dintre ei năuisează corăbii, pe care le trimet în America: Venezuela e creată de soldați trimiși de negustorii din Ulm, și o bucată de vreme ei au păstrat posesiunea aceasta americană. Atunci orașele se hotărăsc să procedeze de la sine în problema religioasă. Parohiile se adună pentru a se hotărî ori pentru catolicism ori pentru luteranism, și orașele se deprind a administra astfel singure afacerile lor religioase. Iar de aici pînă la ideea să-și hotărască singure și celelalte afaceri nu este decît un singur pas.

Ferdinand, neavînd nimic de cîștigat în Imperiu, și Boemia nefiind o țară cu perspective, tînde să refacă Ungaria supț stăpînirea lui, purtînd lupta împotriva Sultanului. Și i se dau contingente Împăratului, odată ce cu aceste contingente el nu urmărește să stabilească o nouă ordine germană: pe șeful cru-

ciatei îl ajută Germania, iar nu pe Împăratul care ar fi voit să impune autoritatea lui în cuprinsul Germaniei înseși.

După ce dispăre Soliman-cel-Măreț, Ioan Sigismund Zápolya din Ardeal, nesimțindu-se susținut de Sultanul care vine după Soliman și căruia-i este nesfârșit inferior, Selim al II-lea, — un bețiv care a și murit de indigestie și beție —, e silit să se înțeleagă cu urmașul lui Ferdinand, Maximilian, și-i cedează calitatea de rege unguresc, cu condiția ca el să păstreze cît o trăi titlul de Craiu și să aibă Ardealul și comitatele exterioare.

Maximilian deci succedă lui Ferdinand în Ungaria, călcînd și dreptul Ungurilor de a se pronunța asupra regelui lor. În același timp și în Imperiu se pîndește momentul potrivit pentru a impune pe acest nou Maximilian, cum Carol Quintul impusese pe Ferdinand.

Dar, pentru a purta războiu împotriva Turcilor, pentru a încerca să capete Ungaria, pentru a juca rolul cel mare de reprezentant al ideii de cruciată, înăuntru e nevoie de mijloace pe care nu le puteau da nici Statele ereditare austriece, nici Boemia cu privilegiile ei, de care nimeni nu se putea atinge, și nici Ungaria, fărîmițată, în care totuși trebuia să convoace cîeva o urmă de dietă pentru ca să capete subsidiile trebuitoare. Și, de oare ce războiul cere bani și Împăratul nu este monarh absolut nicăieri, și niciun tesaur nu-i stă deschis fără vreme, el se adresează în chip firesc rudei sale spaniole¹, și Filip al II-lea ajunge în felul acesfa să fie marele bancher, marele depositar de soldați al catolicismului și monarhiei absolute. Așa încît Filip este de fapt mult mai tare decît fusese Carol Quintul. Carol Quintul este în Germania și trebuie să țină sama de Germania fără a o domina; Filip nu este în Germania, nu este dator să țină sama de Germania, dar cu toate acestea, indirect, prin banii și soldații lui, o domină.

Astfel întrăm, prin anii 1570, în acea eră din istoria Europei care se poate numi era lui Filip al II-lea și care durează până la începutul secolului al XVII-lea.

¹ Maximilian ținea pe fiica lui Carol Quintul.

XII.

Reforma în Franța și influența ei asupra instituțiilor.

Dacă mișcarea lui Zwingli este, cum am spus, în legătură cu tot trecutul poporului elvețian și cu nota dominantă a poporului țărănesc din văile Alpilor, mișcarea calvinistă e în raport cu toată dezvoltarea burghesiei franceze, cu faza în care se găsește în Franța de la 1530—40 mișcarea Renașterii și cu nevoile înseși ale acestei societăți franceze.

Franța nu pierduse niciodată basa ei veche, care era a unei burghesii dezvoltate normal încă din evul mediu. La începutul secolului al XVI-lea, fără să aibă orașe libere, cum erau ale Hansei, ale Rinului, ale Suabiei, cu dreptul de a se cîrmui în interior cum voiau, de a încheia legături între dînsele, de a da direcția unei politici speciale a lor, ea avea o viață burghesă foarte puternică, sprijinită pe moravuri de familie și în legătură cu breslele, cu deprinderea negustorilor de a lucra împreună, — toate lucruri de care trebuie să se țină samă cînd este vorba de Calvin. Dacă Zwingli este un preot de sat cu caracter revoluționar, care pornește pe drumul ce i-l arătau mediul rural din care a răsărit și în mijlocul căruia a trăit dacă Luther este un profesor de teologie, care-și are textul lui și e în stare să ducă războiul de o viață întreagă pentru un cuvînt din acest text sacru imutabil, în ce privește pe Calvin lucrul este cu totul altfel. Acesta a trăit într'un mediu provincial frances, de bună chibzuială gospodărească, pe basă de libertate relativă a celor cari fac parte din gospodăria aceasta, și va introduce deci și în concepția-i religioasă caracterul vieții pe care o cunoaște.

Așa încît, cînd, la 1535, apare vestita lui carte, la început mai mică și căreia pe urmă i-a dat dimensiunile unui fel de constituție, „Institutio christiana“, tipărită și în latinește și în franzește, în ea nu se cuprinde numai un număr de idei religioase, precum era predestinația, ideea că omul este merit, orice ar face, să ajungă numai la capătul hotărît de voința divină, ori lepădarea unor anumite obiceiuri ale religiei catolice, pe care nu le găsia întemeiate în dogmă, ca prezența reală în euharistie (a trupului și sîngelui Domnului), ori lipsa de rost a liturghiei, o inovație tîrzie, pe care o înlocuia cu cîntarea psalmilor, ci un întreg îndreptariu de organizație socială și politică, pentru a întemeia o nouă societate.

În această nouă organizație se înlătură cu desăvîrșire principiul de autoritate tradițională, moștenită, de drept divin: voia lui Dumnezeu nu se manifestă într'o anume familie, trecînd de la unul la altul, după cum moștenește coroana, ci se exercită asupra comunității creștine întregi.

Temeiul este obștea credincioșilor; ea se adună, ea formează sinodul, care poate să-și delege puterile consistoriului de provincie.

Calvin a avut prilejul să aplice acest sistem la Geneva. A găsit aici un oraș foarte voios, doritor de petreceri, care nu se deosebia întru nimic decît printr'o mai mare ușurătate de moravuri de unele orașe franceze vecine. După ce și-a impus constituția, Geneva s'a transformat cu desăvîrșire, căpătînd un aier de virtute intratabilă. Rigorist, de o moralitate absolută el însuși, Calvin a voit să impună și altora cari n'aveau aceleași aptitudini ascetice teoriile lui, și aici a izbutit. Medicul Michel Servet, numai pentru că a fost de altă părere în ce privește dogma, a ispășit în chipul cel mai crud, ars de viu.

Cînd aceiași doctrină calvină a pătruns în Scoția, ea a găsit aici oameni obișnuiți să lupte între ei de la vale la vale, nobili cari individual nu se puteau împăca între dînșii, o regalitate care ținea cînd cu un partid, cînd cu altul; a mai găsit la moartea lui Iacob al V-lea Stuart ca regentă în numele fiicii sale, Maiei, văduva lui Francisc al II-lea din Franța, pe Maria de Lorena, sora fraților de Guise și a cardinalului de Lorena. Și doctrina a dus lupta împotriva regalității. Imediat John Knox care represinta spiritul calvin, ca Théodore de Bèze la Geneva,

se pune în fruntea preoților lui, singuri șefi în acest regim «presbiterian», cu sinoade și consistorii, și înseamnă neiertător toate păcatele față de morală ale Mariei Stuart, — și ele erau multe, pentru că regina trăise în societatea francesă din vremea aceia, care afișa fără rezerve un anume fel de viață. Și rezultatul a fost că națiunea s'a desfăcut de regină, care a putut fi, mai târziu, prinsă de Elisabeta, vara ei, ținută în închisoare optsprezece ani și în cele din urmă decapitată fără ca Scoția presbiteriană să se fi simțit atinsă în sentimentul ei dinastic.

În Franța însăși doctrina lui Calvin s'a răspândit atât de răpede, încît a putut spune cineva că într'un anume moment trei șferti din Franța Curții și orașelor era atinsă de eresie. Doar mărturisește însăși fata Ecaterinei de Medicis, Margareta, viitoarea soție a lui Henric al IV-lea, în memoriile ei, că și fratele ei, ducele de Anjou, mai târziu Henric al III-lea, trecuse la calvinism și-i ardea ceaslovul, «livre d'heures», și mătănile, până ce mama lor a intervenit cu toată autoritatea ei. Se cîntau prin colțuri, spune ambasadorul venețian, psalmii traduși de Clément Marot.

Pe de altă parte, propaganda lui Calvin e în legătură cu introducerea spiritului Renașterii în Franța, unde el este mult mai puternic decît în Germania. Aici sînt oameni foarte învățați: Luther făcea parte dintre dînșii ca și Melanchthon, Crusius și alții. Dar n'a existat acea iubire generală pentru învățătura latină, pe care o întîlnim în cercurile burghesiei francese. În Franța tipografi și editori de cărți, oameni foarte erudiți ei înșiși, știind latinește și grecește, participau, cu tot cercul lor, la mișcarea în fruntea căreia stătea Collège de France, unde înainte de toate se dădeau lecții de limbile vechi.

Pe cînd la Germanii contemporani avem numai un număr foarte mic de memorii, în Franța este o adevărată îngrămădire a lor, toți participînd la aceasta: bărbați, femei, oameni din deosebite categorii sociale, militari și civili, preoți și laici, catolici și protestanți; și toți scriu frumos, interesant, poate prea mult pentru lucruri prea mici. Și din această cultură se desfăcea ideia libertății, pe care cei vechi n'au avut-o cum ni-o închipuim, de și sîntem deprinși să credem că libertatea antică era mai mare decît cea contemporană.

Se mai poate adăugi un al treilea lucru. În Germania sînt fel

de fel de nobili neastîmpărați, unii de genul aceluia care a servit lui Goethe ca erou în piesa „Goetz von Berlichingen“, un adevărat tip la mijloc între stăpînitorul de feudă mică și hoțul de drumul mare, dar, am văzut, ei sînt în sama noului șef monarhic. În Franța însă este o singură autoritate, a regelui. Pe lângă dînsul sînt urmașii unei cavalerii care a cunoscut toate țerile, până în Orientul depărtat¹. Oamenii aceștia găseră de lucru până la încheierea păcii de la Cateau-Cambresis, prin care încetează îndelungatul duel între Casa de Austria și Casa de Franța (1559). Atunci ei, nobilii deprinși să găsească glorie și pradă, căpeteniile de bande ca un Agrippa d'Aubigné, ostași strașnici cari nu pot găsi răgazul lor supt un acoperiș, se bucură de mișcarea lui Calvin, căci văd în ea un mijloc înedit de a turbura țara.

O luptă se deschide, și de o parte se găsește familia de Bourbon, cu Antoine de Bourbon, incapabil să joace acel rol mare la care-l îndreptăția numele său, pe de altă parte Condé, cel d'întăiu, care joacă un rol de căpetenie. Și pe lângă dînșii sînt o mulțime de alții, ale căror nume nu s'au fost auzit până acum, un Coligny; una din victimele măcelului în ziua de Sf. Bartolomeiu și alții. De partea catolică, nu regele conduce mișcarea. Henric al II-lea, hotărît a stîrpi pe „luteranii“ din țara lui, a murit tînăr printr'un accident; fiul, Francisc al II-lea, se stinge în cea dintăiu tinereță; Carol al IX-lea își petrece viața la vînătoare și în zăcare la pat. Cu toate că Ecaterina de Medici se amestecă în toate, autoritatea regală se resimte. Protes-tanții au în fața lor familia de Guise, relativ nouă. La 1527 se creiază pentru niște cadeți din Casa de Lorena ducatul lor, după sistemul de a se face duci noi, înlocuind pe vechii „pairs de France“, vechea aristocrație teritorială din evul mediu, dispărută în mare parte. Unii pretindeau că familia de Guise se coboară din Carol-cel-Mare prin Carol de Lotaringia, și frații înfățișau genealogia lor cu orice ocazie și chiar o opuneau Casei de Valois, care avea, ziceau ei, o origine mult mai recentă.

Atunci regalitatea se unește în chip firesc cu partea cuminte a burghesiei, cu membrii Parlamentului, visînd de transplantarea revoluției engleze. Magistrații nu mai îngăduie impunerea

¹ V. *Istoria poporului frances*, capitolul respectiv.

decisiilor printr'un «lit de justice» regal. În nobilimea aceasta «de robe», cum se numia după haina magistraților, erau oameni, ca Michel d'Hôpital, Cancelarul, cari represintau un spirit de împăciuire. Și mai târziu s'a ivit un întreg partid, «des politiques», care căuta să împiedece o ciocnire care, de fapt, nu se putea opri.

Atunci a început o serie întreagă de lupte, urmate de-o pace de câteva luni de zile, și Franța se va menține în starea aceasta până în momentul cînd Henric al III-lea va fi ucis de un fanatic.

Iar, cînd, după asasinarea lui, Henric al IV-lea, considerîndu-se ca Moștenitor al Tronului, se pune în fruntea partidului hughenot, calvinist, el întîlnește în față-i regalitatea spaniolă a lui Filip al II-lea.

Aici, în Spania, tot luptele religioase contribuiseră a face din urmașul lui Carol Quintul un suveran mult mai ascultat și mult mai respectat de cum fusese odinioară Împăratul însuși. Și Filip al II-lea a fost ascultat ca tiranul cel mai cumplit, nu pentru că s'ar fi introdus o schimbare în organizația țerii, care a rămas întocmai ca și înainte, ci din alt motiv: Filip a ajuns ca în adevăr să fie represintantul, și în Spania și pretutindeni aiurea, al politicii catolice. Cruzimea lui, caracterul lui neiertător, nu sînt datorite pasiunii, căci era un om tăcut, rece, incapabil de porniri pedepsitoare din mînie; ci toată acțiunea lui se datorește rolului de susținător implacabil al catolicismului pe care-l joacă pretutindeni.

În Franța, în înțelegere cu Ecaterina de Medicis, el a provocat măcelul protestanților din noaptea Sfîntului Bartolomeiu. Pe de altă parte, în Țerile-de-jos, unde Carol fusese considerat ca un stăpîn iubit, un adevărat tovarăș al nobililor săi, Filip a jucat același rol de stăpîn. Din ce-i lăsase tatăl, la retragerea lui, în program, el s'a ținut, înainte de toate, de înlăturarea eresiei, de zdrobirea oricărei tendințe de divergență supt raportul religios.

În Țerile-de-jos regele spaniol are ca regentă pe sora lui, Margareta, pe care rechemînd-o ca prea blîndă, trimete acolo pe ducele de Alva, de pe urma căruia a perit nobilul conte Egmont, care cîștigase atîtea victorii pentru Spania, pentru că avea înțelegeri cu șeful răsculaților, principele de Oranje

(Orange), și contele de Horn, pentru aceeași «vină»; miș de oameni au fost jertfiți pentru ca să se împiedece întinderea reformei în Țerile-de-jos. După ce s'a dus contele de Alva, regele Spaniei trimite în Țerile-de-jos pe Alexandru Farnese, care propunea un program mai blînd, dar Filip i-a spus limpede că e mai bine să piardă această provincie decît să rămîie o țară de eretici n stăpînirea lui. Și provinciile au fost pierdute, fata lui Filip, Isabela, stăpînind numai pe cele rămase catolice, iar celelalte au alcătuit Statele Unite olandese, Republică pe care Europa nu o va recunoaște decît după o jumătate de veac, în urma păcilor din Vestfalia, la 1648.

Astfel de pe urma luptei duse de Filip pentru catolicism, monarhia absolută devine o stăpînire de caracter oriental, cum fuseseră vechile monarhii din anticitate, în Răsărit. Căci, în Franța, Henric al IV-lea, în aparență un spirit larg, un om care înțelege cum poate să aibă cineva altă părere decît părerea lui, a pregătit și el prin mijloace blînde același lucru pe care Filip l-a făcut prin mijloace violente în Spania și la gurile Rînului.

În adevăr, în luptele religioase nobilimea francesă se usase. Același fenomen cu ce se petrecuse în Anglia, cu un secol înainte, prin lupta dintre cele două Rose. Atît de mult se usase Anglia atunci, încît țara s'a lăsat stăpînită de un om mediocru ca Henric al VII-lea, de un om stricat, trivial, cu înfățișare grosolană, ca Henric al VIII-lea, de un copil bolnăvicios ca Eduard al VI-lea, de o femeie rea ca Maria Tudor, soția lui Filip al II-lea, cu care figurează în medalii ca «regi ai Spaniei și Franciei, ai Ierusalimului etc.». Cu toate că Reforma fusese pornită și codificată de Henric al VIII-lea, fiindcă regina se întîmplase să fie acum catolică, Anglia și-a schimbat forma religioasă. După moartea ei, cînd a venit pe tron Elisabeta, o protestantă, Anglia e readusă apoi la protestantism. Și, cu toate slăbiciunile reginei nemăritate și violențele ei, ea a fost tot așa de respectată în țară la dînsa cum a fost, în Spania lui, Filip.

În Franța, Henric s'a mai folosit de un lucru: catolicii ceruseră sprijinul regelui Spaniei, care li-a dat banii trebuitori pentru cauza catolică și a trimis și soldați, ca să poarte pe teritoriul frances lupta, supt steagul spaniol. Astfel Henric a ajuns

să însemne reprezentantul spiritului național frances față de tendința de cotopire a regalității spaniole. Și atunci aceiași burghezie pe care o vedem ridicându-se pentru calvini la mijlocul secolului al XVI-lea se ridică, la Paris, pentru regele, oricare ar fi fost caracterul lui religios, numai pentru că era Frances.

În fața ligei catolice, în fruntea căreia fusese pus cel de-al doilea duce de Guise, iar, după asasinarea lui, cardinalul de Lorena, pe care-l proclamaseră Carol al X-lea, s'a ridicat bunul simț satiric al poporului din Paris. La proclamațiile umflute în stil spaniol, poporul parisian răspunde cu gluma corosivă din „Satira Menípee“, în care toți oamenii Ligei sînt înfățișați ridiculi. Și Henric vine, pe de altă parte, ca reprezentant al poporului rural, care voia liniște casă-și caute de ogoare.

Ajungînd astfel a întrupa națiunea francesă întreagă, Henric al IV-lea, cu toată simplitatea lui, domină, până ce un asasinat pune capăt zilelor lui. Încunjurat de o Curte ale cărei cheltueli, la 1576, fuseseră de 18 milioane și începeau acum să se îndoiască, el avea lîngă dînsul 48 de medici, 34 chirurgi, 13 capelani. În palatul lui era un «Grand Maître d'hôtel», un maître des requêtes; 3—4.000 de nobili stăteau din datorie necontent în preajma lui, hrăniți din veniturile Curții. Era și o întreagă armată de „gardes du corps“ (pe lîngă „Suisses“), și un roi de «gentilhommes de la chambre», de „maîtres de la garde-robe“, etc.

Regalitatea evalua către idol, și popoarele erau dispuse a-l primi pe mult timp.

XIII.

Monarhia absolută în Franța

Dacă Henric al IV-lea. cu calitățile lui personale, cu tot ceia ce putuse cîștiga în cursul luptei pentru țară, cu toate dovezile de destoinicie militară și politică ce dăduse, ar fi stăpînit mai multă vreme, dacă n'ar fi fost oprit în planurile lui de politică internă și externă — căci voiă să facă o nouă orînduire a Europei pe baze mai drepte, mai hotărît moderne —, de cușitul lui Ravailac, evident că monarhia francesă s'ar fi organizat încă de pe vremea aceia pe alte baze decît acelea pe care s'a organizat mai tîrziu și nașunea francesă ar fi fost cruțată de o mulțime de încercări prin care a trebuit să treacă după moartea neașteptată a regelui.

Între începutul secolului al XVII-lea și între 1650, cînd monarhia absolută ajunge să se stabilească pe bazele celelalte, se petrece o jumătate de secol de foarte mare interes.

Ne ocupăm aici de cea d'întăiu jumătate a secolului al XVII-lea între moartea lui Henric al IV-lea și momentul cînd Ludovic al XIV-lea, foarte tînăr încă, izbutește a-și stabili o autoritate pe care nu o mai contestă nimeni.

Curtea lui Henric chiar fusese foarte bogată. Regele, personal, nu avea obiceiuri de lux și de răspîndire fără socoteală a banului, fiind un om foarte calculat, zgîrcit chiar, după deprinderile din tinereța lui, ca rege al Navarei meschine. Nu făcea pentru sine nicio pompă, fiind omul cel mai simplu în obiceiurile lui; în anume domenii din viață simplicitatea lui mergea pînă dîncolo de normele buneii cuviințe: regele putea

fi văzut în apartamentul lui mergînd în patru picioare cu copiii suiți în cîrcă pe spinarea lui. Cea ce-l îndemna pe dînsul nu era, ca la Habsburgi, o dorință de a uimi lumea prin toată domesticitatea strălucită, cu nume mari, cu funcțiuni impunătoare care ar fi fost în jurul lui, ci era o măsură politică impusă încă din epoca aceasta.

Între 1598 și 1600 Henric se așează definitiv la Paris. În vremea aceasta nobilimea este în provincie, nu în castele medievale, ci pe domeniile ei, în ținuturile ei, și provincia, avînd pe nobili acasă la dînșii, juca un rol foarte important în așa-numitele războaie religioase. Fiecare din regiuni: Normandia, Bretania, Guyenna și așa mai departe, trăiește încă viața cea veche, are conștiința că formează o unitate bine determinată.

Franța nu este o fusiune a acestor elemente, ci numai o adițiune a lor, care continuă să existe; ba fiecare din cifrele adiționate e mult mai reală decît totalitatea pe care noi o creăm prin operația adiționării. Provincia are, pe lângă obiceiuri străvechi de care nu îndrăznește și nu simte nevoia să se atingă nimeni, „Statele” locale, care se adună pe la 1550-1600 întocmai cum se adunaseră în evul mediu; represintanța este făcută pe același temei ca și la cele mai înaintate represintanțe medievale. Pe lângă aceste «State» există Parlamentul judiciar, Curtea superioară de justiție în capitala fiecărei provincii. O viață socială foarte întinsă se întîlnește în fiecare din aceste centre. Oamenii își au casele lor, palatul unde stau în cea mai mare parte din timp. Aceasta formează frumuseța centrelor de provincie francesă, pe care lumea le vede prea puțin astăzi. Evident că, dacă orașele ar fi jucat un rol politic șters, ele ar fi lipsite de orice caracter. Dacă vechile lor catedrale sînt datorite vieții autonome a evului mediu, palatele impunătoare sînt datorite prezenței aristocrației provinciale, a burghesiei bogate, care rămîneau în orașele capitale de provincie.

Nobilii, cari supt forma calvinismului au purtat lupta împotriva Coroanei, sînt represintată de Henric al III-lea cel stricat și netot, fie înfățișată de Henric, un om foarte bine înzestrat, au fost învinși în luptă: pentru a-i împăca și reține s'au creat funcțiuni de Curte pe care nu erau datori să le împlinească. Regii de la începutul secolului al XVI-lea au creat duci cari veniau în situația aceasta ducală numai din bună-

voința regală, cum e cazul pentru ducele de Guise; tot asemenea regii următori creiază fel de fel de mareșali și miniștri, cari n'au nicio ocupație anumită, dar cari prin legăturile lor cu Curtea sînt obligați la o liniște și un loialism de care altfel n'ar fi fost capabili.

Încă de pe vremea mai veche observăm apoi anume lucruri foarte interesante. De exemplu, cel mai însemnat poet frances de la începutul secolului al XVI-lea a fost Clément Marot: spirit destul de independent, fostul calvinist a făcut transpunerea în versuri franceze a psalmilor. Dar Clément Marot a fost pus în legătură cu Curtea lui Francisc I-*iu*. I s'a dat nu știu ce funcție cu totul inferioară, căci în felul acesta era legat de rege. Pe vremea aceasta principalul poet, acela care a trecut peste încercările de latinizare ale limbii franceze făcute de Pleiada din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și a fixat limba așa cum o întrebuițăm acuma, Malherbe, a fost și el în relații cu regalitatea, și Henric al IV-lea, după obiceiurile lui de zgîrcenie, i-a dat o funcție la Curte, dar, în ceia ce privește veniturile 'n legătură cu funcția acordată, s'a gîndit la un nobil al lui, pe care l-a însărcinat cu întreținerea poetului.

Aceiași tendință se învederează din împrejurările instituirii Academiei Franceze (dintre Academiiile adause pe lîngă dînsa, două: cea de științe și cea de Inscipții, au fost întemeiate de Colbert la 1660). Ea datează de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea; întîiu o simplă societate literară burgheză, un număr de scriitori, de iubitori ai literaturii, cîteva femei obișnuite să hotărască în ce privește gustul fără a-*l* nemeri în totdeauna, se adunau în casa unui oarecare Conrart, care nu avea niciun nume mare și nu era niciun om distins, cu pretenții de a influența asupra mișcării literare. Cardinalul Richelieu s'a pus însă în legătură cu această asociație, până atunci independentă, a făcut să i se dea un privilegiu de la rege, să i se acorde pensuni, să se numească de acum Academie Regală. Și de atunci toată mișcarea literară, plecată de la Malherbe și ajunsă la oarecare desvoltare pe la 1630, a rămas în legătură cu regalitatea.

Până și Molière, care nu și-a făcut silă pentru a mulțami un cerc restrîns în vremea cînd Racine depindea de societatea 'n care și pentru care își scria tragediile, nici el nu scapă de legăturile cu Curtea: tatăl său era un fel de tapițer al Curții,

trecut în lista servitorilor ei, și el însuși a moștenit această funcție, fără a fi silit să o exercite. Fénelon era episcop, dar un episcop care învăța pe cutare prinț din familia regală ; Bossuet, „vulturul din Meaux“, cum i s'a zis, marele predicator, scrie însă „Discursul asupra istoriei universale“ ca să arăte că, dacă totul este acțiunea lui Dumnezeu, Dumnezeu nu se servește de niciun alt mijloc decât de al dinastiilor. Boileau a trebuit să cînte cutare expediție : el, care, biet burghes din Paris, trăit supt strașina lui toată viața, n'avea nimic militar, a plătit printr'o odă pentru luarea orașului Namur de către rege.

Înainte însă ca această regalitate să ajungă în toate domeniile, evenimentul neprevăzut al morții silnice a lui Henric al IV-lea o aruncă într'o crisă care, ca și multe alte crise, și în viața Statului, și în viața omenească, are partea ei bună : unele elemente care nu s'ar fi manifestat așa de hotărîtor ca să se poată înfrînge de-odată, elementele acelea s'au manifestat fățiș. Și, astfel, cînd Ludovic al XIV-lea, foarte tinerel, a început să apară cu ifos, cu cravașa 'n mîină înaintea Parlamentului, arătînd în felul acesta că el este stăpînul fără îngrădiri al Franciei întregi, în momentul acela fuseseră biruite toate rezistențele.

Henric al IV-lea murind, lăsase un copil nevrîstnic și care, de fapt, vrîstnic n'a ajuns niciodată, fiind crescut foarte strict de o mamă imperioasă, Maria de Medicis, dintr'o familie deprinsă de două secole să domine, ca și Ecaterina de Medicis, Ludovic a fost însurat foarte tînăr cu Ana de Austria, princesă de Spania, a cării influență nu se simte încă. Pentru că-i trebuiau oameni siguri pe cari să se sprijine, regenta a crezut că ar fi bine să-și aducă din Italia ei persoane foarte devotate, de care să poată fi sigură, și astfel a venit la Paris vestitul Concini, creat mareșal d'Ancre, cu nevastă-sa, Leonora Galigai, în curînd favorita reginei, amestecîndu-se amîndoi în toate lucrurile Curții și ale Statului.

Sistemul întîmpină însă rezistență. Adunarea vieții franceze în jurul regalității este de sigur un adevăr, dar ea era prea recentă ca să fie deplină ; mulțime de nobili, și pe vremea lui Henric al IV-lea și mai ales după moartea lui, refuzau să stea într'o atitudine pe care o judecau umiltoare față de parveniții italieni și de Curtea fără prestigiu care încunjura pe regentă.

Au început astfel înțelegeri între nobilii de provincie, și chiar între dînșii și anume străini. Astfel e cazul lui Biron, decapitat supt Henric al IV-lea.

Familia de Gontaut-Biron nu e veche. Tatăl celui de care vorbim luptase în războaiele religioase, fiind un duce dintre cei noi, ca și gc Guise. Regele-l făcuse mare maestru al artileriei, ceia ce nu însemna că se îngrija de artilerie; îl întrebuințează ca să negocieze cutare pace «șchioapă și rău așezată» «boiteuse et mal assise», după cum erau negociatorii. După aceea, cum regalitatea găsisse încă un mijloc să se impună, creînd, pe lângă vechile Ordine cavalești, unul nou, pe care-l dădea regele, „Ordinul Sfîntului Spirit“, corespunzător Ordinului Jaretieriei din Anglia, cavalerii fiind legați prin jurămint față de rege ca în Spania Isabelei și a lui Ferdinand —, Biron intră și el în această legătură.

La început, tînărul Biron e învingător în dueluri. Prieten intim al lui Henric al IV-lea. În viața militară și politică fusese inițiat încă din anii adolescenței, ai copilăriei aproape, căci la patru-sprezece ani era colonel al Svițerilor regelui. Ceva mai tîrziu, la treizeci de ani, era amiral de Franța și, în același timp, și mareșal de Franța, plus guvernator al Burgundiei. Rupe odată relațiile cu regele, dar regele-l primește din nou. Nemulțămît de tendința spre absolutism a regalității, el se înțelege cu Casa de Savoia pentru revoltă. Prins, dat în judecată, e executat.

Cum a fost executat Biron supt Henric al IV-lea, așa pățesc o mulțime alții pe vremea Mariei de Medicis. Nobilii din provincie, nemulțămîți, se unesc cu anume elemente din Paris, de la Curte, care se credeau puse de o parte prin influența favoritului italian: izbutesc a-l ucide, soția lui suindu-se pe eșafod ca vrăjitoare. Ei prevedeau însă cu o adevărată groază ivirea unei personalități care va strînge în mînă, cum s'a și înțimplat, toate puterile.

Această personalitate este Richelieu. E interesant să se vadă în ce fel Richelieu însuși a ajuns să aibă puterea și autoritatea lui. Era dintr'o familie provincială care n'avea nimic a face cu trecutul Franciei. Mai tîrziu el a avut puteri mari: există și un oraș clădit de dînsul care, fără nicio legătură cu împrejurările locale, n'a putut prospera, dar care fusese croit pe un plan extraordinar, cu case de toată frumuseța, azi nelocuite, cu

plăte largi, cu fațade impunătoare, care amintesc numai ambiția unui om fără să servească nicio necesitate a timpului present. Umbla încunjurat de o gardă a lui, care-l întovărașia până în apartamentele regelui, pentru ca nu cumva să i se pregătească ceva ca acelor doi duci de Guise din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Când, la urmă, foarte bolnav, el nu mai putea să meargă, dar a trebuit să intervie la Paris pentru a înlătura încă o intrigă, e dus pe o litieră, care, fiind prea mare și neputînd intra pe porțile obișnuite ale orașelor încunjurate cu ziduri, se dărîmă zidul pentru ca să poată trece. Așa ajunsese în ultimul timp cardinalul de Richelieu, dar începuturile lui au fost extraordinar de modeste. și nu numai modeste, dar curioase în ceia ce privește funcțiunile, care se acumulează în minile lui. A început, cînd era numai simplu cleric, dator sau ba să îndeplinească anume funcțiuni bisericești, prin a fi numit secretar de Stat la Războiu și Afacerile Străine în același timp, ceia ce arată că departamentele nu erau încă osebite. La 1662 a ajuns cardinal. Ajungerea aceasta, la o vîrstă foarte tînă, se datorește influenței Mariei de Medicis, care avea relațiile ei italiene, de care se folosia la Roma și pretutindeni aiurea. Devenit cardinal, este numit suprintendent la Comerț. Îndată după aceasta îndeplinește datoria lui față de situația de cardinal făcînd o politică catolică o bucată de vreme, aproape fără să întrebe pe rege: își pune în minte să înlătore situația particulară pe care o aveau protestanții, cari căpătaseră dreptul de a deținea așa-numitele «places de sûreté», cetăți care se organizaseră cu oarecare drepturi comunale autonome, din care resulta și apărarea lor confesională: La Rochelle, Montauban și celelalte.

Situația lui era acum așa de mare, pe la 1630, încît adversarii lui se unesc ca să-l poată răsturna. Maria de Medicis aprobă complotul; cardinalul aleargă însă imediat la rege și în cîteva cuvinte lămurește situația, întorcînd toate în folosul lui: e ziua rămasă 'n istoria Franciei supt numele de „journée des dupes”. Acei cari se ridicaseră împotriva lui au suferit urmările. Și unul era fratele lui Ludovic al XIII-lea, Gaston d'Orléans, care a jucat un rol de opoziție toată viața fără să ajungă la nimic; alături de dînsul era Bassompierre, care e arestat, iar un frate,

tăiat; tot așa a fost tăiat cineva care moștenise unul dintre cele mai mari și mai frumoase nume ale Franciei, Montmorency.

Ceia ce făcuse deci Henric al IV-lea întimplător, într'un cas, al lui Biron, revoltat poate de faptul că omul care avea de gând să se ridice împotriva lui îi fusese prieten și el îl covârșise cu onorurile, făce Richelieu calculat și rece. Portretul lui, de Philippe de Champagne, figură fină, observatoare, arată foarte bine ce era în sufletul lui. Construia ca un arhitect care nu vede decît linia, și, pentru a o trage conform planului, taie și c l mai frumos copac ce i-ar sta în cale.

Cînd însăși Maria de Medicis a stat în calea cardinalului, ea trebuie să părăsească Franța, așezîndu-se în Colonia, unde a stat până la sfîrșit.

În lupta aceasta erau fără îndoială și vechi planuri spaniole ale Casei de Austria, și Richelieu prin loviturile sale în politica internă rezolvă și chestiunea externă. Această Casă de Austria, pe care Henric nu îndrăznise s'o atace în starea regalității de atunci, Richelieu o lovește astfel cu cea mare energie și cu foarte mare meșteșug, ridicîndu-i dușmani necontenit, fără să puie prea mult la încercare propriile forțe ale regatului frances. Francesii au luat parte la Războiul de Treizeci de ani, care a început prin problema constituțională din Boemia, cu «defenestrația» din Praga. Îndată el a cuprins întreaga Europă, puind din nou în discuție toate problemele pe care Henric al IV-lea voise să le rezolve diplomatic, și, în luptă, Richelieu a întrebuintat și Danesi, dar mai ales pe Suedesi: pe regele Gustav-Adolf ca și pe generalii lui: Wrangel și Torstenson, până la capăt. Alsacia a fost căpătată de trupele acestor Suedesi, și, la 1648, la tratatele din Westfalia, urmașul și moștenitorul politicei lui Richelieu, cardinalul Mazarin, a știut să tragă toate concluziile.

Venit din Italia foarte sărac, ridicîndu-se ca funcționar harnic și isteț, prin ocrotirea cardinalului celui mare, el a murit foarte bogat. Creatorul Bibliotecii Mazarine, a fost un foarte bun cunoscător în materie de artă și litere; cu mai puțină demnitate personală — scria răvașe de dragoste Anei de Austria —, el a avut misiunea de a veghea, după moartea lui Richelieu și a lui Ludovic al XIII-lea, care a trecut aproape neobservată în marea viață politică a timpului, asupra începuturilor lui Ludovic al

XIV-lea, și supt ministeriul lui s'a produs în Franța o a treia crisă a Monarhiei politice începătoare.

Cea d'intăiu este represintată prin mișcările de pe vremea lui Henric al IV-lea; a doua prin opoziția față de Richelieu, care se potolește prin opera călăului asupra gîturilor cerbicoase ce nu vroiau să se supuie. Cea de-a treia înseamnă o scădere în intensitate, — căci Biron e opoziția celor din provincie în legătură cu străinătatea, mișcarea contra lui Richelieu vine din cercurile serioase ale Curții, iar conspirația împotriva lui Mazarin, așa-numita Frondă, după praștia cu care se joacă copiii, se face tot la Curte, dar cu elemente mult mai puțin serioase, care n'aveau niciun fel de influență adevărată, cum n'aveau niciun fel de capacitate reală în domeniul politicii.

Dar, de astă dată, se întîlnește un adaus, care vine de la Parlamentul din Paris. Acesta își pusese în minte, văzînd ce se petrecea în Anglia — adecă ridicarea Parlamentului mai presus de rege, răsturnarea acestuia, Carol I-ii, darea lui în judecată și în fine tăierea pe eșafod—, își închipuie că și în Franța s'ar putea face cam același lucru. Se unește pentru aceasta Parlamentul propriu-zis cu Marele Consiliu, cu Camera de Conturi, cu Curtea „des aides“, prin așa-numitul „arrêt d'union“, pe care Mazarin, care n'a vorbit niciodată bine franțuzește, îl numia «arrêt d'oignon». Și Parlamentul cerea să nu mai fie intendenți în provincie, să nu poată fi arestat nimeni decît în anume condiții legale — un fel de *habeas corpus*—, să nu se mai dele veniturile Statului pe mîna așa-numiților «traitants» cari le luau pe o anumită sumă și erau liberi să cîștige asupra acestei sume.

La acest Parlament ambițios, în care se ridică prin agitație celebritatea unui Broussel, se alipește trufia marelui Condé, biruitor asupra Spaniolilor. Căci marii generali ai lungului războiu abia isprăvit: Condé, Turenne, ieau parte la mișcarea aceasta, care, începută la 1648, continuă cîteva luni de zile și merge așa de departe, încît era vorba să se adune Statele Generale și se striga pe străzi: „République!“.

Deci în generali avem al treilea element al opoziției față de Curte. Dar, cînd generalii aceștia au fost anulați prin lupta unuia împotriva celuilalt, cînd elementele de Curte au văzut că nu sînt în stare să conducă mișcarea pe care o provocaseră, cînd Parlamentul s'a încredințat că una este să judece procese și alta

să detroneze un rege și să întemeieze o republică, Mazarin, fricos cum era, incapabil de a se pune în capul forțelor regale ca să înfrunte pe nemulțămiiți, a rămas biruitor.

Așa încît, atunci cînd a încheiat tratatul cu Spania, puțin dincolo de jumătatea secolului al XVII-lea, el biruise și înlăuntru, și biruința aceasta a lui Mazarin asupra unui om cum era Condé și instalarea regelui la Paris înseamnă sfîrșitul definitiv al unei ere. Și înseamnă că regalitatea era servită acum de o forță care n' o putea înlocui, de și, un moment, supt Richelieu, o putuse umbri. Căci, dacă, în loc să fi fost doi cardinali în fruntea trebilor, dintre cari unul de nobleță foarte mică, iar cellalt străin, desprețuit de toată lumea și ținut numai pentru că nu era cine să-l înlocuiască, ar fi fost laici, dacă acești laici ar fi purtat nume mari, dacă opera de strîngere a nației în mîna unui singur om s'ar fi făcut prin marile familii, prin oameni cari, fiind nobili, erau deprinși să lupte și oricînd ar fi putut conduce o armată — căci Condé, Turenne nu trecuseră prin filiera carierei armelor —, de sigur că dinastia n'ar fi recoltat fructele acestor silinți. Dar, cu regimul cardinalilor, pe care Francesii par a-l fi împrumutat de la regatul spaniol (Granvelle; cf. în Ungaria Martinuzzi, episcopul de Oradea-Mare), acel care îndeplinește opera și o înfățișează gata făcută regelui permite să se aleagă apoi un ofițer fără nume mare, cum eră Louvois, sau un simplu burghes din Paris, nepot de băcan, cum era Colbert, pentru a-i face «prim-miniștri».

Din momentul acela toată lumea va ajuta pe Ludovic al XIV-lea, dar nimeni, oricît ar face, nu va mai fi periculos pentru puterea și prestigiul regelui.

XIV.

Sistemul politic al lui Ludovic al XIV-lea.

Sistemul politic al lui Ludovic al XIV-lea privește și administrația, și organizația Curții, și rolul pe care ea îl are în viața națională 'n întregime, — rol foarte important, de și nu tocmai atîta cît ni-l închipuim.

Acest sistem a fost judecat în deosebite timpuri în feluri deosebite. Evident că în epoca lui toată lumea a stat prosternată înaintea măreției «Regelui Soare», a aceluia care-și făcea în palatul lui o odaie a lui Apolon, în care trona cu peruca lui, cu călciile lui înalte, cu hainele solemne în care era drapat. Domina întreaga societate, și un om ca Voltaire, din secolul al XVIII-lea, care nu era de sigur un perfect curtisan și mai ales se pregătia să joace un rol revoluționar în domeniul ideilor, a păstrat acest punct de vedere, și el presintă istoria Franciei în această vreme supt titlul de «secolul lui Ludovic al XIV-lea». Astfel el, care era să zguduie regimul acesta în sufletele oamenilor, așteptînd ca el să fie dislocat în elementele sale materiale, strînge toată viața Franciei în secolul al XVII-lea în jurul personalității regale. Literatura, dezvoltarea economică, progresele în organizare, crearea de noi forme administrative, pe lângă biruințele adăugitoare de teritorii până la interminabilele războaie care trecură dincolo de ce se putea menține, toate acestea sînt strînse în jurul lui Ludovic. El a fost deci la început, de la dînsul a plecat inițiativa, el a avut conducerea; personalitatea lui simbolică a resumat totul: prin urmare pe dînsul trebuie să-l așeze cineva în mijloc în toată maiestatea lui, toate elementele pornind de la dînsul, ca să se grămădească în jurul lui.

Cu toată catastrofa financiară și ruina de care o să fie vorba

îndată, care au făcut ca la ducerea spre mormînt lumea să zvirle cu pietre după sicriu, concepția s'a menținut o bucată de vreme și după Ludovic al XIV-lea. Pe urmă, după ce regalitatea a fost compromisă de urmașul său, după ce n'a putut fi salvată de personalitatea fără niciun fel de calități active a lui Ludovic al XVI-lea și mai ales după Revoluția cea mare s'a pronunțat un alt fel de judecată despre dînsul, judecată care se pregătise încă mai d'innainte, dar nu se putuse manifesta în chip liber prin scris. Ludovic al XIV-lea e făcut acum responsabil pentru păcatele regalității, pentru acelea pe care, în formă mai cinică, le avu Ludovic al XV-lea și pe care, cu toată bunăvoința, nu le-a putut înlătura Ludovic al XVI-lea. De la dînsul, care într'adevăr a exercitat o influență profundă de fiecare moment, în fiecare dintre ramurile vieții publice, de la dînsul vin deci toate acele vijii, care au adus, prin Revoluție, sfîrșitul sistemului regal însuși, încheierea epocii regilor în istoria Franței.

Evident, cei d'intăiu judecători nu se pot înțelege cu cei din urmă. Lăudătorii lui Ludovic nu au continuatori în timpul nostru, căci în Franța actuală se judecă trecutul din punct de vedere republican. Cu toate acestea, cînd vrea să trateze cineva pe Ludovic al XIV-lea în totalitatea lui, el apare deosebit de aspectul lui obișnuit cînd se ocupă cineva numai de anume părți din activitatea lui.

Ludovic nu e nici acela care a creat epoca lui, — departe de aceasta —, nici acela care a condus-o într'adevăr, nici acela care să merite a fi așezat în mijlocul tuturor lucrurilor, dar nu este în același timp tiranul de inteligență mediocră, de voință flască, dînd aparența că face lucruri pe care nu le făcea și încurajînd supt toate raporturile o corupție pe care nu o va putea stăpîni nici el, nici după dînsul cei mai distinși urmași, nu numai ai dinastiei, dar și ai regalității.

Acum, că Ludovic al XIV-lea a distrus mult din ceia ce formă trecutul și că unor vechi instituții li-a substituit arbitrariul voinții sale tiranice, de multe ori scandalos de capricioase și de nedrepte, în aceasă privință nu poate fi nicio îndoială. Erau lucruri din evul mediu care se menținuseră până la dînsul, cu toate schimbările întîmplate până atunci. Lucrurile acestea au fost înlăturate de el, nu pentru că voise, ci pentru că venia în momentul cînd lucrurile acestea se puteau sfărîma. N'ar fi căzut

fără dînsul, e sîngur, fără instinctele lui, care indubitabil au fost absolutiste, dar, întîmpinîndu-se această îndărătnicie a lui, pe de o parte, iar, pe de altă parte, apropiindu-se ceasul cînd altă vreme cerea alte forme, prefacerea, deplină, radicală, se întîmplă. Franța pînă la dînsul nu aparținea regelui; după dînsul Franța va aparținea numai regelui. Aceasta e formula exactă, care poate să fie reținută.

Regele se amesteca puțin în foarte multe lucruri: și pînă la dînsul atîtea lucruri atîrnau de el, dar important este faptul că *teoria* regalității absolute era deplină pe vremea lui, și rămînea numai să se facă usagiul de dînsa.

Ca să se vadă că teoria exista și că era deplină, se pot cita cele spuse într'un Parlament de provincie, la 1660. Regele este stăpînul tuturor: el trebuie să fie ascultat în orice domeniu. Voința regelui trebuie executată cu orice preț. Tot acolo se declara sentențios: «Avem un rege, și-regele e cel care guvernează». Iar în alt pasagiul: «Omagiul e datorit regelui, și regele poate să facă tot ce-i place» (*il peut tout ce qui lui plaît*).

În Biblioteca din Petrograd se păstrau niște exerciții de calligrafie ale lui Ludovic, pe cînd era copil; modelul ce i se da se copieze spunea tot astfel: că regele este stăpîn pe tot ce se găsește în țara lui.

Se citează, în sfîrșit, adese ori un fel de instrucții ale lui către urmaș: ele sînt așa de hotărîte supt raportul manifestării dreptului de amestec în orice domeniu, încît îți vine să le consideri ca apocrife.

Formula, care se repetă obișnuit, și nu se știe cînd s'a spus pentru întăia oară — căci de obicei se răspîndesc formule a căror autenticitate nu poate fi precisată, — *l'État c'est moi*, corespunde, nu numai felului de a gândi al celor cari învățaseră carte, al tuturor nobililor, cari veniau să deschidă și să domine parlamentele, ci și al majorității nației.

Va să zică teoria exista; ea era mai mult sau mai puțin în spiritul tuturor. Și era și sentimentul acesta că regalitatea, ea singură, garantează ordinea. Și societatea burghesă muncia foarte mult, cu foarte multă rînduială, după tradiții neschimbate; ea făcea economii însemnate: se poate zice că mica burghesie trancesă se formează de pe vremea aceia.

Ludovic e încurajat deci sistematic a distruge rămășițele evului

mediu. Unde erau aceste rămășițe? Am văzut cum Richelieu pregătise, în foarte mare parte, rolul pe care trebuia să-l joace fiul stăpînului său. Moștenirea pe care o pregătise marele cardinal era astfel, încît, nu un alt ministru să poată succeda acestui ministru, ci ministrului atot puternic trebuia să-i succedă regele liber.

În Franța erau două feluri de provincii, de *țeri*, de «pays». Unele se chemau țeri „*de elecțiune*“, „pays d'élection“, celelalte țeri „*de State*“, „pays d'État“. Dacă se uită cineva bine, vede că cele cinci «pays d'État» erau în legătură cu cuceririle pe care regalitatea le făcuse în anumite momente ale evului mediu, și până atunci. Deci, provincii cu existență deosebită, care avuseră dinastiile lor particulare, care, prin urmare, se deprinseseră a funcționa autonom, și după anexarea la țerile regelui Franciei, ele voiau să funcționeze autonom. Erau: Provența, Burgundia, Languedoc, Artois, Bretania. În țerile «de elecțiune» nu era nevoie să se adune un număr de persoane, aparținînd deosebitelor clase, pentru a hotărî în materie de impozite; în provinciile de State trebuiau să se adune însă aceste «États».

Acum, foarte multă vreme adunarea acestor State provinciale a avut o importanță, și regalitatea a trebuit să cruțe anumite sentimente, anumite interese locale. Pe vremea lui Ludovic al XIV-lea se merge însă din ce în ce mai mult către anularea valorii și mai târziu a formei Inseși a adunărilor de provincii. Și iată cum se practică această distrugere a rolului constituțional și politic al adunării. Cînd ea se strîngea, se trimeteau nobili cu influență, cari deschideau desbaterile, debînd un discurs menit să facă a ieși la iveală drepturile regelui asupra tuturor supușilor săi.

Pe de altă parte, clasa nobiliară care rămăsese în provincie — și aici mi se pare că stă explicația — era alcătuită numai din rămășițele vechii clase nobiliare, pentru că tot ce este mai esențial între nobili se adună la Curte, cum se va vedea îndată. Exemplare mai puțin înzestrate din fiecare familie, sau familiile mai sărăcite, în nevoie de bani, de-asupra cărora burghesia se ridică, dobîndind o importanță din ce în ce mai mare, stau în castele sau în capitalele de provincie.

După ce se ținea discursul de rigoare și se spunea obiectul adunării, se puneau în vedere anumite avantagii pentru acei cari

votau suma pe care guvernul o cerea. Era o diurnă pentru deputați, dar, dacă se purtau bine, era și un fel de adaus la diurnă, — pe vremea aceea un lucru public.

Un alt mijloc de influențare a membrilor Statelor era extraordinara lăcomie de titluri, prin care se scormonia vanitatea clasei de sus. «Decorații» în vremea aceea nu erau decât trei: vechiul Ordin al Sfântului Mihail, Ordinul Sfântului Spirit, care dată de la sfârșitul secolului al XVI-lea, și, acum, Ordinul cel nou al regalității secolului al XVII-lea, al Sfântului Ludovic. Pentru un Ordin, pentru un titlu, pentru un câștig acordat de regalitate asupra cine știe căruși domeniu, — într'un rînd, cînd nu avea ce să dea unui curtean, Ludovic, pentru că era o sinagogă la Metz, a dăruit curteanului sinagoga —, se căpăta o adesiune. Este, de sigur, ceva care corespunde sistemului Domnilor fanarioți de la noi, cum în general ambele sisteme samănă.

În felul acesta s'au deprins adunările să funcționeze automatic. Regele e totdeauna singur de dînsule, iar, dacă erau încercări de împotrivire, se găseau mijloace de lecuire. Odată Statele se adunaseră la Montpellier, și, cum se arătau tumultuoase, s'a observat că Montpellier este un oraș nepotrivit pentru astfel de adunări, fiind zgomotos și stricat, și s'a propus ca adunarea să fie mutată într'un oraș de provincie mai mic.

Pe lîngă Statele provinciale pe care le distruge Ludovic al XIV-lea, erau libertățile municipale, în orașele care păstrau foarte mult din autonomia evului mediu. Atunci vedem pe rege spuînd orașenilor că e păcat să-și aleagă primarul, trezindu-se fel de fel de sentimente de partid, care rup prin victoria lor continuitatea. În felul acesta orașele au primit rînd pe rînd ca primarii să nu mai fie aleși, ci numiți de rege.

În administrație, totul a ajuns în mîna regelui. El se îngrija, nu numai să numească un administrator, dar, odată ce era numit, adăugia pe lîngă el un altul care să-i fie supraveghetor și să poată fi întrebuițat împotriva celui d'întăiu.

În Franța existau, astfel, la sfârșitul Domniei lui Ludovic douăzeci și cinci de intendenți generali, treizeci și șapte de guvernatori, iar, pe lîngă aceștia, locotenenți-generalii din partea regelui; fiecare oraș întărit avea un guvernator special. Supt dînșii cele douăsprezece parlamente care administrau justiția.

Finanțele erau încredințate cui cumpăra dreptul de a strînge

imposibile. Regelui îi era indiferent ce face acel om, ca și la noi în epoca Fanarioșilor. Erau în Franța, pentru finanțe, o serie de «receveurs généraux» și o altă serie, de «fermiers généraux», dintre cari unii au făcut averi imense. Nu lipsiau nici inspectorii. Era însă un sistem care făcea să nu fie niciun fel de conflict între deosebitele organe ale administrației financiare, sistemul de a plăti o sumă ca să se capete un izvor oarecare de venit, și așa-numitele «épingles».

Rostul judecătoresc al parlamentelor de provincie se executa la început cu foarte mare greutate. Nobilii nu voiau să știe de justiția regelui. Se întâmplau și casuri extraordinare: de exemplu cutare senior împușca pur și simplu pe agentul regal care îndrăznise să pronunțe o hotărâre împotriva lui. Și seniorul condamnat pentru cutare păcat de moarte venia în localitatea unde urmă să se execute sentința și se uita la scenă, băfându-și joc de toată lumea. Unul, condamnat a i se tăia capul pentru uciderea soției, fuge și se duce 'n Bavaria; aici Electorul l-a găsit foarte interesant și l-a reținut la Curtea lui, iar, când a fost vorba ca un prinț de Franța să încheie căsătorie în Bavaria, osînditul frances, care se pusese cîndva în fruntea unui corp de armată bavares ce bătuse pe ostașii patriei lui, aduce mireasa la Paris, unde e reabilitat cu desăvîrșire.

Ludovic s'a hotărît să pună capăt acestor lucruri, și pentru aceasta a introdus așa-zisele «Grands jours de justice». La început seniorii n'au crezut că e ceva serios, ei cari se desprinseseră generație după generație a-și bate joc de orice fel de sentințe contra lor. Cînd un senior condamnat a văzut că lucrul este serios, el a fugit în Spania, altul, mai puțin vinovat, căci, cum spune Pelletan¹, de la care ieau toate aceste amănunte, nu avea pe conștiință decît două-trei asasinat, a fost foarte mirat că poate fi atacată o persoană de importanța lui, — și i s'a tăiat capul după cîteva ceasuri. Resultatul a fost că o parte din clasa țărănească a început să se simtă, și cutare țeran s'a prezentat înaintea seniorului ca să-i facă o reclamație cu pălăria pe' cap.

Regele însă fiind legat de Curtea lui, măsurile au slăbit foarte

¹ *Décadence de la monarchie française*, Paris, fără an (în „Bibliothèque Utile“ a librăriei Germer Baillière).

mult, de și apucăturile de odinioară totuși n'au revenit. Nu s'au mai văzut seniori condamnați în efigie la moarte, și justiția regelui totuși funcționa.

În paguba cui se făceau lucrurile acestea toate? Răspunsul nu poate fi decât în paguba nobilimii, a clerului superior și a celor cărora li se interzicea să se manifeste în Statele de provincie, cărora li se impunea să se supună autorității regelui.

Nobilimea simțea însă mai puțin de cum am crede noi măsurile luate împotriva ei, fiindcă cea mai mare parte dintr'însa se mutase la rege. Palatul acestuia nu esfe al lui, ci palatul regalității și al tuturilor prisionierilor ei, nobilii.

Sistemul nu este original frances: totdeauna când se vorbește de Ludovic al XIV-lea, se uită un lucru, că atâtea din Domnia lui veniau din Spania, și prin ascendenții după mamă, după Ana de Austria, strămutându-se de-a dreptul de la Madrid la Paris. Ludovic samănă în solemnități cu Carol Quintul, înaintașul lui direct, care însă, mai puțin elegant, mîncă extraordinar de mult și bea în proporție.

Supt raportul solemnităților, el era mai Spaniol de cum se pare. Și practicile regalității franceze sînt luate din Spania. Comparați Versailles cu Escorialul, palatul în formă de grătar, după acela pe care a fost ars Sfîntul Laurențiu. Palatul Escorialului este o lume, și putem adăugi o lume chinuită: în împrejurimile Madridului, vara e o căldură îngrozitoare, cu un vînt fierbinte care usucă pe om, și nobilul spaniol care ar fi voit să meargă acasă era silit de Filip al II-lea, de Filip al III-lea, de Filip al IV-lea să stea în acel grătar încălzit, alături de dînsul. La Versailles era cam tot așa: nobilimea trebuia să se afle la Curte, și pentru ea trebuiau să se caute distracții, în special jocurile de noroc. Regina Maria Teresa a lui Ludovic a lăsat un million de franci datoie de joc. Apoi erau jocuri de societate, mai mult sau mai puțin morale, și era dragoste în toate colțurile, regele dînd exemplul, — el cel mai politicos cu toate femeile. Și dragostea era făcută după toate normele lui Racine, cu fel de fel de fase preliminară.

Aceasta era viața lui Versailles. Jocurile de cărți, jocurile de șah, de dragoste, solemnitățile erau așa de multe, încît fiecare senior putea să aibă un titlu în legătură cu una din ele. Erau,

ca ranguri, prinții de sînge, prinții «curenți», marchisii, marii șambelani, primul scutar, primul *palefrenier*, primul *panetier*, ba unul al cărui rost era să grăbească friptura pentru masa regelui: «hâteur de rôt», altul care încălzia ceara, «chauffeur de cire»; altul, apoi, «căpitan al levretelor camerei regelui», lângă mai mulți *piqueurs*, dintre cari unul intervenia numai cînd se împușcau ciorile, «piqueur de vol pour la corneille», — cutare fiind «chef de vol pour pies». După astfel de nume nu ne putem mișa dacă, potrivit titlurilor, se dădeau de rege brevete pentru orice domeniu, și chiar pentru autorizarea de a nu se plăti datoritiile: «lettres de répit» (altul luase un brevet pentru a putea distribui «des sachets contre la vermine»).

Aceasta era viața de Curte.

În provincie se distrugea vloga clasei nobiliare, pe cînd la Curte această clasă nobiliară era mulțămîtă prin astfel de apucături.

Atunci, a îndeplinit oare Ludovic al XIV-lea o sarcină așa de stricăcioasă pentru dezvoltarea poporului frances, ajutînd să moară o clasă care, odată ce primia să joace acest rol, nu mai era în stare să îndeplinească ce îndeplînise odată și să susțină prestigiul unei națiuni? Decît să încurce lumea ocupînd funcții în care n'ar fi putut să joace niciun rol, să conducă armate care ar fi fost învinse, să comande vase care ar fi fost înecate, să îndeplinească misiuni diplomatice din care ar fi rezultat paguba țerii, nu era mai bine să li se dea brevete de distribuitori de «sachets contre la vermine» sau de supraveghetori la vînători de ciori și pupeze?

Dar sistemul este el frances? Nu, ci vechiul sistem roman de decadență, strămîntat în Orient, la Constantinopol, apoi din Orientul bizantin la curtea calfilor și adus înapoi, găsindu-l și acolo, de Turcii otomani la Constantinopol pentru a fi trecut de la Constantinopol la Domniile noastre. Nu era un păstrător al ciubucelor Maiestății Sale, un păzitor al papucilor, al talerelor și așa mai departe? Nu era plină Curtea din Iași și București de o ceată întregă de indivizi cari, dacă cereau pomană, cînd venia cite un străin, nu faceau altceva decît ceia ce se făcea și la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, cînd valeții cerșiau, nu numai de la oaspeți, dar chiar în marginea drumului? Căci sărăcia în care Ludovic al XIV-lea adusese Franța era așa de mare, încît

o mare parte din populație se hrănea cu carne putredă, cu pine făcută din scoarță de copac, din scăieți cruzi, din melci, și cineva a făcut socoteala că o zecime din locuitorii Franciei cerșiau de ia ceilalți, cari n'aveau de unde să li dea, căci o mare parte trăiau greu și ei, mai ales în jurul Curții, și doar 100.000 de familii se găseau mai bine. Sistemul acesta de sărăcire a celor de jos, de stoarcere a oamenilor prin imposite, de ținere a unei Curți pentru folosul unui Suveran despot, care în aparență se ocupa de toate lucrurile, acesta este sistemul cunoscut la noi în epoca fanariotă.

Chiar și cheltuielile artistice ale lui Ludovic al XIV-lea găsesc în Muntenia un imitator în Constantin Brîncoveanu. Bisericile pe care le face, palatele de la Potlogi, Mogoșoaia, Doicești, conacele de la toate moșiile lui, corespund sistemului frances.

Resultatul sistemului lui Ludovic al XIV-lea a fost ridicarea burgheșiei, cea ce, dacă nu din punctul de vedere al burgheșiei, este lăudabil din punctul de vedere al vitalității naționale. Evident că a ridica într'o țară clasa care are mai multă vlagă și a nu o împiedeca să-și îndeplinească rosturile, e cea mai neapărată misiune istorică ce poate reveni unui Suveran sau unui conducător de Stat.

Și regalitatea plătia o poliță, căci în secolul al XV-lea clasa burgheșă se așternuse peste tot și contribuise la dispariția clasei nobiliare.

Toți miniștrii cei mari ai lui Ludovic al XIV-lea sînt burgheși: Louvois, Colbert, și nu numai atât, dar conducătorii principali de armată sînt burgheși, un Catinat, în marină tot așa: Jean Bart.

Regele a mai înlăturat și vechiul regim comercial și industrial, creînd așa-numitele «manufactures royales» pe baza sistemului nou, că e mai bine ca fiecare țară să fabrice totul la dînsa, să nu importe nimic din afară, ca să nu iasă aurul. Manufacturile regale au fost create toate cu burgheșie.

Nu numai că burgheșia aceasta a fost așezată în rosturi, dar ea a fost onorată: mareșalii treceau îndată după principii de sînge, cea ce causă, ca unui duce de Saint-Simon, în celebrele lui memorii, o mare indignare la privilegiații de pănă atunci, spunîndu-se că Domnia lui Ludovic a fost o «Domnie

de burghesie joasă», «règne de vile bourgeoisie». Miniştrii veniau îndată după prinţi, şi femeile miniştrilor erau poftite la masa regelui, unde nu erau altelea femei din cele mai mari familii sau purtători ai celor mai mari nume din Franţa.

De fapt în această eră nu se governa prin burghesie pentru rege, ci se governa prin burghesie pentru burghesie. Pentru că morala istorică supremă este aceasta: niciodată nu poţi să întrebuinţezi o clasă fără ca principalul câştig să fie, nu al aceleia care o exploatează, ci al clasei înseşi care dă naţiunii puterile sale de căpetenie¹.

¹ Cf. şi Émile Deschanel, *Le peuple et la bourgeoisie*, Paris 1881.

XV.

Desvoltarea constituțională a Angliei de la Elisabeta până la revoluția de la 1688

După principiul de a nu abroga nicio lege, un om de drept engles trebuie să cunoască toată legislația țării sale de la epoca normandă până în timpul nostru. Însă, pe lângă necesitatea aceasta de a fi stăpîn pe istoria formelor constituționale, trebuie să se caute și motivele acestor forme, sensul adevărat, social, economic și cultural al lor. Istoria constituțională engleză, este istoria Parlamentului engles, a discuțiilor din Parlament, istoria partidelor, cînd ele au existat — și au existat bine constituite mai tîrziu, — numai de la 1688 înnainte. Ca să înțelegem însă istoria Angliei nu ni trebuie numai aparența, rezultatul ultim adaus pe lângă alte rezultate; ni trebuie să știm resoriturile ascunse. Și din ce în ce mai mult istoria merge către căutarea lor.

Ceia ce voim deci în aceste pagini este să ni dăm sama, supt lucrurile de la suprafață, de unde a rezultat desvoltarea generală a instituțiilor engleze de la punctul unde erau la moartea Elisabetei la punctul în care le-a găsit, cînd s'a suit pe tronul engles, chemat de națiune, soțul principesei Maria, fata lui Iacob al II-lea, Gulielm de Oranje, la 1688¹.

Supt stăpînirea reginei Elisabeta țara a fost liniștită, satisfăcută în ce privește ambițiile ei. Evident că Anglia pe care a lăsat-o ea era o Anglie mult mai bogată, mai fericită, mult mai

¹ De fapt, cînd a fost izgonit Iacob, a fost chemată la tron fiica lui cea mai mare împreună cu soțul ei. Actele din timpul Domniei lui Gulielm poartă totdeauna însemnarea „Maria și William”, ea trecînd în rîndul întăiu, căci drepturile la coroană erau ale ei.

Înaintată pe toate terenurile decît fusese în momentul cînd fiica mai mică a lui Henric al VIII-lea se suise pe tron, luînd trista moștenire a Mariei Tudor. Epoca Elisabetei formează un capitol deosebit în istoria Angliei, și ea rămîne în amintirea poporului ei ca o foarte mare regină, cu toate că femeie deosebit de superioară n'a fost și avea toate slăbiciunile femeii, plus cîteva ale bărbatului, fiind foarte veninoasă și ușuratecă, nedîndu-și sama de scandalul ce provoca prin legăturile ei. Cultura ei, de și știa latinește și, se pare, și ceva grecește, nu era extraordinară; originalitatea ei politică nu se impune nimănui, și nici n'a rămas de pe urma Elisabetei un aparat de legi neobișnuit, un sistem. Dar Elisabeta venia după sîngerosul scandal public al Domniei lui Henric al VIII-lea, după lipsa totală de orientare în politica externă, după copilăria nenorocită a lui Eduard al VI-lea, venia după beția de persecuții religioase, cu trimiterea deasă la eșafod a celor cari arătau dușmănie față de credința catolică, ce înseamnă Domnia Mariei, antipatică și prin faptul că se măritase cu Filip al II-lea, dé și regele Spaniei a avut bunul simț, din punctul de vedere al intereselor politice engleze, să cerceteze rar Anglia.

Comparația se impunea, și ea a făcut dintr'o femeie egoistă, capricioasă, crudă față de orice adversar, o mare figură în istoria țerii și nației sale.

- Pe de altă parte, pentru a putea explica prosperitatea Angliei atuncea, în vremea cînd această țară se bucura de o deplină liniște, în Franța urmau lupte religioase. Sfișiată timp de treizeci, patruzeci de ani de luptele acestea care împart nobilimea și burghesia în două, care împiedecă pe alocuri țerănimea să lucreze și coboară stratele de jos în acea miserie care s'a perpetuat pînă în secolul al XVIII-lea, Franța nu poate avea o dezvoltare economică sănătoasă, cu progrese răpezi. Și nu numai Franța era în starea aceasta de neconținute turburări pe motive religioase, ci și Țerile-de-jos, care au dat prin crisa din acest moment Provinciile Unite ale Olandei pe lîngă regiunea rămasă în legătură cu dinastia spaniolă. Același războiu pentru religie aduce aceleași rezultate. Concurența pe care Franța căuta firește să o facă Angliei, era imposibilă atîta vreme cît Franța avea regii pe cari-i cunoaștem și cari domniau în împrejurările pe care le-am arătat; iar Țerile-de-jos, care vor ridica în veacul

al XVII-lea pretenții de hegemonie comercială în apele care erau și engleze, atîta vreme cît duc luptă continuă împotriva lui Filip al II-lea și a urmașilor săi pentru libertățile religioase, nu înseamnă decît prea puțin în mișcarea economică mondială.

Atunci, chiar fără ca Anglia, de la dînsa, să fi dat ceva, fără să fi realizat progrese care să vină din propriile sale elemente, fără ca regalitatea să fi contribuit la aceasta în mod esențial, țara se dezvoltă foarte mult la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Popoarele însă nu fac asemenea deosebiri, ci ele atribuie unei clase conducătoare și binele și răul care se întîmplă într'o anume epocă.

Astfel, în lumea aceasta liniștită a Angliei, în care dacă se ivia o răscoală, îndată era potolită și care n'avea alte turburări decît schimbările de la Curte, mergînd pînă la un loc, și fără răsunset în viața națiunii, orașele prosperau, porturile aveau o mare circulație, industria găsia deusee. Și se poate spune că tocmai multămită stării de la sfîrșitul veacului al XVI-lea în Franța și în Țerile-de-jos a ajuns Anglia să aibă o industrie, ea care pînă atunci vindea lînă ca și Scoția, țară clasică a păstoritului. Și Anglia a început să facă negoț pe vremea cînd nu mai umblau corăbiile celorlalți, și, pe de altă parte, monarhia spaniolă, decăzută, nu mai putea stăpîni Oceanul Apusului ca mai înainte.

În această Anglie îmbogățită, începe și o dezvoltare culturală puternică: poezia lirică cu Edmund Spenser, teatrul cu Shakespeare, care a scormonit tot ce este mai adînc în sufletul omenească și tot ce ascunde mai duios, de și poet ca pe vremurile acelea, prin partea violentă și trivială a operei sale, legată de nevoi ale zilei și de gusturi ale clientelei. Și teatrul lui Shakespeare nu era singur în Londra: erau patru-cinci totdeauna pline. Se poate zice că aici în Domnia Elisabetei se continuă mișcarea de răpede înaintare pe care înainte de aceasta o găsim în Spania lui Filip, intensitatea de viață economică și culturală ce se manifestă acolo puțintel înaintea. Norocul nu-și află odihna la o singură nație și într'o singură țară, pentru că generațiile omenești din fiecare neam nu se asemănă între dînsese.

Cînd însă pe urma Elisabetei vine Iacob I-ii, fiul Mariei Stuart, care înainte fusese rege al Scoției și învățase a fi un pedant încoronat după normele lui Knox, reformatorul calvin,

care causase catastrofa Mariei, el și-a zis că în această pedanterie religioasă însăși regalitatea poate găsi un mijloc de dominație. Știind latinește, grecește, puind titluri elenice la lucrările lui de propagandă, el venise însă din Scoția lui săracă în Anglia deprinsă cu o Curte bogată, luxoasă, în care dragostea tulbura până și inima unei regine de șeptezeci de ani. Cu principiile lui aspre, cu duritatea lui fizică și morală, el a fost în mediul cel nou antipatic de la început. Pe lângă aceasta s'a mai adaus ceva care a ridicat pe Englesi împotriva lui. De jur împrejur lucrurile se așează. Franța lui Henric al IV-lea era o țară care se refăcea foarte răpede, și la sfîrșitul scurtei lui Domnii puțin și-ar fi adus aminte de starea nenorocită în care se afla regatul în momentul cînd regele Navarei a fost acceptat de toți ca rege al Franciei. Henric era și om de inițiativă în toate domeniile, și în viața economică, industrială și comercială a poporului frances s'a resimțit voința vioaie a unui rege extraordinar de bine înzestrat ca simț practic.

În Țerile-de-Jos este adevărat că lupta durează, dar se poate zice că și aici condițiile mergeau către fixare. În loc ca Spaniolii să mai tragă nădejdea că ar putea administra din Madrid provinciile de la gura Rinului, se trîmet aici guvernatori plăcuți țerii, arhiduci împăciuitori, așa că, după baia de sînge a ducelui de Alva, administrația arhiducelui Albert, căsătorit cu fata lui Filip al II-lea, a însemnat un moment de odihnă măcar pentru o parte din provinciile de la gurile Rinului.

Atunci Anglia începe să simtă acea neliniște de care suferă orice țară atunci cînd bazele vieții ei materiale sînt întru cîtva zguduite, de și nu-și dă sama de la început de unde vine răul. Și, cum am spus, responsabilitatea cade de la sine asupra conducătorilor.

În momentul acela deci Parlamentul începe să facă opoziție, iar, pe de altă parte, puritanii manifestă pretențiile lor.

Lucrul cere o explicație mai pe larg. Dacă s'ar spune numai că au venit puritanii la Iacob și Iacob a refusat să primească cererea lor, că li-a ținut un curs de teologie, cu care a crezut că l-a convertit, de și oamenii s'au întors cu aceleași idei pe care le avuseră cînd i-au călcat pragul, dacă s'ar spune că Parlamentul a făcut opoziție și că opoziția aceasta a avut răsunet în public, că s'a organizat de catolici vestita conspirație

a «prafului de pușcă», îngrămădind supt clădirea Parlamentului butoaie pline cu praf de pușcă, care trebuiau să-l arunce în aer. Dacă s'ar vorbi numai de greutatea afacerilor Irlandei, de colonizarea Ulsterului cu protestanți, dacă s'ar adăugi imposibilele noi ce se puneau atuncea, pentru ca, prin disolvarea Parlamentului, să se ajungă la „Scurtul Parlament“ și la regimul favoriților ca Buckingham, la monopolurile în materie de industrie și comerț, s'ar ști faptele, dar nu s'ar înțelege de unde vin aceste fapte. Să încercăm a o afla.

Întăiu ce însemnează puritani? Puritanii voiau o formă de organizare religioasă care să se inspire numai din Biblie. Li se părea prin urmare că Biserica anglicană, așa cum o organizase Henric al VIII-lea, cu regele în frunte, cu codul dictat de dînsul, cu „cartea de rugăciuni“ obligatorie, cu solemnități care păstrau atîta din rămășițele vechii religii, că toate acestea nu se pot menține, căci nu zice așa Sfînta Scriptură însăși și prin urmare regele trebuie să fie așa cum zice Scriptura. Astfel vechiul „Prayerbook“ trebuie aș, trebuie desființat episcopii și toată ierarhia Bisericii anglicane, și să fie numai simpli preoți, cari să se conducă de spiritul strict al Bibliei, dispărînd astfel tot ce este imoralitate, tot ce înseamnă tiranie și să se rînduiască întreaga societate englesă așa cum se vede în cartea sfîntă.

Dar acesta nu este un fenomen particular Angliei. Așa ceva s'a dorit și în Germania, cînd cu mișcarea anabaptiștilor, a lui Thomas Münzer, care nu doria niçi el alta decît să se restabilească vechea viață ebraică, așa cum e în cartea devenită Sacra Biblie.

Niciodată nu s'a vorbit de regii B.ōiei și profeții Bibliei cît pe vremea aceasta, în Anglia și aiurea. Cromwell, mai tîrziu, va sta exclusiv pe baza pedanteriei religioase, el care se trudia să spună totul în formule religioase; teatrele au fost oprite ca o indecență; și poezia care nu trata subiecte biblice, sacre, e înlăturată: rămîne doar ca Milton cu poezia lui italiană de inspirație să o învelesca supt titlul „Paradisului Pierdut“,—Adam, Eva, Satana, mărul, șarpele, judecata lui Dumnezeu, salvînd restul.

Era pe atunci față de Biblie ceia ce era să fie mai tîrziu în Franța față de instituțiile romane și de „virtuțile“ grecești, înainte de 1789 și pe vremea Revoluției, cînd Robespierre se so-

cotia pe sine ca un fel de Aristide, ceva mai slab decit cel vechiu.

Dar mai era și altceva. S'a văzut cum prin Războiul de O sută de ani și prin Războiul celor două rose clasa nobililor a fost în cea mai mare parte distrusă. Vechea nobilime, care, ca un Warwick în secolul al XV-lea, avea o lume întreagă în jurul ei, asemenea cu beii albaneși și cu boierii noștri din secolul al XVII-lea, s'a dus. Nici Henric al VIII-lea, nici Maria Tudor, nici Elisabeta și prin urmare nici regii din secolul al XVII-lea n'au avut a face cu această nobilime. Dacă se întîlnesc nume frumoase aristocratice, trebuie să ni dăm sama de faptul că în Anglia, acum, regele menține și, cînd vrea, creiază aristocrația.

Așa fiind, aristocrația în Anglia nu joacă rolul pe care-l juca aristocrația prigonită a lui Henric al IV-lea, aristocrația pedepsită a lui Richelieu, aristocrația atrasă la Curte pentru a fi slăbită în energia ei de Ludovic al XIV-lea, pentru a fi apoi ținută, cam așa cum se țineau mielușii cu panglici, de Ludovic al XV-lea în grădinile și palatele lui de plăcere. O aristocrație de felul acesta nu întîlnim în Anglia.

Deci supt Iacob, cu temperamentul lui tiranic, rigid, mai tîrziu supt fiul său Carol I, cu nevasta catolică, Henrieta de Franța, care-l influențează, nu sînt membri din aristocrația neexistentă, afară de cîteva rămășițe pe care regele le putea adăugi cu cine vrea, ci alții.

Am văzut că de pe urma ciumei celei mari din veacul al XIV-lea țeranii au fost liberați de anumite datorii feudale, că ei au ajuns, vînzîndu-și munca brațelor pe un preț foarte mare și avînd la îndemînă moșiile nobililor cari se expropriau de la sine, au ajuns, zic, să capete aceste moșii. Pe lîngă această clasă țerănească și din mijlocul ei, ca și din al marilor familii decăzute, se alcătuieste o proprietate mijlocie, în care se întîlnesc astfel, nu numai elemente țerănești, ci și anume elemente nobile provinciale care au decăzut și s'au contopit cu ceilalți. O clasă puțin cam vagă, ambiguă, care se poate defini cu mult mai multă greutate decit clasa corespunzătoare în altă țară din Europa pe vremea aceea. În această clasă sînt și burghesi mai mult sau mai puțin bogați (tatăl lui Oliver Cromwell fusese berar). S'ar putea afirma că, față de tendințele centraliste ale

lui Iacob și Carol I-ii, care nu izbutesc, de a forma o Curte după modelul francez, ceea ce nu se va face decât supt Carol al II-lea și Iacob al II-lea, după revoluție și dictatura cromwelliană, provincia se ridică, provincia în care s'a frământat laolaltă, nu numai proprietatea agrară mijlocie, dar și deosebitele elemente luate din mai multe clase sociale.

Acum, nicio clasă socială nu poate să-și manifeste ambiția sa, dorința de a stăpîni, zicînd numai: noi sîntem mulți, noi sîntem bogați, noi sîntem tari și: noi sîntem culți, cum a fost cazul cu burghesia franceză înainte de 1789. Totdeauna se cere o doctrină. Pe vremea Revoluției franceze burghesia va căuta doctrina ei în antichitate și va zice în numele eroilor romani și greci: dați-vă înlături, căci așa zice Plutarh ori măcar Rollin, care a scris istoria romană, precum comuniștii ruși spun în timpul nostru: așa trebuie să fie pentru că așa scrie la Karl Marx, *Das Kapital*; patima de putere și plăcere, instinctul despotice al sovieticilor ruși invocînd teoria lui Karl Marx și „dictatura proletariatului“, așa cum spune la scripturile respective.

Deci cei cari, între Englezii veacului al XVII-lea, s'au ridicat în provincia lor, unde nu erau teatre, nu erau biblioteci, nu erau librării, nu era viață politică și nu se cunoștea decât Biblia, au luat Biblia însăși ca izvor de doctrină, cu o totală lipsă de simț istoric.

Ei n'au mai văzut decât ce scrie în Biblie și au zis: Dumnezeu vrea ca Anglia să devie așa cum a fost regalitatea lui David și a lui Solomon. Dacă Biblia permite unui om de stare mijlocie, fără strămoși străluciți, om voinic, bine nutrit, capabil să lupte în infanterie, să dea în lături pe toți curtenii ce se adună în jurul regelui, să izgonească pe toți factorii principali din conducerea Statului de pînă atunci, dacă, în materie de oaste, pot fi biruiți, de oastea lui Dumnezeu, cavalerii îmbrăcați în simulacre de îmbrăcăminte medievală, cu coif, platoșă, cizme, pînteni, e un lucru binecuvîntat, religios și sacru.

Pentru a ajuta însă lucrurile care s'au săvârșit pe urmă la 1640 intervin și alte cauze: În țara vecină, Franța, se stabilește monarhia absolută a lui Henric al IV-lea, întărită de Richelieu și pe care Mazarin o va transmite lui Ludovic al XIV-lea.

Legăturile între cele două țeri sînt foarte dese. Carol I-*iu*, care era să ieie pe o principesă spaniolă, și a mers la Madrid pentru aceasta, s'a însurat cu fata lui Henric al IV-lea, și relațiile între cele două regate au fost mai strînse decît înaintea. Aceasta, cu toate că regalitatea francesă după Henric persecuta pe protestanți și li lua «cetățile de siguranță». Dar Englesii, văzînd că în Franța se stabilește monarhia absolută, condusă de cardinali, încunjurată de tot prestigiul și acoperită de toate binecuvîntările religiei catolice, și-au putut zice : catolicismul înseamnă o regalitate cum este în Franța; orice apropiere de catolicism ne apropie și de regimul de acolo; prin urmare cea mai mică umbră de influență catolică trebuie combătută la timp și distrusă, ca să nu ajungem la starea de lucruri din Franța.

Cînd cunoaștem toate lucrurile acestea, se explică ușor ceea ce s'a petrecut din momentul cînd Carol a luat moștenirea lui Iacob I-*iu* și până la 1640.

Regele are nevoie de bani, căci voiă să facă o politică europeană. Politica europeană îi era impusă lui Iacob prin faptul că măritase pe fata lui după Electorul palatin, care, gonit de adversari, în timpul Războiului de treizeci de ani, cerea ajutorul socrului său din Anglia.

Era o vreme cînd niciq țară care voiă să exercite influență și să aibă un rang nu putea să renunțe de a se amesteca în cele ce se petreceau în jurul ei. Regalitatea englesă, avînd ca termin de comparație Franța, trebuie să se amestece, deci, într'o mulțime de lucruri la Cadix, la Rochelle, și pentru aceasta trebuiau bani. Regalitatea francesă n'avea nevoie să cheme statele generale, pentru că anume imposite fuseseră fixate odată pentru totdeauna, dar în Anglia era altfel. Orice politică externă a regalității englese presupune anumite concesiuni față de Parlament; prin urmare și Carol I-*iu* trebuia să cheme Parlamentul, și, dacă-i opunea rezistență, să-l disolve.

În vechiul Parlament cine veniau de obicei erau episcopii, nobilii mari, represintanții orașelor. Cavalerii veniau foarte greu, și de multe ori trebuia să-i ameninți cu penalități ca să vină. Era deci o clasă care avea un drept pe care nu-l exercita. În Parlamentele noi se întîmplă însă tocmai contrariul : aceștia vin tocmai pentru că sînt interesați, pentru că punga lor e atinsă, și vin

să o apere în numele lui David și al lui Solomon, și cu Biblia în mână nu vreau să plătească anumite imposibile. În schimb episcopii ce mai însemnează, și ce mai însemnează în vremea aceia aristocrația total decăzută? Așa încît a chema Parlamentul înseamnă să te găsești în fața puritanilor, a presbiterianilor, a «capetelor rotunde», a oamenilor represintînd un fel de democrație biblică.

Atunci iată că în acest al doilea Parlament se presintă cea dintîiu cerere contra guvernului regal. Regele răspunde cu disolvarea Parlamentului.

Se adună un al treilea Parlament la 1629, și, pentru că el impune „billul drepturilor”, Carol îl disolvă, și timp de patru-sprezece ani guvernează fără Parlament.

Dar, în timp cît guvernează fără Parlament, nu există o politică externă englesă, căci regele n'are decît veniturile pe care le strînge fără aprobarea Parlamentului, puține și neîndestulătoare. Atunci regele alcătuiește un tribunal superior, care să judece pe toți trădătorii, așa-numita «Curte a camerei cu stele», introducînd și un impozit nou pentru facerea flotei, așa-numitul «ship-money» («bani pentru corăbii»). În același timp pune în fruntea Bisericii engleze pe arhiepiscopul de Canterbury, Laud, pe care toată lumea îl acusa că mîină lucrurile către catolicism.

Iată însă că, la capătul acestor măsuri absolutiste, Scoția se revoltă. Acest regat, siluit supt raportul religios, începe războiul împotriva regelui, și aceasta-i slăbește situația în Anglia. Îndată după aceasta intervin greutățile din Irlanda. Nevoit, în ajunul păcilor din Westfalia, de la 1648, cînd fiecare țară trebuie să-și fixeze situația ei în echilibrul european, regele chiamă din nou un Parlament. El se adună la 1640. Carol cere bani pentru a continua lupta împotriva Scoției. Parlamentul însă face obișnuitele dificultăți și se preface, curînd, în așa-numitul «Lung Parliament», care înseamnă numai o prelungită opoziție împotriva regelui.

Din ciocnirea regelui cu acest Parlament iese războiul civil din 1642. Carol, prins și închis, încearcă să scape. Parlamentul e «epurat» de o parte din membrii săi, alungînd pe cei favorabili regalității. O comisiune de judecată lucrează, și regele e judecat ca orice vinovat de rînd, condamnat la moarte și executat.

Căci Englezii ieșiseră din tradițiile lor și se conduceau acum după Biblie. Dacă Dumnezeu găsește că Saul e păcătos, el ridică pe David. După concepțiunea biblică, lucrul era foarte natural, și puritanii au tăiat deci capul regelui cu toporul pus în mîna lor de Dumnezeu lui Israel, care el stăpîniă Anglia în momentul acela.

Atunci se așează stăpînirea, de profet biblic, a lui Cromwell. Dictatorul împrășteie Parlamentul, distruge orice fel de libertăți, se încunjură de o gardă. Stăpîn al Angliei întregi, el refuză titlul de rege pentru că ar fi trebuit să între în cadrul cel vechiu, pe cînd, dacă e numai Cromwell, poate fi și mai departe dictatorul față de care nu se îngăduie niciun fel de rezistență, el fiind ce a fost Samuil odinioară la poporul lui Israel: cel care face și desface pe regi.

Cromwell moare, și fiul lui nu poate să guverneze. Atunci e chemat Carol al II-lea, și acesta, apoi fratele, Iacob al II-lea, pot governa foarte liniștiți.

De ce? Pentru că banii pe cari predecesorii lor trebuiau să-i ceară de la Parlament, aceștia îi găsesc, ei cari au fost crescuți la Curtea lui Ludoviç al XIV-lea, la regele Franciei. Și după sistemul frances și-a găsit Carol al II-lea și metrese, care au stăpînit deplin, și dincolo de influența cărora regele n'a mai căutat niciun fel de inițiativă politică, în interior sau în afară.

Iacob al II-lea a încercat chiar să facă o politică catolică, impunînd prin ea regalitatea absolută. S'a însurat a doua oară cu o principesă italiană, care-i dădu un moștenitor al tronului. El pune însă pe gînduri pe Englezii de la 1688, așa cum Carol I-iu pusese pe gînduri pe Englezii de la 1640. Se face o mare mișcare împotriva catolicismului și a regelui, aparent împotriva intențiunii lui de a lăsa ca moștenitor pe un băiat a cărui naștere chiar se punea la îndoială. Cu strigătele de «Jos catolicismul» și cu portocale în vîrfurile bețelor — insigniile Casei de Orange — se face o revoluție fără sînge, atunci, la 1688. Iacob este lăsat să fugă în Franța, de unde Ludovic al XIV-lea încearcă să-l aducă înapoi. Neizbutind, se instalează definitiv regalitatea cea nouă a Mariei, fata lui Iacob, și a soțului ei, Gulielm.

Regalitatea cea nouă nu înseamnă însă altceva decît o regalitate de altă origine. Vechea regalitate fusese cea de cucerire

a lui Gulielm de la 1066 asupra unui popor, învins; regalitatea de la 1688 este aceea pe care un popor a ajuns să o impună, potrivit Bibliei și drepturilor sale, unui Suveran, care de acum înainte atîrnă întru toate de voința supușilor săi. Se creiază astfel un principiu nou în viața politică a lumii, principiu care n'a fășit nici din dezvoltarea culturală, nici din conștiința politică superioară a Englesilor, ci vine din mijlocul unui popor supt toate raporturile încă inferior poporului frances din aceeaș vreme.

Principiul în sine avea însă destulă putere pentru ca, adăugîndu-i-se și alte elemente, să revoluționeze toată viața politică a secolului al XVIII-lea.

XVI.

Decăderea monarhiei absolute în veacul al XVIII-lea și spiritul public: noul avînt al burghesiei.

Cînd este să urmărim monarhia absolută în secolul al XVIII-lea, ne oprim mai mult asupra Franței, pentru că, de fapt, în țara aceasta se observă, dacă nu o dezvoltare de instituții, cel puțin o schimbare în anume sens a acelor pe care le cunoaștem acum, din secolul al XVI-lea și al XVII-lea.

Am văzut cum s'a alcătuit Curtea, cum nobilimea din provincie a fost cu desăvîrșire atrasă, și acolo în provincie au rămas doar cîteva vechi familii mucezite, mai mult cadeți de familie, cari și aceia aveau dorința de a putea ajunge lîngă rege. La o familie din provincie era un lucru extraordinar de important să se aducă băiatul, la o anume vîrstă, pentru a fi prezentat la Curte, trebuind să aibă anumite relații cu cutare persoană, masculină sau feminină, bine privită acolo. Același lucru și pentru fete, de și la Curtea lui Ludovic al XV-lea nu se îngămădiau decît cu anumite intenții, supt un regim de favorite. În memoriile, atît de interesante, ale lui Chateaubriand, intitulate „Mémoires d'outre-tombe“, pentru că intenția la început era ca ele să nu fie tipărite decît după moartea lui, se vede cum însuși marele scriitor a venit la Versailles, ca toată lumea de sama lui; pe băiatul, crescut într'un castel singurătec din Bretania, în tovărășia cucuvelelor și liliacilor, de un tată aspru, pe jumătate sălbăticit, de o mamă nenorocită, lîngă o soră bolnavă, fără niciun fel de altă educație el însuși decît aceia pe care și-o făcea singur cetind cărțile rătăcite pe acolo, la o anume vîrstă o rudă a voit să-l introducă la Curte. Aici fiecare era judecat după felul cum se prezenta întăiu, într'un secol care era, în această pri-

vință, de o pretenție extraordinară. Chateaubriand n'a putut rămînea și și-a dezvoltat cariera într'alt sens.

Astfel, cum s'a spus, nobilimea de provincie era cu totul înlăturată, acei cari rămîneau în provincie represintînd familii sărăcite, care și ele încercau să-și plaseze băieții lîngă rege. Dar, dacă nobilimea, ca factor de sine stătător, a fost desființată prin aceia că elementele cele mai vioaie, cele mai inteligente, cele mai simpatice, mai pline de inițiativă, au fost închise în acea strălucitoare închisoare care era Curtea regală; dacă, pe de altă parte, burghesia, la care vom veni și mai departe supt alt raport, folosește foarte mult din faptul acesta, pentru că ea nu s'a concentrat la Versailles, ci a rămas și în provincie, ocupîndu-se cu negoțul și meșteșugurile ei, în care se putea îmbogăți, așa încît în provincie se găsia cea mai slabă nobilime, degenerînd necontenit, alături cu burghesia în continuă creștere; dacă, la Versailles, lumea de la Curte pierde tot mai mult din calitățile sale militare și politice, și chiar din cele intelectuale, trudindu-se de dimineața pînă seara a căuta cuvinte noi, vorbe de spirit inedite, în duelul ușuratec de vorbe mai mult fără sens; dacă burghesia, care nu era întemnițată, burghesia liberă, în afară de rolul pe care-l juca în jurul regelui, chiar în fruntea birourilor, în rangurile întăiu din armată și marină, — în diplomație încă nu, căci și supt Franța burghesia a păstrat multă vreme rostul ei în acest domeniu —, rămînea la fabrica ei, crescută ca importanță prin monopoluri, la prăvălia ei și în saloanele ei literare, — se înțeleg consecințele.

Nobilimea, apoi, smulsă de la moșiile ei, din tradițiile ei, silită să rupă legăturile ei de afaceri, — căci din fericita temniță de la Versailles, cu toate zilnicele ocupații zădarnice, nu se putea ocupa de rosturile pe care le are acasă —, trăia din pensuni, așa de multe și așa de scandaloase, încît, atunci cînd s'a tipărit cel d'întăiu budget, de vestitul bancher din Geneva, tatăl d-nei de Staël, Necker, devenit foarte popular încă din acel moment, a fost o uimire generală, de și se știa cît de mult se mînca la Curte, ce parte însemnată din veniturile Statului întră numai în aceste pensuni.

Dacă însă nobilimea era redusă la situația de simbriași ai regelui și privită cu dușmănie firească de nația care mînca, în sate, pînea din scoarță de copac pentru ca aceștia să poată

duce o viață convenabilă, în schimb regele ajunge, de la o bucată de vreme, absolut la discreția acelor cari-l încunjură. Regalitatea lui Ludovic al XIV-lea a dominat nobilimea în decadență, dar nobilimea în decadență a format apoi ea mediul în care să crească regalitatea viitoare. Ar fi fost un singur mijloc ca această regalitate viitoare să fie salvată: să fi avut legături directe cu cercurile intelectualilor din secolul al XVIII-lea, cu cercurile „filosofilor“ cari pregăteau și puneau la cale anume reforme ce și-au desăvârșit alcătuirea lor teoretică prin Revoluția franceză. Dar calea către acești represintanți autentici și promotori ai spiritului public era închisă de noua etichetă spaniolă.

Fatalitatea a adaus și un al treilea element nenorocit: Ludovic al XIV-lea a trăit foarte mult, dar el n'a lăsat tronul unui fiu al lui, crescut supt îngrijirea lui, care să continue partea bună din politica lui, pentru că partea rea s'a înlăturat de la sine, împrejurările făcînd să se vadă dezastrul politiceii de războaie continue și încercării de hegemonie asupra Europei întregi. Au murit supt ochii lui acei pe cari-i pregătise, de două ori, ca să-i fie moștenitori. Toată truda cea mare a lui Ludovic pentru acest scop, toate instrucțiile istorice date Delfinului († 1711) de oamenii superiori din acel timp, ca în „Discursul asupra istoriei universale“ al lui Bossuet, toată educația ducelui de Burgundia († 1712), fiul Delfinului, de Fénelon, care a scris pentru el „Les aventures de Télémaque“, cu înfățișarea cetății-model a regelui virtuos, toate acestea au fost zădarnice, pentru că amîndoi au murit înainte de vreme, — și se muria foarte ușor la Curtea Franciei pentru deosebite motive, de sigur și din cauza doctorilor lui Molière, dar vor fi mai ajutat și alții. De altfel cu viața de la începutul veacului al XVIII-lea nu era greu a isprăvi rău: Regentul, ducele de Orléans, care guvernă Franța în timpul minorității lui Ludovic al XV-lea, fiul ducelui de Burgundia, putem spune că s'a sinucis prin viața de desfriu neconținut pe care a dus-o, căutînd zilnic în odaia de audiență «des dames auxquelles on puisse causer».

Cînd Ludovic al XIV-lea s'a stîns, cu binecuvîntarea doamnei de Maintenon, văduva unui autor de «roman comic», Scarron, copilul Ludovic al XV-lea a avut de tutor pe acest duce de Orléans, care, după felul cum a murit, plecat pe sinul unei

amante de ocazie, înțelegem cum a trăit. Ca ministru avea pe abatele Dubois, făptură total decăzută, cleric absolut cinic, care, se zice, a evitat la moarte împărtășenia, ca unul care se știa de foarte multă vreme în conflict cu puterile cerești. Mai târziu regele copil a trecut supt îngrijirea cardinalului Fleury, care a scris și o istorie a Bisericii, om de bine, care acoperia însă cu haina lui curată de cleric onest toate păcătoșiile care se făceau la Curtea Franciei.

Ludovic, tânăr frumuseț, — la douăzeci de ani i s'a zis „Louis le Bien-aimé“ și, când a fost bolnav într'un rînd, a plîns toată Franța —, se prezenta mai bine ca Ludovic al XIV-lea la vrîsta lui; nu era lipsit de inteligență și chiar de puțința de a munci în rosturile lui diplomatice. Avea chiar, pe lângă diplomația oficială, una particulară a lui, și s'a cercetat într'o lucrare specială acest „secret du roi“, care cuprinde rapoartele diplomatice pe care le primia direct și de care nu știa represintantul oficial al Franciei. Nu era lipsit nici de curaj: a luat parte la unele campanii și s'a expus mai mult decît gloriosul Ludovic al XIV-lea. În făptura lui umană ca și în calitățile lui de rege, Ludovic al XV-lea nu este cum se înfățișează de obicei, și în timpul din urmă s'a încercat chiar — este adevărat că de cineva în legătură cu cercurile regaliste — reabilitarea lui completă, arătîndu-se că, pe cînd Ludovic al XIV-lea a pierdut în ultimii ani ai Domniei lui mult din situația pe care o cîștigase la început, urmașul lui a știut să rotunjească teritoriul Franciei. Căci prin anexiunea Lorenei, prin noua situație italiană, prin strînsele legături de familie cu Bourbonii așezați în Spania după instalarea lui Filip, nepotul lui Ludovic al XIV-lea, acolo, contra arhiducelui Carol, care voise să ia moștenirea Habsburgilor mai vechi, situația mondială a Franciei era foarte mult îmbunătățită.

În Spania, în locul dușmăniei fățișe sau ascunse a Căsei de Austria, un rege bourbonic; feude bourbonice spaniole în Italia: la Parma, la Piacenza, la Neapole, unde dinastia a stat pînă la Garibaldi și Victor Emanuel, — această situație a dinastiei franceze în amindouă peninsulele sudice ale Europei, și în Spania și în Italia, a fost rezultatul combinațiilor lui Ludovic al XV-lea și a miniștrilor săi. Și, dacă Franța, din punctul ei de vedere, a făcut o greșală în momentul cînd a susținut pe Frederic al II-lea, în schimb în noul conflict dintre Austria și Prusia re-

gimul doamnei de Pompadour a susținut pe Maria-Teresa împotriva Iacomului rege prusian. Interesul Franciei înțelegându-se în sfârșit, s'a uitat antagonismul cu Habsburgii, căci pentru Franța interesa acuma ca punctul de greutate al lumii germanice să se găsească la Dunăre, cât mai departe de Rin, în legătură cu Orientul, iar nu cu Marea Nordului: în raport cu o tradiție istorică, nu cu un interes național. Habsburgii erau o dinastie, Hohenzollernii din Prusia, pe lângă o teribilă pasăre de pradă pe contul lor propriu, au fost o bucată de vreme și aceia cari au știut să atragă în folosul lor tendința de dezvoltare independentă și de hegemonie politică a poporului german. Viena de limbă franceză, cu gardă de nobili unguri, cu funcționari de toate națiile, cu intrigi catolice, nu putea face aceleași lucruri ca Berlinul, unde limba franceză era pentru Frederic al II-lea, care a și scris franțuzește foarte mult: Memoriile pentru Casa de Brandenburg, Antimachiavel, poezii, scrisori, nu un omagiu adus spiritului „filosofic“ frances, ci încă un element de prestigiu pe care-l adăugă pentru propria lui persoană. Toți scriitorii francesi așezați la Berlin au văzut răpede cu ce teribil stăpîn au a face, și Voltaire, care a plecat foarte fudul într'acolo, s'a întors plouat de tot, simțind că i se cere să facă parte din domesticitatea culturală a regelui-„filosof“, care, cu zîmbetul amar, sardonice al seniorilor francesi din secolul al XVIII-lea, avea în fundul sufletului toată asprimea de feudal medieval pe care o moștenise de la tatăl său, cel vestit pentru uriașii pe cari-i ținea în jurul lui și nu-i risca într'un războiu, ca și prin vestifilele petreceri ale „tabagiei“ celebre, singura lui distracție. Invitarea fruntașilor cugetării franceze era pentru Frederic, de fapt, încă o anexiune.

Dar Ludovic al XV-lea a ajuns din ce în ce mai mult sclavul Curții sale: ea l-a dominat, l-a stricat, prefăcîndu-l într'o simplă unealtă la dispoziția ei. E ceva oribil cînd prin memoriile contemporane ajungi a putea urmări procesul acesta de perversiune, pe care unii istorici francesi, și chiar Michelet, găsesc plăcere să-l expună în amănunte.

Însurat cu o femeie care nu putea să aibă niciun fel de influență asupra lui, fata lui Stanislas Leszczyński, fostul rege al Poloniei, care fusese așezat în Lorena, la Nancy, unde se simte pînă astăzi opera lui de om foarte blajîn, fără inițiativă și spontaneitate,

influența pe care n'a avut-o regina, a cîștigat-o și a reținut-o altă persoană, vestita Madame de Pompadour, iar apoi altele, pe care istoricii preocupați de aventuri le pomenesc pe rînd. Niciun temperament omenesc n'ar fi resistat la o astfel de viață, și în uitimii ani ai vieții lui cel care dăduse în tinerețe așa de mari speranțe ajunsese total degradat.

În tot acest timp evident că nu se adaugă nimic nou în domeniul instituțiilor, ci totul se conduce după formele cele vechi. Însă aceste forme din secolul al XVII-lea, făcute pentru un rege ca Ludovic al XIV-lea, nu erau potrivite pentru unul ca urmașul său, măcar pentru că unul venia după celalt, — și lucruri de acestea se fac de obicei pentru un singur om, nu pentru urmași. A fost, astfel, o neconținută scădere a autorității centrale și a prestigiului ei. Se striga tare în Parisul secolului al XVII-lea, după cutare scandal, împotriva regalității înseși și a dinastiei.

Atunci, în această Franță a secolului al XVIII-lea, unde puterea centrală, resumată în rege, nu se putea susține mai departe, se desfac, pentru a se întări neconținut, două mari elemente de viață, pe care le semnez numai aici, pentru că ne preocupă numai instituțiile ce vor rezulta din dezvoltarea acestor puteri, și, dacă ele se dezvoltă în secolul al XVIII-lea încă, nu-și vor exercita influența deplin decît în epoca următoare.

Întăiu, Parisul «filosofilor». Cînd se zice: «filosofi», toate cărțile citează pe Voltaire în rîndul întăiu, iar după Voltaire pe Montesquieu și pe Rousseau ca marii pregătitori ai epocii celei nouă. Trebuie fixate însă anume deosebiri: Voltaire a fost în toată activitatea lui un *frondeur*, care a căutat însă să steie bine la Curte și nu era în stare să alcătuiască o teorie politică, neavînd nici curajul să lupte pentru dînsa. Montesquieu a fost președinte de tribunal și a considerat lucrurile mai mult supt raportul științific: conlusiile teoriilor lui nu era să le fragă el însuși. Iar, în ce privește pe Rousseau, el a rămas sâlbattecul Geneves fără legături cu o societate la care cineva de nașterea lui răzbătea foarte greu și numai pentru a avea un rol care-i repugna: a emis, este adevărat, prin «Contrat Social» și cîteva opere anterioare, teoriile pe care s'a sprijinit Revoluția cea mare, dar nu oamenii cari trăiesc departe de ceilalți

sau cari scriu cărți cetite într'un cerc foarte restrîns, cari n'au astfel niciun fel de puțință de a cunoaște și de a scormoni realitățile, nu oamenii aceștia pregătesc o revoluție. Dar, supt influența «frondei» lui Voltaire, a teoriilor istorico-politice ale lui Montesquieu, a filosofiei raționaliste a lui Rousseau, alții, mai mulți, mai puțin cunoscuți, au pregătit de fapt puterea aceia anonimă care trebuia să creeze era nouă. Anume «filosofii» de mîna a doua și a treia, aceia cari dominau în saloane, și femeile care primiau sau veniau în saloanele acestea.

Saloanele se alcătuiau așa: cutare persoană, care nu se cerea să fi scris o carte, să fie de o inteligență superioară, să aibă un talent de conversație deosebit — într'o vreme cînd era talent de conversație, — știau să împace însă pe unii și pe alții, să găsească o vorbă măgulitoare pentru aceia cari-i împodobiau adunările. Madame de Tencin, de pildă, era o persoană foarte mediocră, dar așa de căutată în ceia ce privește influența ei politică, încît, cînd Ludovic al XVI-lea a luat pe Maria Antoîneta, fata Mariei-Teresa, se opriau pe stradă persoane din familia regală pentru a vorbi cu dînsa, știind că ce se vorbește în saloane are așa de mare influență asupra spiritului public, încît regalitatea poate să cîștige sau să piardă de acolo.

Se dădeau lupte teribile între saloanele acestea. Cîte-o doamnă mai bătrînă își lua o ajutorătoare mai tînără, și cea mai tînără prindea vre-un «filosof» la modă ca să fundeze salonul ei propriu.

Mai vii în Paris erau, astfel, saloanele. Odată fusese societatea elegantelor din timpul tinereței lui Ludovic al XIV-lea, pe urmă fusese teatrul, dar acesta devenise din ce în ce mai mult politic în vremea lui Voltaire, așteptînd pe Beaumarchais; apoi politica trecuse din teatru în saloane. Acolo era toată mișcarea de idei, nu numai pentru Franța, dar pentru Europa. Veniau nobili străini, regi chiar, și intrau în contact cu saloanele din Paris, ca să aibă un lustru „filosofic“: ajungînd în țara lor, ei se apucau pe urmă de aceiași operă renovatoare ca și regele Franciei. Astfel Gustav al III-lea, regele Suediei, și deosebiți suverani italieni, fără a mai vorbi de Spania Bourbonilor și a unor miniștri ca Alberoni și d'Aranda: ea sămăna cu lumea francesă din secolul al XVIII-lea, cu deosebire că în Franța, contra Iesuiților, era un curent de libertate, fie și una întunecată, mohorîtă, ex-

clusivistă, pedantă, a așa-numiților Janseniști, pe cînd în Spania, ca și în multe părți din Italia, Iesuiții au rămas un timp stăpîni. Tot așa în Portugalia reformatorului de Pombal.

Se poate zice că toată viața publică a Franciei și a Europei, pînă în Rusia Ecaterinei a II-a, care scria franțuzește, făcînd piese de teatru în care-și bătea jos pe socoteala Rușilor ei—a chemat pe Diderot, cerîndu-i cu multă șiretenie să-i facă un plan de reformă pentru Împărăția ei,—e dominată de un «filosofism» creat de burghesie și de fapt pentru burghesie,

Până și la Constantinopolul Sultanilor erau influențe «filosofice» asupra cercurilor fanariote, și, fiindcă acestea nu puteau să-și aplice «filosofia» la Constantinopol, veniau, prin Domnii din Fanar, la Iași și București, unde, printre boierii noștri, foarte mulți erau, prin creșterea lor de către preceptorii francezi, «filosofi»; soțiile lor cetiau romane franceze. Constantin Mavrocordat declară astfel că nu există în țara lui decît oameni liberi : șerbia a fost desființată cu desăvîrșire prin act oficial înaintea de a se desființa în restul Europei. Regimul dijmei, cu douăsprezece zile de lucru în folosul proprietarului, a fost pentru țerănime regimul cel mai înaintat din Europa secolului al XVIII-lea, Austria, Polonia vecină fiind într'o situație nespūs inferioară.

Acest spirit «filosofic», care trăiește în saloane, se răspîndește prin anume foi ca «Mercure de France» sau cele care apar în Olanda mai liberă și fără censură, se răspîndește și prin cărți care se chiamă «revoluții» : „Revoluții suedese“, „Revoluții portugheze“, etc. În istoriile universale se căutau momentele critice care puteau fi numite «revoluții». În același timp, prin cărți de caracter mai general, care îmbrățișează o parte mai întinsă din istoria omenirii, se arată neajunsurile «despotismului», crimele «superstiției» și se ridică opinia publică împotriva regilor și Iesuiților.

Pe de altă parte, în Franța mai este un factor care va pregăti Revoluția. În ce privește burghesia, provincia nu era moartă, cum am văzut, nici supt raportul material și nici supt cel intelectual : erau societăți pretutindeni, societăți, evident, «filosofice», care puneau la premiu subiecte din istoria politică în legăturile cu tendințele de reformă (Rousseau însuși a luat un premiu la chestiunea propusă de Academia din Dijon: dacă ci-

vilisația folosește umanității sau ba). Ele existau în Nord ca și în Sud, unde erau în legătură cu foarte vechi tradiții medievale; existau în Răsărit, unde influențează tendințele de asociere caracteristice pentru lumea germană, în Alsacia, de exemplu. Și în cercurile acestea ideile cele noi nu erau presintate cu delicateța și simțul de relativitate, cu spiritul ales cu care ele se înfățișau la Paris, ci în toată duritatea lor, înaintea tinerimii burghese, care aparținea și comerțului, dar în rîndul întîiu clasei avocaților.

Ar fi o întreagă carte de scris în ce privește pe magistrați și avocați în pregătirea Revoluției franceze. De ce au ajuns să se multiplice procesele în vremea aceasta și avocații să joace un rol mai mare, s'ar putea explica din dezvoltarea activității Parlamentelor, din creșterea rolului politic al lor, din confuziunea unor preocupări politice cu pricinile judecătorești. Un moment, Ludovic al XV-lea și Cancelariul său Maupeou au avut un conflict cu Parlamentul din Paris, mai târziu d'Esprémenil a ajuns o popularitate, și s'a putut crede că această instituție medievală va deveni factorul «revoluției» dorite. Avocații aceștia, cari fac literatură și «filosofie», ceia ce li dezvoltă o foarte mare ambiție și-i face nerăbdători de a juca un rol, vor fi inițiatorii schimbărilor. Astfel Maximilian de Robespierre din Arras, lîngușitor al regalității în cele d'întîiu scrieri ale sale, autor de broșuri mediocre în prosă, individ cu pretenții de o moralitate extraordinară, care începe a-și simți chemarea de a governa el Franța. Și Robespierrii erau legiune în deosebite colțuri ale Franciei, avînd toți aceeași natură de spirit, din care porniau aceleași poftes: Girondinii, în Sudul Franciei, Vergniaud, Guadet și toți ceilalți cari încunjurară apoi pe Roland în Ministeriul republican al nenorocitului rege Ludovic al XVI-lea. În resumat, această burghezie de provincie se hrănea la cele mai bune izvoare ale culturii timpului și din aceste izvoare lua ce era mai revoluționar. În felul acesta se pregăteau instituțiile cele nouă.

Ceia ce am văzut că se întîmplă în Franța se putea constata în toate țerile din Europa, de și într'o măsură mai mică. Pentru a încheia cu Anglia, părerea despre o mare superioritate politică a acestei țeri față de Franța este în mare parte greșită. Revoluția de la 1683 nu s'a făcut la capătul unei mișcări

de idei, pe baza unui program, și nu s'a isprăvit în folosul unei clase. Am spus că revoluționarii englesi de la 1640—și tot așa cei de la 1688 — cuprindeau elemente din toate straturile populației, și elementul care domina era mai mult nobilimea de provincie, care dă caracterul mișcării. Din această cauză și astăzi societatea englesă are, în ce privește tipul dominant, nu caracterul burghesului, ci al nobilului cam arogant, sigur de sine, privind toată lumea de la înălțimea puterii lui în aparență națională, dar de fapt numai a clasei sociale care a izbutit. Baroneții de provincie stăpinesc viața englesă după 1688. 1640 a însemnat o revoluție pentru folosul acestei clase, dar cu ideile Bibliei ; după ce ideile Bibliei s'au mai usat și au devenit o simplă ipocrisie, la patruzeci de ani de distanță, altă generație a reluat lupta lui Cromwell fără Biblie.

Biblia cu ce a fost înlocuită ? Cu teorii ? Teoreticienii englesi cei mai importanți sînt din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În întâia jumătate apar pamflete importante numai din punctul de vedere literar ; un Swift și un Sterne, marii maeștri ai humorului engles, ca și un Pitt și un Fox, marii oratori, aparțin sfîrșitului acestui secol, cînd fără îndoială curentul radical din Franța pătrunde și în Anglia, de și Voltaire și radicalii francesi pretinseseră că au învățat aceste lucruri din Anglia, procedînd față de Englesi cam așa cum a procedat Tacit în Roma veche față de barbari, fiindcă avea nevoie de ceva pe care să se sprijine.

Cînd regina Maria, al cărei bărbat era Gulielm de Orange, a murit fără moștenitori, cînd Gulielm a lăsat tronul celeilalte fiice a lui Iacob al II-lea, Ana, măritată cu un prinț de Danemarca, de și total insuficient, Ana a domnit foarte liniștit supt îndelungata stăpînire a favoritelor ei și a celebrului Marlborough.

La moartea Anei a fost adusă dinastia de Hanovra, care nu avea drepturi clare asupra tronului engles. Atîtea alte persoane aveau mai multe drepturi de a fi regi ai Angliei decît Electorul german Gheorghe, dar el a fost ales tocmai de aceea.

Stuartii, descendenții fiului născut tîrziu al lui Iacob al II-lea, au presintat pretențiile lor, pînă la Stuartul cel die urmă, un biet degenerat, trăind în Italia, a cărui nevastă a fost iubita marelui poet italian Alfieri ; ei au încercat toate mijloacele, sprijiniți pe Francesi și pe loialismul scoțian. Englesii nu i-au primit

însă, căci clasa care biruise la 1688 avea nevoie de un rege cu desăvîrșire slab și fără drepturi decisive.

Lui Gheorghe I-iu puțin îi păsa de Anglia, el care se gândia numai la Hanovra lui, la tabacul tare și la berea strămoșilor; Iar, din urmașii lui, dintre cari primii patru s'au numit tot Gheorghe, pînă ce tronul a trecut la Gulielm, înaintașul reginei Victoria, unul dintr'înșii a fost curat nebun, avînd teribile crize de luni întregi, în care era total incapabil de a se ocupa de afacerile publice, iar ceilalți n'au însemnat personal absolut nimic în această republică parlamentară, în această domnie de partide supt o veche formă regală. Chiar Domnia predecesorului reginei Victoria a fost supt anumite raporturi scandaloasă. Căsătorit cu o principesă germană, Carolina, care, plecată în Italia, era bănuită de legături cu nu știu ce vizitiu sau lacheu al ei, și a fost dată în judecată înaintea Parlamentului, Gulielm al IV-lea n'avea decît un prestigiu străin de propria sa individualitate. Numai tinereța și dragălașenia reginei Victoria, bunul ei simț și norocul că a luat pe un prinț de Coburg-Gotha, care a fost bun îndrumător în toată Domnia ei, numai aceasta a reabilitat regalitatea engleză.

Și în acest timp ce se făcea? Se făcea același lucru ca în Franța lui Ludovic al XV-lea. Ludovic își datorîa inferioritatea influenței mediului pe care l-am analizat; aceștia alții își datorîau inferioritatea lor unor defecte de rasă și faptului că veniseră de la începutul Domniei lor ca străini și nu s'au deprins niciodată cu viața engleză. În decadența fatală a regalității aceasta a fost însă un avantajiu pentru Anglia, și de aceea Anglia a putut să evite o revoluție.

Am văzut că în Franța s'a încercat să se dea Parlamentului — a doua oară după încercarea din secolul al XVII-lea — un rol politic. Parlamentul acesta însă n'a putut să joace acest rol politic, pentru că și compunerea și tradițiile lui îl împiedecau de la aceasta. Acest rol va urma să-l ieie statele generale din ajunul revoluției. În Anglia însă, Parlamentul exista, de și nici Parlamentul engles nu represînta o națiune, ci numai clasa aceea ambițioasă, care n'avea nevoie să răscolească stratele adînci ale nației, cum s'a întîmplat în Franța, pentru a juca un rol împărțit în liberali și conservatori, torics și whigs, ea se

succeda la putere, prin mijloace care nu erau superioare celor întrebuințate de politicianii de toate timpurile.

Mijloacele acestea de reușită în alegere erău din cele mai ordinare: voturile se cumpărau pe bani; scene de o trivialitate neînchipuită se săvârșiau cu prilejul alegerilor. Iar, în ceia ce privește puterea represintativă a Parlamentului, voiu semnala numai rostul pe care până târziu în secolul al XIX-lea l-au avut așa-numitele „burguri putrede“, adecă orașele care avuseră odată importanță, dar decăzuseră până la o simplă aglomerație de câteva case, care totuși trimiteau deputați, pe când orașe noi, ca Manchester, Birmingham, formate în decursul secolului al XVIII-lea prin desvoltarea industriei și a comerțului, nu trimiteau niciun represintant.

Dar s'a dat în felul acesta Angliei o stabilitate pe care Franța n'o putea găsi.

În Camera lorzilor, ca și în Camera Comunelor, discursurile care se țineau, și care nu erau absolut publice, căci un ziar cuprinzînd debaterile parlamentare nu era îngăduit și presa englesă supt multe raporturi era mult mai de aproape supraveghiată și împiedecată decît cea francesă, constituiau o supapă de siguranță, de și, încă odată, totul se mișcă într'un cerc restrîns, foarte bine definit. Așa încît mișcarea de transformare trebuia să vie din Franța, unde activitatea «filosofilor» nu-și găsia mijlocul de realizare practică și unde, în afară de aceasta, un rege filantrop, tînărul Ludovic al XVI-lea, nepotul de tiu al lui Ludovic al XV-lea, miniștri reformiști ca Turgot, Malesherbes, Necker se găsiră înaintea unei catastrofe financiare care-i sili să recurgă la statele generale din 1789, de la care se aștepta mai mult decît o reformă, dar mai puțin decît o revoluție.

XVII.

Instituțiile apusene în Orientul Europei.

Am spus că așezămintele lumii apusene au pătruns în anume regiuni din Europa răsăriteană. Să vedem care sînt țerile care au primit această influență și aceste așezăminte apusene, în ce fel s'au frămîntat cu fondul cel vechiu, cu obiceiurile locale sau cu dașinile mai îndepărtate, care, acolo, la Bizanț, veniau încă din vremurile Romei, și ce a rezultat din acest amestec.

În țerile răsăritene nu vom cuprinde pe cele întrate în stăpînirea Casei de Austria, Ungaria și Boemia, pentru că asupra acestor țeri s'au exercitat covîrșitor influențele Europei centrale prin dînastia care stăpînia asupra lor. Începem deci cu Polonia pentru a trece la Rusia și apoi la Împărăția turcească.

Polonia ieșise din evul mediu în cea mai mare parte cu o organizație feudală : monarhia absolută, stabilită aiurea, în Polonia n'a putut să iea ființă.

Din mai multe motive, daș unul mi se pare cel mai hotărîtor : Polonia a format într'un moment din evul mediu o singură țară. Din această singură țară s'au desfăcut mai multe ducate, — tocmai invers de ce s'a petrecut la noi, unde s'a început cu cnezate și Voevodate, care s'au contopit în Domnii, Domnia Țerii-Românești, Domnia Moldovei, rămînînd ca mai tîrziu Domniile să se contopească în Statul român și Statul român să se întregească cu Voevodatele rămase afară și cu părțile care s'au desfăcut din Domnii, încăpînd supt stăpînire străină. Pe urmă, într'un timp cînd în Boemia și Ungaria era acum un Stat bine alcătuit, regalitatea polonă, formată din ducatul de la început, care abia se înjghebase, s'a desfăcut iarăși în ducate, — și conștiința provincială trăiește în Polonia până acum. De la

ducatele risipite s'a ajuns din nou la regat, însă abia în secolul al XIV-lea, cu Vladislav Piticul (Lokietek) și urmașul lui, care a fost Casimir al III-lea cel Mare. Numai atunci, pe la 1330-40, s'a făcut la loc unitatea Poloniei în formă de regat.

Dar regalitatea care a ieșit de abia din haosul voevodal, supt cutare duce de provincie cu coroană regală pe cap, reprezentând une ori mai mult forma provincială din care a venit, n'are nici autoritatea, nici puterea trebuitoare pentru a începe opera pe care au dus-o la capăt alte regalități. Această a doua ediție, de sfârșit de ev mediu, a regalității polone era prea slabă chiar pentru opera de unificare a regatului, și prin urmare cu atât mai slabă ca să încerce a subordona toate clasele autorității regale. Deci Casimir a trebuit să asculte de nobilimea lui, a treburt s'o cheme în dietă, să primească sistemul militar pe care-l impunea această viață tradițională polonă, și de aceea Domnii noștri din Moldova s'au putut menține independenți: norocul lor cel mare a stat în această fasă 'n care se găs a regalitatea polonă. Domnul român n'avea decît să poruncească a se aprinde focuri pe vârful dealurilor pentru ca toată țara să se scoale până la ultimul țeran și să-i vină în arme, aducînd de-acasă hrana trebuitoare. Pe cînd în Polonia, dacă era vorba să se ridice o armată, trebuia ca regele să trimită la fiecare Palatin, Palatinul fiind Voievodul cel vechiu cu un titlu mai mare,— pentru că Palatinul este «contele palatin» și în Ungaria contele palatin era unul singur, care a jucat un rol foarte mare până în timpurile noastre. Și adaug: dacă pe Domnul Moldovei Polonii îl numiau Palatin, din cauza pretenției de drepturi ale coroanei regale asupra Moldovei, de sigur o scădere pentru Domnii noștri, cari nu-și inchinaseră Moldova lor decît numai în legătură cu anume nevoi și cu situația de la granița de Nord a țerii, Sepenicul și Pocuția, dar Palatin nu e un titlu de înjosire, însemnînd cea mai mare demnitate după rege.

S'a mai întimplat un lucru, anume: regatul Poloniei, îndată ce s'a reformat, a înlocuit formațiile rusești din Rusia Roșie, de la Haliciu, de unde numele Galiției, unde Rutenii, Rușii Mici, întemeiaseră o formațiune politică supt un șef, care în evul mediu luase titlul de rege, căpătînd și de la Papă recunoașterea situației lui regale. Precum formațiunea regală polonă s'a desfăcut în mai multe Palatinate, tot așa, ceva mai tîrziu, for-

mașiunea regală, foarte trecătoare, a Haliciului se împărțise în mai multe cnezate. Iurg Coriatovici, despre care se spune că ar fi fost Domn în Moldova, fiind chemat de boierii noștri cu tendințe ortodoxe și apoi omorât de dînșii, era un cneaz dintre aceștia rusești din familia Coriatovici, care era foarte întinsă. Acum, cnejii aceștia ruși, nu numai că represintă mai puțin decît regii Rusiei Roșii de odinioară, dar represintă și ceva mai puțin decît ce fuseseră ei înșii, căci, dacă Statul litvan, Stat păgîn, întemeiat la Nord-Estul teritoriului polon și rămas păgîn până la sfîrșitul veacului al XIV-lea, a făcut față de Slavii din Rusia Roșie ceia ce Normanzii făcuseră față de Rușii din Chiev, cînd s'a întemeiat Statul lui Ruric, la jumătatea veacului al XIV-lea, cînd Casimir a venit în Rusia Roșie, el afla un teritoriu pe care Litvanii îl socotiau că depinde de dînșii. Și s'a pus atunci problema, care durează și astăzi, a dualismului polono-litvan. În ce legătură intră această Polonie, care a pătruns în Galiția, față de Litvania? Litvania păgînă, incultă, avînd un teritoriu nesfîrșit mai puțin bogat, de și așa de întins, avea un avantaj, pe care-l împărția cu Moldova : că era un Stat absolut militar și în fiecare moment putea să pornească teribila cavalerie păgînă a Marelui-Duce, a Marelui-Cneaz a Lituaniei.

De sigur că s'ar fi ajuns la o luptă hotărîtă, în loc să fie o subminare istorică lentă, între Polonia și Litvania, dacă succesiunea regelui Casimir n'ar fi fost cum s'a întîmplat să fie. Casimir a avut de moștenitor pe Ludovic de Ungaria, fiindcă mama lui Ludovic, Elisabeta, era fata lui Casimir. Ludovic a trimis pe mama lui să guverneze în Polonia, Polonii considerînd-o ca represintanta dinastiei Piraștilor. Ludovic, care nu era nici Ungur, ci Frances, din dinastia capețiană așezată în Sudul Italiei, a fost astfel foarte puțin rege în aceste părți polone. Murînd încă tînăr fără să lase un moștenitor bărbătesc, rămîn două fete : una, Maria, care a luat pe Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei și Boemiei, cel care a luptat la Nicopole, în 1396, împotriva Turcilor, și Hedviga, care trebuia să fie măritată după un prinț german. Se presintă însă candidatura lui Iagello, Marele-Cneaz litvan, păgîn încă în acel moment, și acei cari încunjurau pe Hedviga au silit-o să ia pe Iagello, păgînul incult, brutal. N'au avut copii cari să moștenească tronul, și

Iagello s'a însurat din nou cu o principesă litvană, moștenirea Poloniei trecînd la fiii lui Iagello din a doua căsătorie.

Acum, faptul că el s'a trezit stăpîn pe două țeri, faptul acesta evident a contribuit esențial să împiedece stabilirea unei ordini monarhice în Statul acesta dublu, fiindcă până la 1568 Litvania a rămas constituțional desspărțită de Polonia. Până la începutul secolului al XVI-lea, din familia lui Iagello, fiul, Vladislav, care a murit la Varna, Casimir, contemporanul pe cîteva decenii al lui Ștefan-cel-Mare, copiii lui : Ioan-Albert, învinsul din Codrîi Cozminului, Sigismund, Vladislav, care domnește în Ungaria, Alexandru, cneaz litvan, a căror soră era s'o ieie Bogdan-Vodă cel Orb, dintre moștenitorii regelui polon se putea ca unul să se așeze în Polonia, altul în Litvania : astfel Alexandru a fost cneaz litvan înainte de a fi rege polon, pe vremea cînd fratele lui, Ioan-Albert, era rege în Polonia. Așa încît, adăugîndu-se deosebirea de religie dintre nobilii de o parte și de alta, Poloni catolici, Ruși ortodocși, — familiile mari fiind toate din nobilimea rusească —, Polonia a rămas slabă. Resultatul nu a putut fi altul decît dănuirea ordinii publice medievale : regele presidează mai mult decît guvernează viața regatului polon, de și cu o pompă extraordinară.

Căci se introduc de la începutul secolului al XVI-lea obiceiuri de Curte ca ale Renașterii italiene, o principesă Sforza, Bona, fiind măritată cu regele Sigismund, precum Renașterea pătrunsese în Ungaria pe vremea lui Mateiaș Corvinul, care ținea pe o Italiancă, Beatricea de Aragon, fiul lor, Ioan, trecînd definitiv în regatul de Neapole. Anume idei cu privire la autoritatea regală au pătruns astfel pe calea Renașterii, însă regele n'a fost niciodată în stare să dea mai mult decît o Curte strălucitoare, la care n'a atras însă decît puțini nobili, cei mai mulți rămînînd la țară și nehotărîndu-se a veni la reședința regală. De almințeri, regele nu s'a așezat definitiv la Varșovia decît foarte tîrziu, și numai din secolul al XVII-lea se poate vorbi de o capitală în aceste părți. Întîia influență apuseană, a Renașterii italiene, a putut da idei, forme literare, dar forme politice nu.

Alături de rege, Palatinii erau stăpîni în ținutul lor, ei țineau diete provinciale pe lângă dietele generale, la care venia toată lumea ca la un imens bîlcu, asemenea cu o așezare a

cruciaților, cînd plecau în secolul al XI-lea și al XII-lea de așediau un oraș cîteva luni de zile.

Dietele au ajuns să joace un rol mai mare în secolul al XVI-lea, prin aceia că după Sigismund-August dinastia Piaștilor a încetat, prin aceia că el a avut ca moștenitoare numai o soră care trebuia să treacă prin căsătorie drepturile ei unui nou Suveran. Casa de Austria a încercat, de pe la jumătatea secolului al XVI-lea, să se strecoare și aici, și au fost mai multe candidaturi: a arhiducelui Ernest, a arhiducelui Maximilian, pe care voia să-l pună Împăratul Rudolf în Ardeal, pe vremea lui Mihai Viteazul; cîte o candidatură austriacă a răsărit apoi și în secolul al XVII-lea.

S'a ales întîiu un Frances, Henric al III-lea, cel care a succedat fratelui său Carol al IX-lea, fugind din Polonia, apoi Ștefan Báthory din Ardeal, cel mai mare rege pe care l-au avut Polonii și singurul pe care nobilii l-au respectat. Autoritatea lui n'a fost însă moștenită de regii cari au urmat. Báthory a murit fără copii, și atunci a fost ales în dietă un principe din Casa suedesă Wasa, Sigismund al III-lea, om moale, neascultat de nimeni. Dar autoritatea regală a trecut atunci, după sistemul turcesc, asupra Hatmanului și Cancelariului, ambele demnități fiind une ori reunite în aceeași mină, și astfel după Ioan Zamoyski au venit alții în secolul al XVII-lea, cari toți au guvernat aproape ca la Constantinopol, unde nu mai cîrmuia Sultanul, ci Marele-Vizir.

După ce s'a isprăvit dinastia suedesă, care a dat trei regi: pe acest Sigismund, pe Vladislav al IV-lea și pe Ioan Casimir, care se făcuse Iesuit în Franța, unde a avut și legături, ne-bisericești, cu Ninon de Lenclos, Polonia era așa pe rău alcătuită ca instituții moderne, încît era în primejdie să fie împărțită încă de pe la 1650-60: Electorul de Brandenburg, un vechiu vasal al Coroanei polone, regele Suediei, un pretendent la tron, și, în aceeași calitate, prințul Ardealului, Gheorghe Rákóczy al II-lea, ajutat acesta de Domnii romini, Gheorghe Ștefan și Constantin Basarab, s'au unit ca să distrugă Polonia. De altfel până și un Domn al nostru a aspirat, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, să fie rege în Polonia, Petru Șchiopol.

Regatul a scăpat de împărțire prin aceia că pentru întăia oară s'a ales rege un nobil indigen, ceia ce din punctul de vedere constituțional e foarte important, căci până atunci se feri-

seră Polonii de a alege regi din familiile lor nobile. De data aceasta ajunge pe tron, în 1669, Mihail Wisznieniecki, coborîtor din Domnul Moldovei Ieremia Movilă. După moartea lui a fost ales biruitorul de la Hotin, eroul creștinătății, viitorul salvator al Vienei, Ioan Sobieski, care a domnit foarte strălucitor fără îndoială, fiind una din personalitățile cele mai marcante din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar în ordinea internă n'a putut să inoveze nimic. Atît numai că, fiind al doilea rege polon care a luat o principesă franceză, pe Maria, Marysienka, moda Curții lui Ludovic al XIV-lea a pătruns și aici: scriitorii poloni se îndeletniciau să scrie „bouts rimés“, și în felul acesta s'a pregătit întru cîtva o viață ca în Franța, cu deosebire că acea Curte franceză, de la care se lua modelul, se întemeiasă pe o vreme cînd era viguroasă și regalitatea și națiunea, pe cînd dincoace într'o vreme cînd și regalitatea era total compromisă și națiunea absolut istovită.

După Ioan Sobieski, îngropat în împrejurări miserabile, fiii lui din întâia căsătorie n'au putut să capete coroana. S'a ales rege un prinț din Casa de Saxonia, care număra și un mare erou, pe Mauriciu de Saxonia : August al II-lea cel Tare, care rupea potcoavele cu minile, om trăind după normele destrăbălate ale vremii sale, care a dus patîma până la incest. Dar în Polonia nici el, nici fiul lui n'au jucat un rol; pe pușinii Saxoni ai lor îi ură toată lumea. Regalitatea polonă s'a îndreptat pe urmă un singur moment, prin alegerea lui Stanislas Poniatowski. Așa s'a ajuns pe încetul la lichidare, căci nu putea să existe un Stat neconsolidat între monarhii pe deplin consolidate și capabile de o ofensivă militară.

De obicei se zice că Rușii, Prusienii și Austrieii au împărțit Polonia. Nu e așa, ci sistemul monarhic absolut a înghițit o republică anacronică. În ce fel s'au făcut cele trei împărțiri ale Poloniei nu ne interesează, căci nu facem istoria pragmatică, ci istoria instituțiilor. Cînd a văzut Polonia că se pierde, a încercat unele reforme, încă de pe vremea lui Stanislas, și mai târziu cu revoluționarii, Koszciusko și ceilalți chiar, transformînd așezămintele noi franceze în forme mai reale. Evident însă că nu mai era momentul cînd să se cheme la viață clasele lăsate să moară, fiindcă evul mediu își dusesese până la sfîrșitul secolului al XVIII-lea aristocrația ei, negustoria se

pierduse cu desăvârșire, negustorii fiind Germani, Armeni și Evrei, moșiile erau toate date în arendă, împreună cu cârciumele, la orîndari, al căror nume înseamnă în Moldova exclusiv cârciumar, dar în Polonia termenul era pentru arendare.

În Polonia instituții ca acelea din Apus n'au putut pătrunde decît în măsura pe care am arătat-o.

Rusia a intrat în epoca modernă în împrejurări tot așa de rele ca și Polonia. Fiindcă, întăiu, Rușii s'an întors acasă la ei abia după lupta de la Culicovo, ceia ce înseamnă jumătatea secolului al XIV-lea. Și să se noteze încă un lucru : că Rusia aceasta se mutase supt stăpînirea tătărească cît mai departe spre Răsărit, la Moscova, care e o stațiune rusească în stepa popoarelor uralor-altaice. Si aici s'au tatarisat Rușii, cari, de altminteri, în regiunile acestea, și în ce privește rasa, aveau foarte multă afinitate cu Tatarii, derivînd și dintr'o populație finasă foarte numeroasă.

Nu s'a putut însă întoarce la Chiev, și aceasta a fost fatalitatea Rușilor. Dacă Rușii, plecați din Chiev, ar fi putut să se întoarcă acolo, ar fi revenit la tradițiile de odinioară, dar aici erau acum Lituanienii, cu Statul lor, care dură încă pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, una din nevestele lui, Evdochia, fiind sora lui Simion «Țarul» Orlcovici, Lituanian ca și Coriatovicii. Asupra acestor prinți lituanieni se întindea autoritatea regalității polone. Rușii s'au întors la Chiev foarte firziu numai, la sfîrșitul secolului al XVII-lea : deci după patru sute de ani de ȳpsă. Să ne gîndim că, atunci cînd Turcii au luat Constantinopolul, Bizantinii ar fi fugit în Asia Mică, cum au fugit, cînd Latinii au luat Bizanțul, la Trapezunt și Niceia, că de acolo ar fi pîndit Constantinopolul și, cînd ar fi venit momentul să poată porni spre dînsul, n'ar fi putut pătruns în oraș, și ar fi stat patru secole cu turnurile lui supt ochi : evident că nicio dezvoltare normală nu se poate face în astfel de împrejurări.

Astfel Rusia a rămas la Moscova, și, cu toate că /poporul rusesc s'a ridicat împotriva Tatarilor și a ieșit din robia lor, a rămas totuși în ideia politică și socială tătărească, păstrînd numai supt raportul religios, în ortodoxie, legături cu creștinătatea cealaltă, răsăriteană. Nici măcar supt raportul artei nu s'au putut descătușa, pentru că arta rusească, de și o anume

școală pretinde că arhitectura s'a dezvoltat dintr'o formă primitivă de lemn, s'a dezvoltat totuși supt influența artei asiatice. A fost deci o mișcare mai mult dinastică decît națională aceia care a biruit la Culicovo și pe urmă, supt Ivan, cuscrul lui Ștefan-cel-Mare, supt cellalt Ivan, din secolul al XVI-lea, Ivan-cel-Groaznic, înlăturîndu-se Hanatul de Cazan și de Astrahan, dar rămînînd Tatarii în legătură pe Mare cu Constantinopolul. Neputînd ajunge la Chiev, neavînd Chersonul de odinioară, pe unde întrețineau relații cu Bizanțul, împiedecați de Poloni la Vest, Moscoviții, noii Ruși, au fost zvirliți, ca să caute un contact cu Apusul, spre țermul înghețat al Mării Albe. Aceasta a fost tragedia poporului rusec.

Încă odată : o mișcare dinastică, nu una națională, vine de la dinastiile care se formează supt Tatarii, menținînd sistemul tătăresc : în veșminte, în căciulile una peste alta pe care le purtau Țarii la încoronare, în sistemul de luptă, în armele pe care le întrebuițau, ca iataganul turcesc, care a pătruns și la Poloni, dar nu în aceiași măsură, și chiar în așezăminte. Un singur lucru rămînea din Rusia veche : viața patriarhală a țeranului, peste care s'au așternut rînd pe rînd mai multe zăpezi, cu deosebire că, la cîmp, cînd se topește zăpada, crește grîul, pe cînd acolo a rămas ogorul gol și nu s'a dezvoltat nimic din viața țeranului rus. Ce o să dea țeranul rus, cînd într'adevăr va conduce el țara, nu știm, dar sperăm ceva mult mai bun decît ceia ce a dat dinastia rusească pentru dinșii și pentru vecini. Și supt forma aceasta dinastică, nu orientală în sensul european și creștin, ci orientală, cu toată ortodoxia, în sens tătăresc și păgîn, a trăit Rusia pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea.

Atunci, ar zice cineva, la sfîrșitul veacului al XVII-lea a venit Petru-cel-Mare și a început era occidentală.

Să ne oprim un moment ca să vedem cită iluzie este în această părere.

Rusia și-a avut întăia influență apuseană prin Polonia. Influența aceasta s'a exercitat și în secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea. Nu odată a răsărit ideia de a se reintegra unitatea slavă în aceste regiuni, cu toată deosebirea dintre catolici și ortodocși, căci, dacă n'ar fi fost deosebirea

aceasta de religie, se cerea aici un puternic Stat slav unitar de la Vistula până în fundul Asiei, și evident că în cazul acesta existența noastră națională ar fi fost imposibilă.

Țarii ruși, dorind să aibă Chievul și teritoriile rusești de supt Lituanieni, au atacat Polonia la sfârșitul Domniei lui Ștefan-cel-Mare, amestecat și el în rosturile acestea. Când Rusia a slăbit, Polonia i-a întors atacul, la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVII-lea. Când Boris Gudunov s'a ridicat prin usurpație la Moscova, cu cîteva decenii înainte de a se stabili dinastia Romanovilor, dinastie interioară, de boieri ruși,—cari au scăpat, după decenii de anarhie, țara de distrugere totală, și boierii, oastea, plebea rusească făceau ce voiau, ridicînd și distrugînd pe acești bieți oameni, falșul Dimitrie și atîția alții,—pe vremea aceia Polonia a socotit că vine momentul să se așeze la Moscova, și Vladislav, fiul lui Sigismund Wasa, a mers în arme acolo. Așa încît, pe lîngă boierii usurpatori, pe lîngă falșii moștenitori ai vechii dinastii a lui Ruric, se adăugi pretendentul polon. Vladislav a fost scos din Moscova, și abia la 1640 a ajuns Rusia să-și recapețe viața ei orînduită. După ce se așezaseră acum Romanovii, cînd Țarul Alexe a ajuns să guverneze mai multă vreme, exista o Rusie presintînd oarecare garanții de viitor.

Acum, această Rusie, care se alcătuiuse dușmănește față de Poloni și rămînea în antagonism față de dînșii, așteptînd vremea cînd noua ofensivă rusească din secolul al XVIII-lea va cădea asupra Poloniei, ajutînd esențial la distrugerea ei, nu se poate spune că n'avea legături cu Apusul și că trebuia așteptată vremea lui Petru-cel-Mare. Încă din vremea lui Ivan-cel-Groaznic Rusia era la Marea Baltică; încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea ea era la Marea Înghețată. S'au căutat legături ale Apusului cu Rusia firește pe la Balțica, dar și pe la granița nordică.

Așa s'a ridicat Arhanghelsc, unde veniau, din cauza negoțului, apusenii, continuînd vechiul negoț al membrilor Hansei către Novgorod, vechiul negoț medieval. În întîiul rînd au venit Englesi în aceste locuri; avem și unele încercări de negoț frances la sfârșitul secolului al XVI-lea; mai tîrziu sînt Olandesi și Englesi, în secolul al XVIII-lea iarăși Francesi. În loc să vie numai până la granița, ei s'au așezat însă în Împărăția însăși, anume

la Moscova, unde era un întreg cartier, Slobodca, unde,—ca în sloboziile de la noi — se fixau străinii, bucurându-se de anume scintiri. Acolo era Lefort, prietenul din tinereță al lui Petru-cel-Mare, care deci n'a trebuit să călătorească în Europa spre a cunoaște starea de lucruri din Apus, ci învățase a o ști în copilăria lui, acasă la dînsul. În acest cartier străinii aveau prăvăliile lor, întreprinderile lor, și aici a învățat Petru ce-i trebuia să știe ca limbă, obiceiuri, noțiuni geografice și istorice pentru ca mai tîrziu, după ce s'a hotărît a tăia capetele streliților, a tunde pletele și bărbile boierilor, a li impune să poarte perucă, a-i îmbrăca în costum apusean, să se ducă în Olanda, în Franța, lucrînd și ca tîmplar și inițiindu-se în toate cunoștințele trebuitoare. .

A mers, nu ca să descopere unele lucruri, ci ca să le verifice. Și a angajat în Apus oamenii cari i-au alcătuit pe urmă împărăția cea nouă. Căci, dacă și-a închipuit că un Rus de vechiul sistem, căruia li tai barba și i se pune perucă, i se cer dantele și papuci cu călcîie înalte, se preface în occidental, i-a trebuit puțină vreme ca să-și dea sama că e imposibil și s'a convins că trebuie să cheme și pe oamenii cari au făcut lucrurile văzute în Apus pentru ca să meargă lucrul într'adevăr. Și astfel el a dat Rusia pe mîna altor cuceritori, cari au fost baronii din Provinciile Baltice, cu nume nemțești și de religie luterană, pe lîngă alți Germani, veniți din toate părțile lumii: aceștia i-au comandat armata, i-au creat și condus administrația, i-au mobilat Curtea. Și pe urmă Țarul epocii nouă și-a măritat fetele în lumea germanică, așa încît, afară de nēnorocitul lui moștenitor, care, dorînd să restaureze vechiul regim, a fost bătut îngrozitor, de moarte, de tatăl său însuși: toți cîți au venit după Petru-cel-Mare n'au mai fost Ruși, ci Germani pînă la distrugerea dinastiei Romanov. După Tatarșcina, stăpînirea tătărească, a venit, am zice, Nemțșcina, stăpînirea prin Nemți. Academia a făcut-o după modelul german, literatura, după modelul literaturii germane; limba de cancelarie rusească a fost transformată, diformată, cu propoziții nesfîrșite, cu zeci de participii, după sistemul protocoalelor germane; Curtea a fost după cea francesă, dar trecînd prin intermediarul micilor Curții germane: Holstein Gottorp, Anhalt-Zerbst și așa mai departe.

Și armata a fost îmbrăcată și exercitată tot nemțește, așa

Încît aproape nici nu se putea face deosebire între soldatul rus și cel prusian. Frederic-cel-Mare era obiectul admirației nesfîrșite a nenorocitului Petru al III-lea, soțul Ecaterinei a II-a, care era absolut Germană și a rămas așa până la sfîrșitul zilelor ei, spoită puțin cu franțuzește și corupta de obiceiuri localnice. Fiul Ecaterinei, Pavel, a luat pe o principesă de Württemberg, Nicolae I-ii pe o principesă germană, Alexandru al II-lea a trăit în legătură matrimonială secretă cu o princesă rusă, dar nevasta lui, cu care a avut copiii legitimi, a fost sora lui Wilhelm I-lu de Prusia ; numai Alexandru al III-lea a luat o Danesă, dar Nicolae al II-lea a fost însurat cu Alisa de Hesa : dinastia rusească a simțit nevoia de a se îmborsăși neconținut cu sînge german.

Dar ceia ce este mai interesant din toate, este un lucru : civilizația apuseană o represintau dinastiile, de o parte, și, de alta, «filosofii». În vremea veche poporul se conducea după datini. Nu li-ar fi trecut prin minte în evul mediu regelui, miniștrilor săi, parlamentelor că au datoriat să secreteze neconținut ordonanțe ; totuși, cînd erau revoluții, cereau să se întoarcă la datinele vechi. Pe cînd monarhia absolută, ca și «filosofii», a ajuns la ideea că omul, individual, ca și o societate umană, e un fel de ceasornic pe care-l faci să meargă înainte sau îndărăt după nevoile d-tale. Și s'a început regimul ordonanțelor mai absolutiste decît regele însuși. Și noi astăzi trăim supt influența acestor idei, și noi avem fetișismul ordonanțelor, legilor.

Sistemul ordonanțelor a intrat și în Rusia, căci, cu cît o țară e mai barbară, cu atîta crede mai mult în fetișismul lor. Trîntind la ordonanțe, la coduri, Ecaterina a II-a a crezut că ferecește poporul rusec. Resultatul a fost că clasa negustorească, care însemna ceva, cu bogații, vestiții negustori moscoviți, a căzut în mîna capitaliștilor din Apus, Englesi și ceilalți, iar vechiul negustor rus a rămas să vîndă blănuri și curiosități asiatice la bîlciul din Nijni-Novgorod. Nobilimea rusească, pe care o descrie așa de bine Turgheniev în «Povestirile unui vîntător» sau în «Memoriile unui senior rus», sau Gogol, în «Suflete moarte», a fost atrasă la Curte și silită să se îmbrace, înăuntru și în afară, cum voia Țarul ; smulsă din legăturile cu supușii ei, n'a fost mai puțin apăsătoare de cum era înainte, mult mai puțin

folositoare, pentru că nimic nu e mai teribil decât tirania din depărtare, care nu vede suferințele pe care le produce.

În ce privește Turcia, am văzut ca și aici se exercită influențe apusene, care au trecut și asupra țerilor noastre. Ele au pătruns în două forme: întâiu Grecii cari făceau comerț în Italia sau învățau acolo. ALEXANDRU MAVROCordat Exaporitul a învățat la Padova, la o Universitate foarte frecventată de Răsăriteni, cu o veche Facultate de medicină, unde au venit de la o bucată de vreme așa-numiții «iatrofilosofi». Aceștia au creat clasa fanariotă, care însemna inteligență și dibăcie grecească, sistem politic turcesc și «filosofie» apuseană. Și ei, am spus-o, credeau în puterea dumnezeiască a ordonanțelor.

Fanariotii nu puteau să exercite o influență asupra societății turcești înseși din cauza deosebirii de religie, ca și din cauza trufiei clasei dominante războinice a Turcilor, dar și din alt motiv: societatea turcească, așa cum a trăit până dăunăzi, oricât de antipatice ar fi unele aspecte, era o societate complectă. Și se poate ataca o societate care are părți foarte frumoase, dar nu e complectă; o societate complectă nu se pierde, oricum să fie ea. Societatea aceasta era însă societatea bizantină, societatea romană d'innainte, căci Romanii au trecut sistemul lor Bizantinilor. În unitatea și armonia formelor turcești n'au putut pătrunde deci ideile apusene. Cu toate acestea a fost un moment când așa de mare era apăsarea exercitată de «filosofii» Apusului, încât ideile lor au pătruns și în Turcia, pe vremea lui Selim al III-lea, care a murit asasinat. Atunci și Turcii deschiseseră o poartă a cetății lor din cauza sentimentului că ei, cu vechea lor alcătuire, nu pot birui pe Ruși și pe Austrieci și că, fiind un defect undeva, ei trebuie să primească pe apuseni: s'a tradus în turcește Vauban, s'au turnat tunuri nouă încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, s'a încercat a se înlocui spahii și ienicerii prin trupe noi. Selim a voit deci să facă pe Sultan «filosof», reformatorul Împărăției. Turcii s'au împotrivit neted acestei încercări, și inovatorul a căzut jertfă acestei iluzii că Turcia ar putea să capete o formă asemănătoare cu ale Statelor Apusului.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea însă, viața turcească se împărăștie în existențe provinciale tulburi. Pe Dunăre erau fel de

fel de mici stăpînitori, cari nu ascultau de Sultan. La Vidin stătea vestitul Pasvantoglu, în Albania Ali-Paşa de Ianina, în Asia Mică derè-beii, prinţii văilor. Pretutîndeni era o sfărîmare a unităţii monarhice, dar nu era şi un început al erei moderne.

Era modernă se începe la creştinii supuşi ai Împărăţiei otomane: la noi, la Sîrbi, la Greci, şi numai mai târziu aceste idei «filosofice» vor căuta să transforme viaţa musulmană însăşi, şi asistăm în momentul acesta încă la un moment din această crisă.

CUPRINSUL.

CUPRINSUL.

	<u>Pag.</u>
I. — Îndreptarea Angliei către monarhia absolută	3
II. — Stabilirea absolutismului monarhic în Franța	15
III. — Monarhia absolută în peninsula iberică.	27
IV. — Italia și ideea monarhiei absolute : tiranii	37
V. — Germanii și lupta pentru organizație modernă.	45
VI. — Lupte constituționale în regatele scandinave	55
VII. — Războaiele italiene și Monarhia absolută în Franța.	62
VIII. — Schimbările constituționale în Spania	71
XI. — Reforma luterană și așezămintele germane	79
X. — Chestia monarhiei absolute în Scandinavia	93
XI. — Sfirșitul luptei pentru monarhia absolută în Germania	102
XII. — Reforma în Franța și influența ei asupra instituțiilor	114
XIII. — Monarhia absolută în Franța	121
XIV. — Sistemul politic al lui Ludovic al XIV-lea	130
XV. — Desvoltarea constituțională a Angliei de la Elisabeta până la revoluția de la 1688	140
XVI. — Decăderea monarhiei absolute în veacul al XVIII-lea și spi- ritul public : noul avânt al burghesei	151
XVII. — Instituțiile apusene în Orientul Europei	163

